

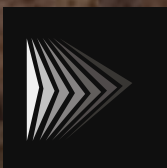
Editori
Gabriel BĂDESCU
Mircea KIVU
Monica ROBOTIN

BAROMETRUL RELAȚIILOR ETNICE 1994–2002

O perspectivă asupra climatului
interetnic din România

Colecția
DIVERSITATE
ETNOCULTURALĂ
ÎN ROMÂNIA

BAROMETRUL RELAȚIILOR ETNICE 1994-2002
O perspectivă asupra climatului interetnic din România

SERIA
DIVERSITATE
ETNOCULTURALĂ
ÎN ROMÂNIA

BAROMETRUL RELAȚIILOR ETNICE
1994-2002
O perspectivă asupra
climatului interetnic din România

Editori
Gabriel BĂDESCU
Mircea KIVU
Monica ROBOTIN

CENTRUL DE
RESURSE PENTRU
DIVERSITATE
ETNOCULTURALĂ

ETHNOCULTURAL
DIVERSITY
RESOURCE
CENTER

CLUJ, 2005

BAROMETRUL RELAȚIILOR ETNICE 1994-2002
O perspectivă asupra climatului interetnic din România

Editori

Gabriel Bădescu, Mircea Kivu, Monica Robotin

Cluj-Napoca, Fundația CRDE, 2005

176 p.; 16×23,5 cm

ISBN 973-86239-4-4

I. BĂDESCU, Gabriel (ed.)

II. KIVU, Mircea (ed.)

III. ROBOTIN, Monica (ed.)

323.15(498)"1994/2002"

316.347(498)"1994/2002"

© CENTRUL DE RESURSE PENTRU
DIVERSITATE ETNOCULTURALĂ
Cluj-Napoca, 2005

Seria: „Sinteze”

Coordonatori: Gábor ÁDÁM și Levente SALAT

Volumul 11:

BAROMETRUL RELAȚIILOR ETNICE 1994-2002
O perspectivă asupra climatului interetnic din România

Lectori: Monica ROBOTIN, Lucian NASTASĂ

Tehnoredactare: Zoltán FÜLÖP, András TÁNCZOS, Lineart S.R.L.

Coperta și grafica seriei: Elemér KÖNCZEY

CUPRINS

Notă asupra ediției (<i>Monica ROBOTIN</i>)	7
Prefață (<i>Gabriel BĂDESCU, Mircea KIVU</i>)	9
Monica ROBOTIN , Stat și identitate etnică în România. O incursiune în percepțiile majorității și minorităților asupra acestei relații	15
Alexandru F. VOICU , Percepția subiectivă a calității de cetățean român	41
Aurora LIICEANU , Alteritate etnică și imaginar colectiv	55
Raluca SOREANU , Autodefinire și heterodefinire a românilor și maghiarilor din România. O analiză empirică a stereotipurilor etnice și a fundamentelor diferite de definire a identității etnice	65
Ioana PAUL, Mirela TUDORAN, Luiza CHILARIU , Românii și maghiarii. Reprezentări in-group, out-group în cazul grupurilor etnice din România	89
Adrian NETEDU, Cristina DRĂGUȘ , O realitate socială multiethnică. Cazul comunei Mihail Kogălniceanu – Constanța	118
Dragoș DRAGOMAN , Capital social și relații etnice. Toleranță, încredere și cooperare în comunități multietnice	139
Levente SALAT , Perspectivele minorității maghiare din România în lumina studiilor elaborate pe baza rezultatelor Barometrului Relațiilor Etnice, edițiile 1994-1996 și 2000-2002	155

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Volumul de față oferă cititorului o perspectivă asupra relațiilor etnice în România post-comunistă, reunind studiile elaborate în cadrul programului *Barometrul Relațiilor Etnice. Burse de cercetare* al Centrului de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală. Programul a urmărit realizarea unor studii privind dinamica relațiilor etnice din România, valorificând rezultatele cercetărilor *Barometrul Relațiilor Etnice (BARE)*, edițiile 1994-1996, 2000, 2001 și 2002.

Prima serie de sondaje, intitulată *Relațiile interetnice în România*, incluzând doar comunitățile română și maghiară, a fost realizată în perioada 1994-1996 de către *Fundația Soros pentru o Societate Deschisă, Filiala Cluj-Napoca* în colaborare cu *Asociația de prietenie Korunk*. Ideea de la care a plecat aceasta inițiativă a fost necesitatea culegerii de date care să ofere posibilitatea evaluării relațiilor româno-maghiare, atât pentru a identifica cu claritate problemele și soluțiile pentru îmbunătățirea acestor relații, cât și pentru a contracara opiniile care exploatează tocmai lipsa de informații.

Inițiativa a fost reluată în anul 2000 de către Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, fiind promovată în continuare sub numele *Barometrul Relațiilor Etnice (BARE)*. Astfel, BARE a fost conceput ca o serie de studii sociologice urmărind să ofere date riguroase din punct de vedere științific despre diferite aspecte ale relațiilor etnice în România post-comunistă. Temele constante ale seriei de sondaje vizează aspecte privind monitorizarea și evaluarea situației grupurilor etnice din România; auto-percepția și modul de percepere a alterității; dinamica reprezentărilor și stereotipurilor diferitelor grupuri etnice; construirea și afirmarea identității etnice și naționale; nivelul de impact și cunoaștere al politicilor publice față de minorități în România, discursul public în legătură cu minoritățile etnice în diferite contexte, la care se adaugă subiecte de actualitate pentru relațiile dintre grupurile etnice din România.

Structura inițială a populației interviewate s-a păstrat și în sondajul din 2000, pentru ca în sondajele realizate în anii 2001 și 2002 să fie inclusă și populația roma. Chiar dacă metodologia s-a îmbunătățit de-a lungul seriei, iar datele au fost culese de diferite institute de sondare a opiniei publice (*Institutul de Marketing și Sondaje* pentru 1994-1996, *Centrul de Cercetare al Relațiilor Interetnice* în 2000, *Metro Media Transilvania* în 2001 și 2002), temele majore ale sondajelor s-au păstrat în linii mari neschimbate în intenția unor analize comparate.

La momentul realizării cercetărilor, datele au beneficiat doar de o prelucrare primară, sub forma caietelor de prezentare, o parte importantă a conțin-

nutului de informație din bazele de date rămânând astfel neexploatat. În 2003, în intenția de a valorifica aceste baze de date și de a realiza o analiză privind relațiile etnice și evoluția acestora în România post-comunistă, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală a lansat o nouă componentă în cadrul programului, de analiză a datelor sondajelor. Valorificarea datelor sondajelor Barometrul Relațiilor Etnice, relevanța temei alese pentru comunitățile etnice din România și relațiile dintre ele, precum și calitatea cercetării au reprezentat principalele elemente care i-au ghidat pe editori în selectarea textelor din volumul de față. Toate aceste studii cuprinse în volum ilustrează potențialul pe care îl au datele BARE în a oferi răspunsuri privind dinamica relațiilor etnice în procesul de tranziție spre democrație.

Monica ROBOTIN

PREFAȚĂ

Căderea regimurilor comuniste în Centrul și Sud-Estul Europei este unul dintre fenomenele recente care ilustrează în mod evident faptul că dispariția unui regim totalitar nu este urmată în mod necesar, ori neproblematic, de democratizare. Conform unor evaluări din 2003, din cele 28 de țări foste comuniste, doar 12 sunt considerate ca fiind democrații consolidate, fără probleme majore privind drepturile politice și libertățile civile, 7 țări sunt apreciate ca nedemocratice, iar 9 ca aparținând unei categorii intermediare de societăți “semi-libere”¹.

Aproape că există o unanimitate de vederi în ceea ce privește faptul că procesele de democratizare tind să fie influențate de gradul de heterogenitate etnică, precum și de unele atribute ale relațiilor etnice sau referitoare la minoritățile etnice dintr-o societate. Sunt numeroși autori care au pus în evidență o anumită legătură între prezența unei proporții ridicate de minorități etnice și dificultățile tranziției democratice. Argumentul, de ordin general, este că existența unui clivaj etnic tinde să permită unor actori politici să deplaseze atenția publicului dinspre dezbaterile asupra unor reforme sociale, economice, politice – adesea necesare, însă costisitoare din punct de vedere electoral –, înspre discuții asupra drepturilor minorităților etnice. Două astfel de exemple, care privesc și cazul României din ultimii ani, au în vedere problema descentralizării administrative și cea a reformelor în învățământ. În ambele cazuri se poate argumenta că reformele au fost încetinite datorită includerii în dezbateri a unor teme privind drepturile minorităților etnice. Un alt spațiu ce poate fi invocat ca exemplu este cel al Kazahstanului, unde președintele Nazarbaev a restrâns o parte a libertăților politice (și) pentru a împiedica minoritatea rusă să își manifeste loialitatea față de Rusia.²

Un alt punct de vedere asupra modului în care diversitatea etnică influențează democrația este acela că disputele pe teme etnice pot într-adevăr încetini ritmul reformelor instituționale, însă acest fapt nu indică în mod necesar un deficit de democrație în raport cu societățile omogene, ci doar faptul că deciziile sunt luate mai greu atunci când criteriile de optimizare sunt mai multe. Din această perspectivă, diversitatea etnică este sursa unor

1 Conform categoriilor realizate de către Freedom House (www.freedomhouse.org) pentru 2003.

2 Ian Bremmer și Cory Welt, “Kazakhstan’s Quandry”, în *Journal of Democracy*, 1995, 6 (Iulie), p. 139-154.

teste ale calității democratice neaplicabile țărilor omogene etnic și care permite, alături de alte criterii de evaluare, aprecierea stadiului de democratizare. Însă aceste teste trebuie interpretate cu prudență, întrucât deficiențele pe care le semnaleză sunt mai vizibile în unele cazuri, atunci când minoritatea este numeroasă, ori bine reprezentată politic (intern sau extern)³.

În fine, se poate argumenta că diversitatea etnică are efecte complexe asupra democratizării, efecte care nu permit aprecieri de ansamblu în termeni de „negativ” și „pozitiv”. Această poziție poate fi bine ilustrată de cazul interacțiunii dintre asociații, etnie și democrație în România. Astfel, variabila etnie – maghiari vs. ceilalți – este un predictor important pentru șansa ca o persoană să fie membră activă într-o asociație⁴. Dacă acceptăm faptul că un grad ridicat de implicare în asociații „face democrația să funcționeze”⁵, atunci diversitatea etnică, în particular implicarea ridicată a maghiarilor în asociații, ne apare drept o resursă pentru democratizare. Pe de altă parte însă, unii autori arată cum un grad ridicat de mobilizare în rândul etniilor minoritare poate dăuna funcționării instituțiilor democratice datorită faptului că aceste grupuri promovează cerințe specifice lor în dauna interesului public⁶ și tind să aibă membri cu un nivel mai scăzut de susținere față de instituțiile guvernării⁷. Concluzia, valabilă și pentru alte mecanisme de influențare a gradului de democratizare, este că structura etnică poate modifica substanțial relațiile dintre variabilele independente și cele dependente, iar rezultatele verificate empiric prin studiul unor societăți omogene etnic trebuie validate și pentru cazul societăților multietnice.

O evaluare empirică sumară a relației dintre omogenitatea etnică și democratizare indică absența unui patern clar. Datele la nivel societal nu susțin ideea conform căreia țărilor având o proporție ridicată a populației de alte etnii decât cea a majorității tind să fie mai puțin democratice decât celelalte⁸. Adesea, încercările de a argumenta empiric existența unei astfel de

3 În cazul Republicii Cehe, de exemplu, sunt relatări frecvente, dar cu un răsunset limitat, despre abuzurile unor instituții publice asupra etnicilor romi – relativ puțin numeroși și slab reprezentați politic.

4 În datele cumulate a cinci sondaje Barometru de Opinie Publică, culese în 2000-2003, șansa de a fi membru este de 1,6 ori mai mare pentru un maghiar decât pentru un respondent de altă etnie.

5 Robert D Putnam, *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, Princeton University Press, 1993.

6 Russell Hardin, *One for All*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1993

7 Kathleen Dowley și Brian D. Silver, “Social Capital, Ethnicity and Support for Democracy in the Post-Communist States”, în vol. Gabriel Bădescu și Eric M. Uslaner (ed.), *Social Capital and Democratic Transition*, London/New York, Routledge, 2003.

8 Coeficientul R^2 între proporția pe care o are etnia majoritară și indicele Freedom House (FH) al democratizării este 0,02.

relații ignoară unele unități de analiză, ori construiesc categorii pentru variabila dependentă, nivelul de democratizare, insuficient argumentate⁹.

Consecința acestui fapt este că relația între diversitate și democratizare este fie inexistentă, fapt nu doar neintuitiv, dar care ar contrazice rezultatele multor studii de caz, fie depinde de context¹⁰. Studiile privind apariția conflictelor etnice au identificat mai multe atribute în prezența cărora tind să existe tensiuni ridicate între grupurile etnice: 1) minoritățile sunt concentrate spațial; 2) interacțiunile economice și sociale între minorități sunt limitate; 3) au existat conflicte în trecut; 4) regimurile sunt în tranziție de la dictatură la democrație¹¹; 5) designul instituțiilor politice, în particular existența sau absența unui sistem etnofederal¹². În plus, existența unui „stat mamă” pentru una dintre minorități, precum și alți factori internaționali pot juca un rol semnificativ.

România este unul din statele foste comuniste în care au existat tensiuni interetnice, fără însă ca acestea să aibă amploarea și intensitatea celor întâlnite în alte câteva state ieșite din același sistem – cele care au compus fosta Iugoslavie, fosta Uniune Sovietică – ori cele care au implicat „semi-state”, precum Abkhazia, Cecenia, Osetia de Sud, Nagorno-Karabakh și Transnistria. Au fost totuși câteva conflicte deschise, cel mai notabil fiind cel de la Târgu Mureș din 1990, între români și maghiari, urmate de câteva dispute violente între români și maghiari, pe de o parte, și romi pe de alta.

Însă dincolo de problemele centrate asupra conflictelor etnice, de altfel mult mai puțin vizibile în ultimii ani în România, rămân câteva aspecte fundamentale de rezolvat privind guvernarea democratică a unei societăți mul-

9 Existența unui patern între cei doi factori, de intensitate slabă însă, poate fi pusă în evidență atunci când țările baltice – Estonia, Letonia și Lituania –, extrem de diverse etnic, sunt considerate a fi mai puțin democratice decât țări omogene precum Polonia și Ungaria. Motivul este existența în țările baltice a unor legi electorale care au restrâns dreptul la cetățenie și, prin urmare, dreptul de vot pentru minoritățile etnice (cea rusă) (cf. Philip G. Roeder, “National Self-Determination and Postcommunist Popular Sovereignty”, în Alina Mungiu-Pippidi și Ivan Krastev (ed.), *Nationalism after Communism. Lessons Learned*. Budapest, Central European University Press, 2004). Însă, chiar dacă admitem existența unui deficit semnificativ de democrație în țările baltice, revizuiind indicele FH pentru aceste țări, relația de ansamblu dintre diversitatea etnică și calitatea democrației nu se modifică substanțial.

10 Cu alte cuvinte, în momentul în care ar fi considerate suficiente variabile de control, ar putea fi observată o relație între diversitatea etnică și unele aspecte ale democratizării.

11 Ted Robert Gurr, *People Versus States: Minorities at Risk in the New Century*, Washington, DC, U.S. Institute of Peace, 2000; Valerie Bunce, *Subversive Institutions: The Design and the Destruction of Socialism and the State*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

12 Valerie Bunce, “Is Ethnofederalism the Solution or the Problem?”, în Alina Mungiu-Pippidi și Ivan Krastev (ed.), *Nationalism after Communism. Lessons Learned*, op. cit.

ticulturale. Care sunt percepțiile și preferințele membrilor majorității, precum și ale membrilor din grupurile etnice minoritare asupra drepturilor lingvistice, educaționale, de reprezentare politică, autonomie și simboluri naționale? În ce mod percepțiile asupra rolurilor și drepturile grupurilor etnice, cel majoritar și cele minoritare, sunt parte a unor mecanisme cauzale ce influențează politici publice? Există o relație între diversitatea etnică și ritmul de transformare a societății, în particular, capacitatea de acțiune colectivă – adică a nivelului de „capital social”, folosind un termen de curând impus în științele sociale? Care a fost dinamica acestor procese pe parcursul ultimilor ani?

Nu este ușor de aflat care sunt răspunsurile la aceste întrebări. Există însă o sursă remarcabilă de informații pentru cazul României, care oferă informații detaliate despre atitudinile, percepțiile, cunoștințele pe care etnia majoritară și două dintre etniile minoritare le au despre sine și față de ceilalți. La inițiativa Asociației de prietenie *Korunk* și apoi a Centrului de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală au fost realizate studiile Barometrul Relațiilor Etnice (BARE), edițiile 1994-1996, respectiv 2000, 2001 și 2002¹³, constând în sondaje reprezentative pentru populația adultă a României, corpul principal al chestionarelor fiind, în linii mari, păstrat în intenția unor posibile analize diacronice. În plus, toate sondajele BARE au avut subeșantioane reprezentative pentru minoritatea maghiară și, în ultimele două ediții, pentru minoritatea romă. Din păcate, la momentul realizării cercetărilor respective rezultatele au beneficiat doar de prezentări seci, lipsite de substanță. O parte importantă a conținutului de informație inclus în bazele de date, precum și semnificația seriilor temporale a rămas neexploată.

Contribuțiile din acest volum ilustrează potențialul pe care îl au datele BARE în a oferi răspunsuri privind relațiile complexe dintre atributele etnice dintr-o societate și procesele de democratizare. Astfel, capitolul scris de către Monica Robotin își propune să exploreze relațiile dintre identitatea etnică majoritară, identitatea minorităților (maghiare și rome) și statul român. Studiul încearcă să determine măsura în care prezența minorităților în sfera publică este acceptată de către majoritate; în ce mod se raportează românii față de modelul democrației multinaționale, respectiv cel al democrației etnice? Care sunt atitudinile minorității maghiare față de rolul majorității, față de rolul propriu și cel al altor minorități? Există în cazul acestui grup etnic concordanță între criteriile de apreciere a relației dintre minoritate și „statul mamă” atunci când este vorba de o minoritate care trăiește pe teritoriul României (maghiarii) și minoritățile românești din afară?

Textul lui Alex Voicu analizează modul de raportare subiectivă față de calitatea de cetățean român în rândul românilor, maghiarilor și romilor din România. Studiul său are în vedere percepțiile privind drepturile individuale și

13 Rezultatele cercetărilor sunt disponibile pe site-ul Centrului de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală (www.edrc.ro).

colective, obligațiile cetățenilor, inclusiv loialitatea față de statul român, precum și cetățenia ca sursă a identității politice.

Raluca Soreanu extinde analiza despre modul în care românii, respectiv maghiarii, își definesc identitatea proprie și identitatea celuilalt grup etnic, propunând o grilă conceptuală prin care pot fi detectate suprapunerile între heterodefinire și autodefinire. Studiul ei încearcă să determine cum se schimbă în timp gradul de concordanță între heterodefinirea și autodefinirea fiecărui grup, precum și existența unui patern de apropiere între modul în care grupul etnic se vede pe sine și modul în care este văzut de celălalt grup etnic. O tematică asemănătoare stă la baza studiului realizat de Ioana Paul, Mirela Tudoran și Luiza Chilariu; de această dată, analiza reprezentărilor și auto-reprezentărilor grupurilor etnice pornește de la aplicarea dualismului in-grup/out-grup.

Perspectiva longitudinală asupra atitudinilor etnice este completată cu studiul Aurorei Liiceanu, printr-o comparație între ultimul sondaj din seria BARE și un alt sondaj realizat cu zece ani înainte. Analiza sa verifică pentru cazul României un rezultat din literatura de specialitate, fundamentat prin studiul empiric al unor societăți vestice, care afirmă că stereotipurile etnice sunt rezistente în timp, iar heteroimaginile sunt mai puțin rezistente la schimbare decât autoimaginile.

Adrian Netedu și Cristina Drăguș realizează, într-un incitant studiu de caz asupra deja celebrei comune Mihail Kogălniceanu, o aplicare a conceptelor macrosociale la o realitate până acum prea emoțional abordată, izbutind să identifice, dincolo de faptul divers, sursele de conflict și potențialul de conviețuire într-un context multiethnic complex.

Studiul lui Dragoș Dragoman completează abordările cuprinse în capitolele anterioare printr-o perspectivă distinctă asupra modului în care factorii etnici influențează democratizarea. Capitolul său este centrat asupra relațiilor care se stabilesc între capitalul social, înțeles drept o caracteristică culturală, a unui grup de oameni care le permite să-și urmărească obiectivele mai eficient, nivelul de implicare în organizații neguvernamentale și atitudini pro-democratice care facilitează toleranța și cooperarea inter-etnică. Analiza sa încearcă să determine dacă participarea în asociații are un efect, atât pentru români, cât și pentru maghiari, asupra nivelului de încredere socială, asupra relațiilor etnice cotidiene, precum și asupra atitudinilor față de problemele simbolice care apar în relațiile inter-comunitare.

În fine, în ultimul capitol al volumului, Levente Salat oferă o analiză extrem de incitantă asupra perspectivelor minorității maghiare din România. Capitolul oferă o sinteză a studiilor care, pornind de la datele sondajelor Barometrul Relațiilor Etnice, prezintă modul în care maghiarii din Transilvania îi percep pe români și sunt percepuți de către aceștia, raportarea minorității maghiare față de instituțiile statului român, precum și față de statul maghiar. Rezultatele acestei sinteze justifică, argumentează autorul, nevoia deschiderii unei dezbateri largi, dincolo de granițele domeniului academic, privind găsirea unor soluții care pot oferi garanția supraviețuirii pe termen

lung a minorității maghiare, fără amenințarea asimilării sau a marginalizării economice și politice. Concluzia autorului este că acest demers este pe cât de dificil, pe atât de important. Dificultatea este dată, așa cum arată și studiile cuprinse în acest volum, de modul în care membrii celor două comunități se percep și se raportează unii la alții, caracterizat frecvent de imagini schematice, stereotipuri și neîncredere. În absența unui astfel de demers, argumentează autorul, datorită forței de atracție exercitate de Ungaria și a rezistenței instituțiilor statului și a actorilor politici din România față de obiectivele minorității maghiare, aceasta se va reduce treptat la „dimensiunile unei componente pur etnografice, fără miză politică”.

Gabriel BĂDESCU și Mircea KIVU

Monica ROBOTIN

**STAT ȘI IDENTITATE ETNICĂ ÎN ROMÂNIA.
O INCURSIUNE ÎN PERCEPȚIILE MAJORITĂȚII
ȘI MINORITĂȚILOR ASUPRA ACESTEI RELAȚII**

Introducere

După prăbușirea regimului comunist, alături de schimbările politice, economice și sociale, criza regimului nedemocratic este însoțită și de dispute legate de identitatea *politeii* sau a comunității politice și a membrilor acesteia. Această problemă a legitimității statului, ceea ce Linz și Stepan numesc *stateness problem*, își are originea în relația dintre stat, națiune și democrație, având în vedere că naționalismul oferă o posibilitate de definire a demoului, dar că aceasta poate să nu includă întreaga populație a statului¹.

Relevanța acestei relații în spațiul post-comunist apare în procesul de tranziție spre democrație odată cu contestarea viziunii majorității asupra acestei relații. Regimurile nedemocratice nu permit dezbateri privind această relație, într-un regim autoritar nefiind nevoie de un acord al cetățenilor privind definirea statului și a cetățeniei, în cele mai multe cazuri majoritatea impunându-și concepția sa privind statutul minorităților. Regimurile democratice în schimb, implică prin modul de definire acest acord, această sursă de legitimare a puterii. De aici relevanța acestei relații în procesul de tranziție spre democrație, moment în care se definește raportul dintre stat și națiune, lipsa unui acord asupra acesteia reprezintă o serioasă dificultate în procesul de tranziție și de consolidare democratică. Astfel, schimbarea de regim politic a reprezentat pentru multe grupuri etnice momentul așteptat pentru a-și redefini statutul în cadrul statului.²

Cele mai multe incursiuni în relația dintre stat, națiune și democrație în Europa post-comunistă se opresc asupra modului în care principalii actori politici se raportează la această relație, strategiile pe care le adoptă și asupra politicilor publice care definesc acest raport. Cele mai multe dintre abordări nu acordă atenție modului în care cetățeanul percepe această relație, precum și impactului pe care aceste opinii îl au asupra procesului de negociere a politicilor care conturează această relație și asupra procesului de implementare.

1 Juan J Linz și Alfred Stepan. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South Africa and Post-Communist Europe*, Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press, 1996, pp. 16-37.

2 Linz și Stepan op. cit., p. 27.

Lucrarea de față își propune să exploreze percepțiile majorității și ale principalelor minorități din România (maghiarii și romii) despre relația dintre identitatea etnică majoritară, identitatea minorităților și statul român.

Prima parte a lucrării urmărește prezentarea unor modele de democrație care se raportează diferit la relația dintre stat și națiune. Cea de-a doua parte include o succintă descriere a minorităților naționale din România și a problemelor cu care acestea se confruntă. Ultima parte a lucrării analizează concepția pe care majoritatea, românii și principale grupuri minoritare, maghiarii și romii le au în ceea ce privește rolul majorității și al minorității în societatea în care trăiesc. Analiza se bazează pe datele Barometrului Relațiilor Etnice (BARE), edițiile 1994-1996, 2000 și 2002.

Democrație, stat, națiune

Înainte de prezentarea modelelor de democrație se impune discutarea unor concepte relevante pentru prezenta analiză: stat și națiune.

Statul reprezintă în accepțiunea lui Charles Tilly „o organizație care controlează populația care ocupă un teritoriu delimitat ...care se diferențiază de alte organizații care operează pe același teritoriu, este autonomă, iar diviziunile sale sunt în mod formal coordonate una cu cealaltă”³. Națiunea este un grup de persoane care se consideră parte a unei comunități, legate de istorie, cultură și descendență. Națiunile au caracteristici obiective, precum limba, teritoriul, religia, sau descendență, și caracteristici subiective, precum conștiința națională⁴.

În funcție de relația dintre stat și națiune, se pot identifica mai multe tipuri de democrație, dintre care vor fi amintite: democrația etnică, democrația multinațională, democrația liberală individuală și cea republicană.

Conform lui Sammy Smooha⁵, *democrațiile etnice* sunt caracterizate prin existența unei națiuni etnice nucleu care este proprietara statului și îl conduce în propriul beneficiu. Apartenența la națiune și cetățenia sunt separate, grupurile ce nu aparțin națiunii-dominante având drepturi individuale și colective incomplete. Grupurile non-nucleu sunt percepute ca o amenințare la supraviețuirea și integritatea națiunii-nucleu. Particularitatea acestui tip de democrație și care o deosebește față de celelalte tipuri este identificarea în termeni etnici și nu civici, națiunea etnică și nu cetățenia fiind elementul definitoriu pentru stat⁶.

3 Citat în Linz și Stepan, op. cit., p. 17.

4 James G. Kellas. *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. New York: St. Martin's Press. 1998. p. 3

5 Sammy Smooha. "The model of ethnic democracy: Israel as a Jewish and democratic state" în: *Nations and Nationalism*, Vol. 8, 2002, No. 4, pp. 475-503.

6 Sammy Smooha. "Types of democracy and models of conflict management in ethnically divided societies" în *Nations and Nationalism*, vol. 8, no. 4, 2002, p. 425.

Democrația multinațională reprezintă o asociație constituțională care include două sau mai multe națiuni recunoscute ca popoare ce se autoguvernează, egale în ceea ce privește statutul pe care îl au în cadrul statului, cu drept la autodeterminare, așa cum aceasta este înțeleasă în dreptul internațional și în teoria democrației⁷.

Statul-națiune este modelul dominant în țările occidentale. Statul-națiune este considerat a fi neutru față de identitatea etnică a grupurilor care alcătuiesc statul. În centrul societății se află cetățeanul. Cetățenii statului își definesc apartenența națională ca atașament față de principiile democratice, față de egalitatea în drepturi a indivizilor care compun societatea, libera competiție și privatizarea religiei și a etnicității. Din acest punct de vedere, statul-națiune este un stat imparțial, tratând toți cetățenii ca egali în drepturi indiferent de apartenența etnică, religioasă, lingvistică, culturală sau originea națională. Acest model al statului-națiune corespunde *democrației liberale individuale*, văzută ca o societate alcătuită din indivizi care împărtășesc doar cetățenia comună, dar nu constituie o comunitate⁸. Smooha consideră că acest tip de stat este doar un ideal, iar forma pe care cele mai multe dintre statele occidentale au luat-o este cea a *democrației liberale republicane*. Diferența principală între cele două tipuri de democrații liberale constă în impunerea unei singure culturi și limbi de către stat în cadrul democrației liberale republicane, refuzându-se grupurilor etnice mecanismele instituționale pentru o existență separată. Membrii statului nu se definesc doar ca cetățeni individuali ai statului, ci și ca membri ai unei comunități, împărtășind o identitate comună⁹.

Presiunile la care acest tip de democrație este supusă sunt multiple, incluzând regionalizarea, globalizarea, procesul de imigrare și apariția naționalismului minorităților indigene, rezultând într-o tot mai puternică diferențiere a statului de națiune și în promovarea multiculturalismului ca ideologie¹⁰. Multiculturalismul, în accepțiunea lui Smooha, presupune recunoașterea diferențelor etnice, fără însă a se instituționaliza diferite mecanisme politice de promovare a lor. Datorită lipsei omogenității etnoculturale a statelor din Europa Centrală și de Est, modelul statului-națiune nu este compatibil cu procesul de democratizare și consolidare democratică, deoarece presupune un proces de omogenizare care se opune principiilor democratizării¹¹.

Kymlicka de asemenea, consideră că democrațiile clasice liberale nu sunt neutre din punct de vedere etnopolitic, că această neutralitate este doar

7 James Tully. "Introduction" în Alain-G. Gagnon și James Tully. *Multinational Democracies*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, pp. 2-3.

8 Sammy Smooha. "Types of democracy and models of conflict management in ethnically divided societies" în *Nations and Nationalism*, vol. 8, no. 4, 2002, p. 423.

9 Sammy Smooha, "Types of democracy and models of conflict management in ethnically divided societies" în *Nations and Nationalism*, vol. 8, no. 4, 2002, p. 424.

10 Sammy Smooha, Types of democracy and models of conflict management in ethnically divided societies" în *Nations and Nationalism*, vol. 8, no. 4, 2002, pp. 424-425.

11 Linz și Stepan op. cit., pp. 30-31.

o iluzie și că ea este contrazisă de toate acele simboluri promovate de stat care sunt asociate cu unul dintre grupurile etnice din stat: limba națională, imn, cultură etc¹².

Analizând modul în care drepturile omului răspund nevoilor concrete ale grupurilor minoritare, Kymlicka discută una dintre soluțiile propuse pentru a pune capăt acestor surse de conflicte, și anume separarea statului de etnicitate, după modelul secularizării. Autorul consideră că o astfel de separare este nerealistă, fiindcă, în ceea ce privește limbile oficiale, granițele și împărțirea puterii, statul nu poate evita susținerea uneia dintre culturile societale sau lua decizii privind grupul care formează majoritatea și poate controla deciziile privind educația, limba, sărbătorile naționale, simbolurile sau imigrația. Într-o societate democratică națiunea majoritară va avea întotdeauna protecția limbii și a culturii proprii, precum și puterea legislativă pentru a-și proteja interesele. Întrebarea care se pune este dacă nu ar fi corect ca beneficii și oportunități similare să fie acordate și minorităților naționale, întrebare la care autorul răspunde afirmativ¹³.

Pentru o lungă perioadă s-a considerat că cetățenia și garantarea egalității în drepturi sunt suficiente pentru a mulțumi diferitele minorități de pe teritoriul unui stat și a răspunde nevoilor acestor grupuri. Dezbaterile privind drepturile minorităților etnoculturale din ultimele decenii arată însă, în opinia lui Will Kymlicka, că doctrina drepturilor omului nu oferă toate răspunsurile pentru problemele cu care acestea se confruntă¹⁴. În diferitele părți ale lumii, majorități și minorități dispută drepturi lingvistice, reprezentare politică, curricula școlară, autonomie, federalism, simboluri naționale etc, arătând că anumite forme de diversitate pot fi acomodate doar prin măsuri care depășesc sfera drepturilor cetățenești¹⁵.

Minoritățile naționale din România

Cele peste 20 de minorități care trăiesc în România se raportează diferit la problematica interetnică. Explicația derivă din dimensiunile respectivelor grupuri minoritare și din tradițiile lor, din modalitățile specifice de afirmare a identității naționale și din modul în care fiecare grup etnic își percepe nevoile. În funcție de acești factori în peisajul etnic românesc se disting trei profiluri diferite de minorități naționale: (1) cel al minorității maghiare; (2)

12 Will Kymlicka. "Relațiile etnice și teoria politică occidentală" în *Altera* vol. V, nr. 10, 1999, pp. 99-101.

13 Kymlicka *Multicultural Citizenship*, Oxford University Press, 1995, pp. 110-113.

14 Kymlicka, 1995, op. cit.

15 Will Kymlicka, *The Rights of Minority Cultures*, Oxford University Press, 1995.

cel al minorității roma; (3) celelalte minorități, a căror dimensiuni sunt relativ mici, variind de la câteva mii, până la 60 000-100 000 de membri¹⁶.

Maghiarii reprezintă cea mai numeroasă minoritate etnică a României. Conform recensământului din 2002, populația este de 1 434 377 reprezentând 6.6% din populația țării¹⁷.

Din punct de vedere al mobilizării politice, maghiarii din România reprezintă un grup foarte bine organizat, a cărui relație cu statul a fost clar direcționată spre negocierea statutului său și definirea unui cadru instituțional coerent care să-i asigure protejarea identității și guvernarea acesteia. Includerea Uniunii Democratice a Maghiarilor din România (UDMR) la guvernare în 1996, precum și sprijinirea de către UDMR a guvernului PSD după alegerile din 2000 a creat condițiile prielnice pentru adoptarea unei legislații care să răspundă problemelor specifice ale acestui grup.

Romii reprezintă a doua minoritate a României. Conform recensământului din 2002, numărul de romi este de 535 250 (2,5%)¹⁸, iar alte surse estimează o cifră între 1 și 1,5 milioane¹⁹.

Problemele cu care această populație se confruntă sunt numeroase și includ toate aspectele vieții, nu doar cele legate de păstrarea identității etnice: discriminare, acces greu la asistența medicală și socială, șomaj, analfabetism, sărăcie. Din punct de vedere politic, spre deosebire de minoritatea maghiară, cea romă este destul de slab organizată, având o multitudine de organizații politice care îi reprezintă interesele. Dintre acestea, Partida Romilor este cea care beneficiază de loc în Camera Deputaților în baza legislației care conferă reprezentare minorităților naționale în Parlament.

Minoritățile mici includ: albanezi, armeni, bulgari, cehi, croați, evrei, germani, greci, italieni, polonezi, ruși, sârbi, slovaci, tătari, turci, ucraineni, ruteni și macedoneni. Problemele cu care aceste minorități se confruntă țin de păstrarea identității culturale²⁰.

Retorica naționalistă a fost ținută cu predilecție împotriva grupurilor etnice ale maghiarilor, romilor și evreilor. Cele mai multe conflicte etnice înregistrate în ultimii zece ani au avut loc în comunități având în componență români, maghiari sau romi, sau toate aceste grupuri în diferite relații minoritate-majoritate.

16 István Horváth și Alexandra Scacco. "From the Unitary to Pluralistic: Fine-tuning Minority Policy in Romania" în Anna-Mária Bíró și Petra Kovács (ed.) *Diversity in Action. Local Public Management of Multi-ethnic Communities in Central and Eastern Europe*. Budapesta: LGI/OSI, 2001, p. 244.

17 Institutul Național de Statistică. 2002. Recensământul populației www.recensamant.ro

18 Institutul Național de Statistică. op. cit.

19 Horváth și Scacco op. cit., p. 244.

20 Dan Oprescu. "Politici publice privind minoritățile naționale din România (1996-1998)" în Lucian Nastasă și Levente Salat. *Relații interetnice în România postcomunistă*. Cluj-Napoca: CRDE, 2000, p. 77.

Modul în care politicul s-a raportat la problema etnică în perioada de după căderea comunismului a variat în mai multe etape. O primă etapă, următoare schimbării de regim, marcată de tensiuni, în care se refuza orice dezbateri legată de această problemă; perioada 1993-1996 în care atitudinea față de aceasta a cunoscut o deschidere sub influența presiunilor Uniunii Europene; perioada 1996-2000 cu prezența UDMR în coaliția de guvernare și perioada de după 2000 cu o consacrare a prezenței UDMR-ului la guvernare²¹.

Metodologie

Analiza urmărește prezentarea principalelor politici privind protejarea minorităților și disputele care au avut loc în spațiul public privind drepturile minorităților naționale în paralel cu opinia publică privind necesitatea acordării acestor drepturi și libertăți minorităților din România. Motivul prezentării cadrului legislativ de protejare a minorităților naționale este legat de necesitatea de a identifica acele politici care beneficiază de susținerea opiniei publice, precum și acceptarea de către aceasta a politicilor existente.

Principalele teme atinse sunt păstrarea identității culturale, utilizarea limbii materne în administrația publică și în educație, autonomie teritorială, măsuri afirmative față de grupurile dezavantajate, reprezentarea politică a minorităților și participarea lor la guvernare, relația minorității naționale cu statul mamă.

Analiza debutează cu o **evaluare generală a cadrului legislativ** de protejare a minorităților naționale, la două momente diferite de timp: 1995-1996 și 2002. Întrebările utilizate sunt:

În ce măsură sunteți de acord cu afirmația: În România grupurile etnice ar trebui să aibă mai multe drepturi decât au acum? pentru 1995-1996

Și:

Cum ați aprecia legile românești cu privire la drepturile minorităților? pentru 2002.

Pentru o cât mai clară urmărire a obiectivelor propuse, un prim aspect care trebuie investigat este **relația dintre etnie și cetățenie**. În acest sens am ales următoarea întrebare din BARE 2002:

După părerea dvs., care sunt cele mai importante trei lucruri pentru ca cineva să fie considerat român?

Păstrarea identității etnice reprezintă un element esențial pentru orice grup etnic. Modul în care majoritatea și minoritatea se raportează la acest element este urmărit utilizând întrebări din Barometrul 1994-1996:

21 Carmen Kettley. "Ethnicity, Language and Transition Politics in Romania: The Hungarian Minority in Context" în Farimah Daftary și François Grin *Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries*, Budapesta: LGI/OSI, 2003, pp. 246-247.

În ce măsură sunteți de acord cu afirmația: În România, fiecare grup etnic are posibilitatea de a trăi conform tradițiilor sale?

Și din 2002

În ce măsură sunteți de acord ca statul român să susțină organizațiile culturale ale maghiarilor din România?

În ce măsură sunteți de acord ca statul român să susțină organizațiile culturale ale romilor din România?

În ce măsură sunteți de acord ca statul român să ajute la dezvoltarea identității etnice rome?

Administrația publică locală cuprinde două teme de interes major din perspectiva acestei lucrări: autonomia și utilizarea limbii materne în administrație. Aceste tematici simbolizează în primul rând o toleranță față de prezența minorităților în sfera publică, în al doilea rând reprezentând mecanisme de participare în procesul de luare al deciziilor politice.

Pentru abordarea tematicii autonomiei au fost alese întrebări din Barometrul 1994-1996 și respectiv din cel din 2002.

Credeți că cererea UDMR de autonomie locală este rezonabilă sau exagerată?

În ce măsură sunteți de acord ca județele în care maghiarii sunt majoritari să aibă o autonomie mai mare?

Subiectul folosirii limbii materne în administrație a fost abordat doar din prisma anilor 1994-1996:

Credeți că în județele în care majoritatea populației este de naționalitate maghiară, în administrație ar trebui să se folosească și limba maghiară?

Sunteți de acord ca maghiarii să folosească limba maternă în instituții de stat (primărie, tribunale)?

Sunteți de acord ca romii să folosească limba maternă în instituții de stat (primărie, tribunale)?

Educația în limba maternă include patru aspecte diferite: posibilitatea de a utiliza limba maternă în învățământ la diferite niveluri, existența unor instituții separate de învățământ pentru minorități, asigurarea de către stat a învățământului în limba maternă și subiectul universității de stat cu predare în limba maghiară. Întrebările utilizate pentru primele două teme provin din Barometrul 1994-1996, pentru ultimele două, din BARE 2002.

Temele incluse în subiectul educație în limba maternă acoperă două puncte importante: dreptul minorităților de a-și promova cultura și garantarea acestei promovări prin existența posibilității de a studia în limba maternă în școală la orice nivel și implicarea statului în acest proces de promovare a culturii minorităților prin susținerea educației în limba maternă.

Sunteți de acord ca maghiarii să învețe în limba maternă în școli și licee?

Sunteți de acord ca maghiarii să învețe în limba maternă în universități?

Sunteți de acord ca romii să învețe în limba maternă în școli și licee?

Sunteți de acord ca romii să învețe în limba maternă în universități?

Sunteți de acord ca maghiarii să aibă școli și universități separate?

Sunteți de acord ca romii să aibă școli și universități separate?

În ce măsură sunteți de acord ca statul român să asigure copiilor maghiari învățământ în limba maghiară?

În ce măsură sunteți de acord ca statul român să asigure copiilor romi învățământ în limba romani?

În ce condiții ați fi de acord cu înființarea în România a unei universități de stat cu predare în limbă maghiară?

Ca o completare la problema educației, pe fondul problemelor cu care minoritatea romă din România se confruntă, **discriminarea pozitivă** devine un subiect de interes, reflectat de întrebările din BARE 2002. Discriminarea pozitivă este o acțiune care denotă conștientizarea nu doar a greutăților pe care minoritatea vizată le întâmpină, dar și obligativitatea majorității de a susține minoritatea în depășirea acestor dificultăți.

În ce măsură considerați că trebuie să existe locuri rezervate pentru romi în cadrul liceelor?

În ce măsură considerați că trebuie să existe locuri rezervate pentru romi în cadrul colegiilor și facultăților?

Prezența pe scena politică a unui **partid care reprezintă un grup etnic**, și, în special după cooptarea la guvernare a UDMR, necesitatea implicării acestuia în procesul de guvernare reprezintă două subiecte de interes major. Primul este reflectat de chestionarul din 1994-1996, cel de-al doilea de BARE 2002. Ca o completare la măsurile legate de administrația publică, prezența pe scena politică a unui partid care să reprezinte interesele unui grup etnic, precum și posibilitatea implicării acestuia în procesul de guvernare la nivel central definesc imaginea privind acceptarea minorităților în sfera publică și implicarea acestora în procesul de luare a deciziilor la orice nivel.

Ce părere aveți despre existența unui partid al maghiarilor?

Cu care dintre afirmațiile următoare referitoare la UDMR ați fi mai degrabă de acord:

- Indiferent cine a câștigat alegerile, este bine ca UDMR să fie cooptat la guvernare.*
- Ca orice alt partid din România, UDMR poate face parte din coaliția care guvernează.*
- UDMR poate fi acceptat în Parlament, dar nu poate fi acceptat la guvernare.*
- UDMR ar trebui acceptat doar ca o organizație culturală a maghiarilor din România, fără reprezentare în Parlament.*
- UDMR, ca organizație, ar trebuie interzis.*

Un ultim subiect abordat pentru a defini relația dintre stat-națiune, este **relația dintre stat-mamă minoritate națională**. În paralel au fost urmărite opiniile față de sprijinul pe care statul român trebuie să îl acorde minorității române de peste hotare și față de sprijinul pe care statul maghiar trebuie să îl acorde minorității sale din România. Acest subiect, diferențindu-se prin tema abordată de celelalte (legislație internă vs. activități transfrontaliere), completează relația majoritate-minoritate, indicând în ce măsură protejarea identității minorității reprezintă monopolul majorității și în ce măsură aceasta trebuie să se facă

în funcție de viziunea majorității. Mai mult, este singura întrebare care ne permite să vedem în ce măsură majoritatea folosește aceleași criterii atunci când discută drepturile care ar trebui să îi revină (ei și membrilor care țin de aceeași națiune) și drepturile de care ar trebui să beneficieze majoritatea.

Întrebările din BARE 2000 și BARE 2002 prevăd teme precum: acordarea de burse (2000), acordarea de manuale, sprijin pentru învățământul în limba maternă, investiții în țara gazdă, legături cu organizațiile politice ale minorităților, cetățenia (2002).

După cum știți, există comunități importante de români ce trăiesc în statele vecine. Credeți că statul român ar trebui:

- să acorde burse pentru studenții români din alte țări?
- să încurajeze învățământul în limba maternă?
- să ofere manuale în limba română?
- să sprijine acolo înființarea de întreprinderi românești?
- să întărească legăturile cu organizațiile politice ale românilor din alte state?
- să acorde cetățenie română românilor de peste graniță?

Credeți că statul ungar ar trebui:

- să acorde burse pentru studenții maghiari din România?
- să încurajeze învățământul din România cu predare în limba maghiară?
- să ofere manuale în limba maghiară?
- să sprijine investițiile firmelor din Ungaria în România?
- să întărească legăturile cu organizațiile politice ale maghiarilor din România?
- să acorde cetățenie ungară maghiarilor din România?

Analiza se bazează pe datele Barometrului Relațiilor Etnice, edițiile 1994-1996, 2000 și 2002, urmărind atitudinile românilor și maghiarilor în 1994-1996 și 2000 și ale românilor, maghiarilor și romilor în 2002. Sondajele realizate la momente diferite de timp se bazează pe chestionare diferite, cuprinzând atât teme constante, cât și probleme relevante din perspectiva relațiilor interetnice doar la momentul realizării barometrului. Astfel datele provenind din ani diferiți au fost incluse nu pentru a obține o perspectivă comparată, ci pentru a avea o imagine cât mai completă asupra subiectului abordat. Eșantionul roma este prezent doar în BARE 2002, din datele incluse în analiză, limitând concluziile prezentei analizei în ceea ce privește populația roma. De asemenea publicitatea datelor utilizate este limitată, pentru 1994-1996 și 2000 datele fiind disponibile în forma prelucrată, ceea ce impune anumite constrângeri asupra analizei.

În prezentarea datelor, diferențele dintre suma procentelor până la 100% este dată de non-răspunsuri.

Protejarea minorităților naționale în România. Cadrul legislativ vs. opinia publică

1. Evaluare generală

Horváth și Scacco consideră că legislația și cadrul instituțional menit să protejeze minoritățile naționale din România nu răspund diferențelor între cele trei grupuri minoritare, nevoilor lor specifice. Mai mult, consideră că o lungă perioadă grupul cuprinzând minoritățile mici a fost utilizat pentru a diminua presiunea exercitată de cererile venind din partea minorității maghiare.²²

Cadrul legislativ al politicilor ce vizează minoritățile naționale este inclusiv. Principalele critici aduse sunt legate de lipsa unei legi a minorităților care să reglementeze statutul acestora și de problemele care apar în cadrul procesului de implementare.

Ca o evaluare generală a cadrului legislativ este interesant de urmărit cum se raportează cele trei grupuri la legislația existentă în domeniul protejării minorităților naționale la două momente diferite de timp: în perioada 1994-1996 când încep să se facă primii pași în această direcție și în 2002, când România are deja o legislație cuprinzătoare în acest domeniu.

Atât în 1995, 1996, cât și în 2002, cea mai mare parte a românilor consideră că minoritățile au suficiente drepturi. În contrast cu aceștia, maghiarii susțin necesitatea extinderii acestor drepturi. Romii sunt însă cei care în 2002 consideră în cea mai mare măsură că minoritățile au prea puține drepturi. (Tabelul 1)

Acest prim indicator denotă rezistența majorității față de problema minorităților naționale și extinderea pentru aceștia a drepturilor de care se bucurau, încă de la momentul 1995. Următorii indicatori vor contura mai bine această poziție generală față de problema politicilor menite să protejeze minoritățile naționale.

2. Păstrarea identității etnice

Conform Constituției României, minorităților le este garantat dreptul de a-și păstra, dezvolta și exprima identitatea etnică, culturală, lingvistică și religioasă (Art. 6 (1)). De asemenea art. 4 (2) precizează egalitatea tuturor cetățenilor României indiferent de naționalitatea, rasa, etnia, religia sau limba lor.

Astfel, prima problemă care se pune este legătura dintre cetățenie și identitatea etnică. Întrebați despre criteriile necesare ca cineva să se numească român, fără însă a se specifica cetățean sau etnic român, primul criteriu identificat de etnicii români este locul nașterii, cel de-al doilea este cetățenia și apoi limba maternă. (Tabelul 2)

22 Horváth și Scacco op. cit., p. 244-247

Tabelul 1

Grupurile etnice ar trebui să aibă mai multe drepturi decât au acum*	1995		1996	
	Români (%)	Maghiari (%)	Români (%)	Maghiari (%)
Complet de acord	8	54	6	44
Oarecum de acord	5	15	10	30
Nu prea de acord	18	12	22	12
Deloc de acord	64	10	55	9

**	Români (%)	Maghiari (%)	Romi (%)
Minoritățile au prea multe drepturi	21,6	2,5	4,8
Minoritățile au prea puține drepturi	11,8	64,0	72,8
Minoritățile au atâtea drepturi câte trebuie	66,6	33,5	22,5

*Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 1995-1996.

** Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 2002.

Tabelul 2

	Prima alegere (%)	A doua alegere (%)	A treia alegere (%)
Să se fi născut în România	53,9	6,0	3,5
Cetățenia	7,6	24,1	4,6
Limba maternă	7,6	16,4	17,2
Să se simtă român	8,6	8,6	13,9

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 2002.

Tabelul 3

	Prima alegere (%)	A doua alegere (%)	A treia alegere (%)
Să se fi născut în România	26,3	5,3	3,6
Cetățenia	10,3	15,7	5,0
Limba maternă	29,6	15,9	12,3
Să se simtă român	7,9	11,1	13,6

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 2002.

Tabelul 4

	Prima alegere (%)	A doua alegere (%)	A treia alegere (%)
Să se fi născut în România	45,8	5,5	4,2
Cetățenia	6,5	22,2	5,2
Limba maternă	10,4	15,0	15,2
Să se simtă român	5,0	7,1	10,7

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 2002.

Tabelul 5

	1995		1996	
	Români (%)	Maghiari (%)	Români (%)	Maghiari (%)
Complet de acord	82	41	79	51
Oarecum de acord	12	26	14	23
Nu prea de acord	2	20	3	16
Deloc de acord	2	10	1	7

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 1995-1996.

Pentru maghiari, principalele criterii incluse la prima alegere sunt limba maternă și locul nașterii, cea de-a doua alegere include cetățenia și limba maternă, iar pentru cea de-a treia alegere cele mai importante sunt să se simtă români și limba maternă. (Tabelul 3)

Aceleași criterii se regăsesc și în opiniile exprimate de populația romă. (Tabelul 4)

Aceste criterii sunt o îmbinare de elemente care definesc atât civic, cât și etnic identitatea românească, cu un accent mai puternic din partea etnicilor români pe elementul civic, prin accentul pus pe cetățenie și apoi pe limba maternă. Este interesant rolul pe care locul nașterii îl ocupă în definirea identității, acesta nefiind conform legislației românești un criteriu important pentru acordarea cetățeniei.

De altfel, această relație este completată de art. 1 al. 1 al Constituției României, care definește statul român ca „stat național, suveran și independent, unitar și indivizibil”.

În ceea ce privește păstrarea identității, atât românii cât și maghiarii sunt de acord că în România fiecare grup etnic are posibilitatea de a trăi conform tradițiilor sale. (Tabelul 5)

În ceea ce privește implicarea statului român în păstrarea tradițiilor și obiceiurilor celor două grupuri minoritare, părerile la nivelul majorității și a minorității sunt diferite. Românii înclină să fie de acord cu susținerea de către stat a organizațiilor culturale atât ale maghiarilor cât și ale romilor, tinzând însă să respingă ideea ca acesta să se implice în dezvoltarea identității etnice rome. (Tabelul 6)

Majoritatea covârșitoare a maghiarilor este total de acord ca statul român să sprijine organizațiile maghiare, ale romilor, precum și să contribuie la dezvoltarea identității etnice a romilor. (Tabelul 7)

Romii consideră, într-o proporție foarte mare, că este de datoria statului român să sprijine organizațiile culturale și dezvoltarea identitară proprie, însă sunt mai puțin înclinați să identifice aceeași obligație a statului român și față de organizațiile culturale maghiare. (Tabelul 8)

Păstrarea identității etnice, precum și manifestarea acesteia în sfera culturală reprezintă un minimum necesar al acceptării diferențelor etnice.

Chiar dacă minoritățile au susținut necesitatea unui singur act legislativ care să reglementeze drepturile acestora, până în prezent prevederile legate

Tabelul 6

Statul român să sprijine	Organizațiile culturale maghiare (%)	Organizațiile culturale rome (%)	Dezvoltarea identității etnice rome (%)
Total de acord	25,4	27,9	21,9
Mai degrabă de acord	30,0	30,1	23,9
Nu prea de acord	21,2	19,4	22,8
Dezacord total	23,4	22,5	31,3

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 2002.

Tabelul 7

Statul român să sprijine	Organizațiile culturale maghiare (%)	Organizațiile culturale rome (%)	Dezvoltarea identității etnice rome (%)
Total de acord	83,8	67,4	56,1
Mai degrabă de acord	12,4	21,0	20,0
Nu prea de acord	2,2	8,3	15,6
Dezacord total	1,6	3,3	8,3

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 2002.

Tabelul 8

Statul român să sprijine	Organizațiile culturale maghiare (%)	Organizațiile culturale rome (%)	Dezvoltarea identității etnice rome (%)
Total de acord	37,6	74,9	78,8
Mai degrabă de acord	27,8	19,1	15,4
Nu prea de acord	12,5	2,5	3,0
Dezacord total	22,1	3,5	2,8

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 2002.

de acest domeniu se regăsesc disparat în cadrul actelor care reglementează situația educației, a administrației publice etc.

3. Administrația publică

Ordonanța de urgență 22/1997 privind administrația publică locală a introdus câteva schimbări importante în ceea ce privește folosirea limbilor minoritare în administrația publică.

Legislația este aplicabilă în acele unități teritorial-administrative în care cel puțin 20% din populație aparține unei comunități minoritare. Actul susține utilizarea semnelor și inscripțiilor bilingve, folosirea limbilor minoritare în comunicarea cu autoritățile locale, atât în scris cât și în comunicarea

orală, publicarea în limbile minorităților a anunțurilor de interes general de către autoritățile locale, folosirea limbilor minorităților în timpul ședințelor consiliilor locale sau județene dacă cel puțin o treime din numărul membrilor consiliului aparțin unui grup minoritar (traducerea în limba română trebuie oferită) și utilizarea limbilor minorităților în justiție.

Ca o dezvoltare mai recentă, o nouă lege a administrației publice locale adoptată în 2001 include noi prevederi privind utilizarea limbii materne în administrație: în zonele unde minoritățile constituie 20% din populație, toate deciziile cu caracter de reglementare adoptate de către consiliile locale trebuie publicate și în limba maternă, iar deciziile individuale vor fi traduse la cerere. Similar, dacă reprezentanții minorității constituie mai mult de 1/3 din totalul numărului de reprezentanți ai consiliului local, ședințele pot fi ținute în română sau în limba maternă și trebuie asigurată prezența unui interpret.

Autonomia a reprezentat un subiect sensibil în timpul guvernării CDR-PD-UDMR, reprezentând probabil cel mai important eșec din punctul de vedere al reprezentanților UDMR²³.

Iată care sunt în 2002 principalele răspunsuri ale românilor legat de acest subiect: 57,5% dintre români sunt în dezacord total față de acordarea unei autonomii crescute județelor unde maghiarii reprezintă majoritatea, iar 27,8% nu prea sunt de acord cu această afirmație. În ceea ce privește populația maghiară, 75,4% sunt total de acord cu creșterea autonomiei acestor județe, iar 16,8% sunt mai degrabă de acord. În rândul romilor 41,9% doar resping total ideea de autonomie, iar 22,8% înclină să nu fie de acord cu creșterea autonomiei. (Tabelul 9)

Dispute publice aprinse au însoțit atât problema bilingvismului, cât și utilizarea limbii minorităților în administrația publică²⁴. Astfel, în ceea ce privește utilizarea limbii maghiare în administrație în zonele în care aceștia reprezintă majoritatea, în 1995 și în 1996 majoritatea românilor (65%) se opune, pentru ca din rândul maghiarilor majoritatea covârșitoare să fie de acord cu utilizarea limbii materne în administrație (86%). De asemenea, populația majoritară se opune ca maghiarii și romii să poată utiliza limba maternă în instituții de stat (primărie, tribunal etc.). Părerile maghiarilor în ceea ce privește utilizarea limbii materne în administrație sunt complet opuse celei a majorității, dar nu și atunci când vine vorba despre romi. (Tabelul 10)

Se remarcă astfel o puternică respingere din partea majorității a unor forme care sunt menite să instituționalizeze diferențele etnice, să impună astfel prezența publică a diversității etnice. Opiniile maghiarilor față de posibilitatea utilizării limbii romani în administrație este mai puțin categorică decât opinia majorității, dar oricum negativă.

23 Dan Chiribucă și Tivadar Magyari, "The Impact of Minority Participation in Romanian Government" în Monica Robotin și Levente Salat. *A New Balance: Democracy and Minorities in Post-communist Europe*. Budapesta: LGI/OSI. 2003, p. 87.

24 Chiribucă și Magyari op. cit., pp. 83-84 și 87.

Tabelul 9

	Total de acord	Mai degrabă de acord	Nu prea de acord	Dezacord total
Români	5,7	9,0	27,8	57,5
Maghiari	75,4	16,8	5,7	2,1
Romi	19,0	16,3	22,8	41,9

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 2002.

Tabelul 10

Sunteți de acord ca altă etnie decât cea română să utilizeze limba maternă în instituții de stat?		1995		1996	
		da (%)	nu (%)	da (%)	nu (%)
Maghiarii	Români	13	84	13	84
	Maghiari	76	17	79	17
Romii	Români	7	89	5	91
	Maghiari	34	54	34	56

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 1994–1996.

4. Educația în limba minorităților

Educația în limba minorităților în școlile publice din România este o altă componentă importantă a legislației. Problema referitoare la utilizarea limbii maghiare în educația publică a fost îndelung dezbătută de-a lungul ultimilor ani. Legea educației și amendamentele sale prevăd dreptul la educație în limba maternă la toate nivelele și toate formele de învățământ.

Dezbateri publice intense au fost cauzate de inițiativa UDMR privind stabilirea unei universități maghiare. Procesul de negociere a durat o lungă perioadă, captând atenția pentru mai bine de jumătate din perioada în care UDMR a participat direct la guvernare²⁵.

Problema universității maghiare de stat se regăsește în Barometrul Relațiilor Etnice din 2002. Astfel, 37,5% dintre respondenții români declară că nu ar fi de acord sub nici o formă cu înființarea universității de stat maghiare în România, 4,6% se declară de acord ca universitatea să fie finanțată de statul român, iar 10,8% ca ea să funcționeze în orice condiții. De asemenea, 16,6% dintre respondenți ar fi de acord cu universitatea dacă ar fi finanțată din surse private, iar 19,2% dacă ar fi finanțată de statul maghiar. 11,4% dintre români văd această universitate fezabilă în condițiile în care ar fi finanțată atât de statul român, cât și de cel maghiar. În ceea ce privește populația roma, 39,5% își exprimă opoziția față de o astfel de universitate, iar 22,2% sunt de acord cu ea în orice condiții de finanțare. Pentru o finanțare unilaterala a statului maghiar se pronunță 14,9%, iar pentru o finanțare comună,

²⁵ Pentru mai multe detalii privind dezbaterile pe marginea universității maghiare, vezi Chiribucă și Magyari op. cit., pp. 83-87.

Tabelul 11

	1995		1996	
	da (%)	nu (%)	da (%)	nu (%)
Limba maternă în școli și licee pentru maghiari	56	40	52	44
Limba maternă în universități pentru maghiari	28	67	28	67
Limba maternă în școli și licee pentru romi	36	59	26	70
Limba maternă în universități pentru romi	17	79	12	83
Școli separate pentru maghiari	16	80	16	80
Școli separate pentru romi	12	84	9	86

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 1994–1996.

Tabelul 12

	1995		1996	
	da (%)	nu (%)	da (%)	nu (%)
Limba maternă în școli și licee pentru maghiari	95	4	97	2
Limba maternă în universități pentru maghiari	84	10	86	10
Limba maternă în școli și licee pentru romi	72	22	66	25
Limba maternă în universități pentru romi	42	47	44	41
Școli separate pentru maghiari	69	22	61	33
Școli separate pentru romi	33	55	31	55

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 1994–1996.

statul român și cel maghiar, 11,7%. Doar 5,1% consideră că universitatea ar trebui să fie finanțată de statul român, iar 6,6% din fonduri private. Păreră populației maghiare diferă destul de mult. Astfel 61,3% dintre aceștia sunt de acord cu universitatea, fără a pune restricții, și doar 0,7% se împotrivesc total. Dintre cei care văd finanțarea condiționată, 26,4% consideră că este responsabilitatea ambelor state, român și maghiar, 8,0% consideră că ar trebui finanțată exclusiv de statul român, 2,0% exclusiv de cel maghiar, și 1,7% din fonduri private.

Cele mai importante aspecte legate de educație sunt însă: acordarea posibilității de studiu în limba maternă la diferite nivele, și existența de instituții separate de învățământ.

Pentru aceste întrebări au fost utilizate date din Barometrele din perioada 1994-1996.

Astfel românii sunt de acord ca maghiarii să învețe în limba maternă în școli și licee, dar nu sunt favorabili educației în limba maternă la nivel de universitate. În ceea ce privește educația în limba maternă pentru populația romă, refuzul apare la toate nivelele, deși în grade diferite. Ideea de a avea școli și universități separate nu este agreată nici în cazul romilor, nici în cazul maghiarilor. (Tabelul 11)

Maghiarii sunt de acord cu educația în limba maghiară la toate nivelele, și cu posibilitatea de a avea școli și universități separate. În schimb, conside-

Tabelul 13

	Învățământ în limba maghiară (%)	Învățământ în limba romani (%)
Total de acord	25,1	24,6
Mai degrabă de acord	23,7	20,2
Nu prea de acord	23,5	18,2
Dezacord total	27,7	37,0

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 2002.

Tabelul 14

	Învățământ în limba maghiară (%)	Învățământ în limba romani (%)
Total de acord	36,7	56,9
Mai degrabă de acord	18,7	15,5
Nu prea de acord	17,8	8,2
Dezacord total	26,7	19,4

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 2002.

Tabelul 15

	Învățământ în limba maghiară (%)	Învățământ în limba romani (%)
Total de acord	88,7	70,7
Mai degrabă de acord	8,8	17,0
Nu prea de acord	1,3	7,1
Dezacord total	1,2	5,2

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 2002.

ră că romii ar trebui să beneficieze de învățământ în limba maternă la nivel de școală și liceu, și în mai mică măsură la nivel de universitate. Se opun însă posibilității ca romii să aibă școli și universități separate. (Tabelul 12)

O altă întrebare care apare este în ce măsură este statul român responsabil de asigurarea educației în limba maternă pentru minoritățile care trăiesc pe teritoriul său.

Astfel, părerile românilor sunt mai puțin defavorabile asigurării de către stat a învățământului pentru minoritatea maghiară decât pentru cea romă. (Tabelul 13)

În mod contrar opiniei majorității, populația roma este mai favorabilă susținerii de către stat a învățământului pentru minoritatea romă decât pentru cea maghiară, diferențele de opinie fiind mult mai clar delimitate decât în cazul românilor. (Tabelul 14)

Părerile maghiarilor față de acest subiect concordă pentru cele două grupuri etnice vizate, majoritatea acestora fiind total de acord cu susținerea de către statul român a învățământului în limbile celor două minorități. (Tabelul 15)

Problema educației în limba maternă are două aspecte importante din punctul de vedere al obiectivului acestei lucrări. În primul rând este vorba de posibilitatea de a studia în limba maternă, ca cel mai bun instrument de promovare a identității etnice, unde identificăm totuși un procent destul de ridicat al majorității care se opune educației în limba maternă pentru maghiari, și cu atât mai mult față de educația în limba maternă pentru romi. Mai mult, există o diferențiere clară între educație la nivel de universitate și educație la nivel de liceu și școală generală. O rezistență crescută se remarcă și atunci când se discută despre susținerea de către statul român a educației în limba maternă, atitudine care însă ar putea fi explicată prin rațiuni de ordin financiar. Un astfel de criteriu nu mai intervine când se discută posibilitatea școlilor separate, respingerea de către majoritate a acestei posibilități fiind foarte clară. Rolul statului în asigurarea educației și posibilitatea de a avea școli separate vin să completeze problema prezenței minorităților în viața publică și posibilitatea unei implicări în procesul de luare a deciziilor. Răspunsurile la întrebări denotă refuzul majorității de a susține acordarea pentru minorități a dreptului de a gestiona singuri acele aspecte ale vieții legate de promovarea identității lor etnoculturale, acordându-le o serie de drepturi limitate (educație în limba maternă, dar nu la toate nivelele) și pe cât posibil integrate în sistemul majoritar.

În ceea ce privește cele două minorități este greu de făcut o comparație dată fiind lipsa de date privind opiniile romilor în 1994-1996. În ceea ce privește maghiarii se poate aprecia că sunt mai deschiși decât majoritatea în privința drepturilor de care trebuie să beneficieze romii, dar impunând limite similare cu aceasta: educație în limba maternă, dar nu la nivel universitar, fără școli separate.

5. Măsuri afirmative

Necesitatea tratării diferențiat a problematicii minorităților naționale în funcție de problemele specifice cu care se confruntă apare în legislația românească odată cu adoptarea *Strategiei Guvernului României de Îmbunătățire a Situației Romilor*, în 2001. Strategia reprezintă prima inițiativă guvernamentală care abordează comprehensiv problemele minorității rome, prevăzând măsuri pentru zece direcții de acțiune: dezvoltarea comunității și administrație publică, locuințe, securitate socială, sănătate, economie, justiție și ordine publică, protecția copilului, educație, cultură și culte, comunicare și participare civică.

Astfel, cele mai importante măsuri luate de autoritățile române pentru a sprijini populația romă sunt măsurile afirmative în învățământ. Ministrul Educației Naționale a adoptat în 2000 o reglementare vizând crearea unui cadru pentru ameliorarea accesului la școlile profesionale, școlile secundare, la colegii, facultăți și universități pentru studenții romi. Astfel au fost create locuri speciale la admiterea în licee și universități pentru persoanele de etnie

Tabelul 16

	Licee			Colegii și facultăți		
	Români (%)	Maghiari (%)	Romi (%)	Români (%)	Maghiari (%)	Romi (%)
Deloc	34,2	29,1	13,4	34,7	35,2	13,8
Măsură mică	34,2	16,7	8,3	34,0	21,3	7,8
Măsură mare	22,4	17,0	23,9	22,2	13,4	24,9
Foarte mare măsură	9,3	37,2	54,4	9,1	30,1	53,5

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 2002.

romă, pentru a încuraja participarea acestei minorități la toate nivelele de educație și a reduce diferențele dintre aceștia și celelalte grupuri etnice.

Românii sunt doar într-o măsură mică, sau chiar deloc de acord să existe locuri rezervate pentru romi în cadrul liceelor, al colegiilor și facultăților, în timp ce maghiarii tind să fie mai degrabă de acord într-o măsură mare și foarte mare cu necesitatea acestor locuri la nivel de licee și mai puțin de acord când este vorba despre colegii și facultăți. Populația romă se raportează cel mai pozitiv la măsurile care îi vizează. (Tabelul 16)

6. Reprezentare politică

Constituția și Legea Electorală garantează reprezentarea minorităților în Camera Deputaților prin prevederile care acordă un loc de deputat pentru organizațiile fiecărei minorități naționale recunoscute oficial, dacă obțin cel puțin 5% din numărul de voturi necesar pentru un mandat în Camera Deputaților.

Cele mai multe întrebări care vizează organizarea politică a minorităților se referă la statutul pe care UDMR ar trebui să îl aibă, precum și la participarea acestui partid la guvernare.

Astfel, în 1994-1996 cea mai mare parte a românilor consideră că este normal să nu existe un partid al maghiarilor, părerea covârșitoare a maghiarilor fiind total opusă. (Tabelul 17)

În 2002 12.2% dintre români consideră că UDMR ar trebui să fie interzis, iar 23,1% cred că ar trebui să funcționeze doar ca organizație culturală. Dacă 32,2% din populația de etnie română crede că, la fel ca orice alt partid, UDMR poate fi cooptat la guvernare, 21,5% nu consideră necesară participarea acestui partid în orice coaliție de guvernare, ci doar prezența în Parlament.

Cea mai mare parte a populației maghiare consideră că UDMR ar trebui să facă parte din coaliția de guvernare, indiferent cine câștigă alegerile, sau să poată fi cooptat în guvern ca orice alt partid. Pentru populația roma opiniile se conturează în mod similar populației românești. (Tabelul 18)

Tabelul 17

	Români (%)			Maghiari (%)		
	1994	1995	1996	1994	1995	1996
E normal să existe	28	29	27	78	81	77
Justificat în condițiile actuale	14	14	16	11	5	8
E normal să nu existe	43	44	45	1	4	7

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 1994–1996.

Tabelul 18

	Români (%)	Maghiari (%)	Romi (%)
UDMR să fie cooptat la guvernare, indiferent cine a câștigat alegerile	11,0	56,6	14,3
UDMR poate face parte din coaliția de guvernare	32,2	36,1	27,0
UDMR acceptat în Parlament, dar nu la guvernare	21,5	4,4	22,8
UDMR acceptat doar ca organizație culturală	23,1	2,6	18,9
UDMR ar trebui interzis	12,2	0,3	17,0

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 2002.

7. O relație triadică: stat-mamă, minoritate națională, stat-gazdă

Imaginea de stat-mamă se conturează printr-o serie de trăsături, precum: o istorie în cadrul unui stat comun, interese economice sau geografice strategice ale statului mamă, proximitatea geografică față de teritoriile locuite de minoritățile naționale, legături actuale de ordin social sau economic cu minoritatea respectivă și dinamica politicii interne a statului mamă. Factorul cel mai important care conferă unui stat caracterul de stat-mamă este experiența unui trecut istoric comun pe un teritoriu locuit în comun²⁶.

Noțiunea de stat-mamă nu trebuie să se refere neapărat la acel stat din exterior, de proveniență, al minorităților naționale respective. Statele-mamă pot fi construite prin acțiune politică și nu în mod necesar determinate prin elemente de “demografie etnică”²⁷. Un stat își asumă această titulatură în momentul în care elitele sale politice sau culturale îi definesc pe membrii aceleiași etnii care trăiesc în alte state drept membri ai aceleiași națiuni. Prin urmare interesele lor trebuie apărate și protejate, statul respectiv acționând concret în acest sens. Astfel, statul-mamă este definit prin reacția celor aflați în poziții de decizie față de minoritățile din exterior.

26 Robert W Mickey. și Konrad Huber. “Encouraging Constructive Kin-State Behaviour: Preliminary Recommendations” în Arie Bloed și Pieter van Dijk. *Protection of Minority Rights through Bilateral Treaties. The Case of Central and Eastern Europe*. Haga: Kluwer Law International, 1999, p. 36.

27 Roger Brubaker *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, p. 61.

Tabelul 19

Români	Statul român				Statul maghiar			
	Acord total (%)	De acord (%)	Nu prea de acord (%)	Dezacord total (%)	Acord total (%)	De acord (%)	Nu prea de acord (%)	Dezacord total (%)
să acorde burse pentru studenții din alte țări*	80,4			12,5	61,7			25,7
să încurajeze învățământul în limba maternă	67,4	18,9	8,3	5,4	10,1	17,3	27,2	45,5
să ofere manuale în limba maternă	66,7	18,9	7,0	7,4	13,1	23,3	21,1	42,5
să sprijine acolo înființarea de întreprinderi	68,3	18,8	8,1	4,7	28,3	37,0	13,5	21,3
să întărească legăturile cu organizațiile politice ale minorităților din alte state	73,1	20,5	4,8	1,6	17,7	28,1	21,5	32,6
să acorde cetățenie minorităților de peste graniță	64,6	19,3	7,8	8,4	15,7	22,6	19,8	41,9

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 2002 și 2000.

* Întrebarea privind acordarea de burse pentru studenții din alte țări este preluată din BARE 2000 și include doar două variante de răspuns, "de acord" și "nu sunt de acord", și nu patru variante cum apare pentru datele din 2002.

Termenul de stat-gazdă este definit prin intermediul celorlalți doi. Relația dintre minoritate națională, stat-mamă și stat-gazdă este determinată de conceptul de naționalism. Minoritatea națională este supusă unui „naționalism antagonist”, în încercarea atât a statului-mamă, cât și a celui gazdă de a construi statul-națiune²⁸. Putem vorbi, în concluzie, despre o strânsă relație, o triadă între cei trei termeni, schimbările suferite de către unul dintre aceștia determinând schimbări în dinamica celorlalți doi, ca urmare a unui rezultat al relației de interacțiune dintre ei²⁹.

Un subiect care a căpătat o dimensiune extrem de relevantă în spațiul public este relația dintre statul mamă, statul gazdă și minoritatea națională. Motivul atenției acordate acestui subiect a fost sprijinul acordat de Ungaria minorității maghiare de-a lungul timpului, critica față de drepturile de care se bucură minoritatea maghiară din Transilvania, care în opinia guvernului

28 Brubaker, op. cit., p. 60.

29 Arie Bloed și Pierre Van Dijk (eds.). *Protection of Minority Rights through Bilateral Treaties. The Case of Central and Eastern Europe*. The Hague /Boston /London: Kluwer Law International, 1999, p. 23.

Tabelul 20

Romi	Statul român				Statul maghiar			
	Acord total (%)	De acord (%)	Nu prea de acord (%)	Dezacord total (%)	Acord total (%)	De acord (%)	Nu prea de acord (%)	Dezacord total (%)
să încurajeze învățământul în limba maternă	72,3	16,2	6,9	4,5	27,1	18,8	20,5	33,7
să ofere manuale în limba maternă	72,2	19,0	4,4	4,4	27,5	22,5	17,9	32,1
să sprijine acolo înființarea de întreprinderi	74,8	16,7	3,8	4,8	33,1	35,4	10,7	20,9
să întărească legăturile cu organizațiile politice ale minorităților din alte state	79,3	16,9	1,9	1,9	31,6	29,0	13,6	25,8
să acorde cetățenie minorităților de peste graniță	71,1	17,6	5,0	6,4	26,4	20,2	17,4	36,0

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 2002 și 2000.

maghiar nu asigură prezervarea identității culturale și ar duce pe termen lung la dispariția acesteia³⁰. În anul 2001, Ungaria adopta *Legea despre maghiarii care trăiesc în țările vecine* (Legea Statutului), care a generat o reacție puternică din partea autorităților române și a celor slovace. Legea a fost puternic criticată, guvernul român cerând Comisiei de la Veneția să analizeze concordanța legii cu normele internaționale și legislația europeană în domeniu³¹. Legea prevede o serie de beneficii pentru minoritățile naționale.

În acest context s-a subliniat că România are o lege a protejării minorităților de peste hotare, dar că aceasta este în conformitate cu normele internaționale și că respectă rolul statului-gazdă în protejarea minorităților de pe teritoriul acestuia³². Această conformitate a fost de multe ori privită ca un rezultat al dezinteresului României față de minoritățile sale.

30 Zoltán Kántor. “Legea statutului și Comisia de la Veneția: reflecții asupra protecției minorităților” în *Provincia* nr. 12 (18), 2001.

31 European Commission for Democracy through Law – Venice Commission. *The Protection of National Minorities by their Kin-State*. Council of Europe Publishing House. 2003.

32 Bogdan Aurescu. “Romanian Legislation on Kin-Minority” în European Commission for Democracy through Law: *The Protection of National Minorities by the Kin-State*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 2003.

Tabelul 21

Maghiari	Statul român				Statul maghiar			
	Acord total (%)	De acord (%)	Nu prea de acord (%)	Dezacord total (%)	Acord total (%)	De acord (%)	Nu prea de acord (%)	Dezacord total (%)
să acorde burse pentru studenții din alte țări*	81,0			11,4	87,5			7,6
să încurajeze învățământul în limba maternă	77,0	15,5	3,1	4,3	77,6	13,6	2,7	6,1
să ofere manuale în limba maternă	67,9	16,6	6,1	9,4	65,8	14,8	9,7	9,7
să sprijine acolo înființarea de întreprinderi	62,3	21,4	9,0	7,3	69,4	21,2	4,1	5,2
să întărească legăturile cu organizațiile politice ale minorităților din alte state	65,8	24,2	5,5	4,4	76,6	17,8	2,1	3,6
să acorde cetățenie minorităților de peste graniță	55,9	20,9	10,5	12,7	65,7	20,1	8,1	6,1

Date preluate din Barometrul Relațiilor Etnice ed. 2002 și 2000.

* Întrebarea privind acordarea de burse pentru studenții din alte țări este preluată din BARE 2000 și include doar două variante de răspuns, "de acord" și "nu sunt de acord", și nu patru variante cum apare pentru datele din 2002.

De aceea devine interesant ca în 2002 să comparăm opinia majorității și minorității maghiare privind relația dintre Ungaria și minoritatea maghiară din România și cea dintre România și minoritățile sale de peste hotare.

În ceea ce privește rolul pe care statul român ar trebui să îl joace în protejarea minorităților românești de peste hotare, majoritatea românilor consideră că statul român ar trebui să încurajeze învățământul în limba română, să ofere manuale în limba română, să sprijine acolo înființarea de întreprinderi românești, să întărească legăturile cu organizațiile politice ale românilor din alte state, să acorde cetățenie română românilor de peste graniță și să acorde burse pentru studenții români din alte țări. În mod similar, maghiarii și romii sunt și ei de acord, chiar într-o măsură mai mare, cu rolul statului român față de minoritățile de peste hotare în toate aceste aspecte.

Când este vorba însă de rolul pe care statul maghiar îl are față de minoritățile sale de peste hotare, doar maghiarii își păstrează constantă opinia, atât romii cât și românii tinzând să fie mai degrabă împotriva acestui sprijin acordat de Ungaria maghiarilor din România. Singurele activități cu care românii tind să fie de acord fiind cele legate de investiții și oferirea de burse de studiu, romii considerând că rolul statului mamă trebuie totuși să se

păstreze atunci când este vorba despre legătura cu organizațiile politice și investiții în statul gazdă. (Tabelele 19–21)

Discuții și concluzii

Conform opiniei majorității prezența minorităților în sfera publică este greu de acceptat, statutul lor fiind puternic contestat.

Astfel, majoritatea consideră că rolul minorităților se reduce la unul cultural, respingând însă orice proiecte care au o implicație politică clară (autonomie teritorială, utilizarea limbii materne în administrație, școli separate, universitatea maghiară). În ceea ce privește relația dintre minoritate și statul mamă, criteriile aplicate sunt complet diferite atunci când este vorba de o minoritate care trăiește pe teritoriul României (maghiarii) și minoritățile românești din afară.

Din punctul de vedere al modelelor prezentate la începutul acestei lucrări, democrația multinațională este proiectul care în mod clar este respins de majoritate, viziunea asupra relației dintre stat și națiune tinzând înspre democrația etnică.

În ceea ce privește diferențele care apar între opiniile maghiarilor și romilor privind drepturile de care să beneficieze cele două minorități există mai multe explicații posibile: problemele diferite și nevoile diferite pe care cele două grupuri le au cer politici diferite, dezbateră publică a principalelor politici considerate de maghiari ca necesare pentru a asigura dezvoltarea acestora față de lipsa unor discuții similare privind politicile necesare pentru a promova identitatea romă.

Atitudinea minorității maghiare față de rolul majorității, rolul propriu și cel al celorlalte minorități este destul de coerentă, în general susținând aceleași drepturi pe care le văd necesare pentru dezvoltarea identitară proprie și pentru minoritatea romă. Spre deosebire de români și romi, utilizează aceleași criterii pentru a se raporta la sprijinul statului mamă față de minoritățile sale de peste hotare. Dintre modelele de democrație de la care a pornit această investigație, minoritatea maghiară tinde să prefere democrația multinațională.

Minoritatea romă este clar orientată înspre măsurile care sprijină propria dezvoltare identitară și o prezență crescută atât în plan cultural, cât și politic a acestei minorități, respingând însă proiectele similare care vizează o altă minoritate. În ceea ce privește politicile care vizează minoritatea maghiară, în majoritatea cazurilor susține viziunea majorității. Viziunea minorității romă privind modul de definire a relației stat-națiune nu este foarte clar definită, îmbinând ideea multiculturalismului, când se raportează la grupul de apartenență, cu cea a democrației etnice. Datele existente nu ne permit însă să facem mai multe aprecieri privind opțiunile acestei minorități.

Experiența statelor occidentale în privința acordării de drepturi pentru diferitele grupuri minoritare ne spune că în acest domeniu politicile publice nu trebuie să reflecte cererile maselor, ci mai degrabă valorile elitelor.

Schimbările la nivelul politicilor publice sunt în aceste cazuri rezultatul redefinirii de către elite a propriilor valori, și nu a schimbării atitudinii generale față de politicile existente³³. În cazul politicilor publice privind protejarea drepturilor minorităților din România, aplicabilitatea acestui *model elitist* este destul de evidentă, politicile publice fiind rezultatul negocierilor dintre elitele politice, și nu a cerințelor venite din partea populației. Rămâne de văzut în ce măsură pe termen lung aceste politici vor redefini modul în care majoritatea se raportează la relația dintre stat și națiune.

Bibliografie

- Aurescu, Bogdan. „Romanian Legislation on Kin-Minority” în European Commission for Democracy through Law: *The Protection of National Minorities by the Kin-State*. Strasbourg: Council of Europe Publishing. 2003.
- Bloed, Arie și Pierre Van Dijk (eds.). *Protection of Minority Rights through Bilateral Treaties. The Case of Central and Eastern Europe*. The Hague /Boston /London: Kluwer Law International. 1999.
- Brubaker, Roger *Nationalism Reframed. Nationhood and the National question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. 1996.
- Chiribucă, Dan și Tivadar Magyari. „The Impact of Minority Participation in Romanian Government” în Monica Robotin și Levente Salat. *A New Balance: Democracy and Minorities in Post-communist Europe*. Budapest: LGI/OSI. 2003.
- Duculescu, Victor, Călinoiu Constanța și Georgeta Duculescu. *Constituția României, comentată și adnotată*. București: Lumina Lex. 1997.
- Dye, Thomas R. *Understanding Public Policy*. New Jersey: Prentice Hall. 1998.
- European Commission for Democracy through Law – Venice Commission. *The Protection of National Minorities by their Kin- State*. Council of Europe Publishing House. 2003.
- Horváth, István și Alexandra Scacco. „From the Unitary to Pluralistic: Fine-tuning Minority Policy in Romania” în Anna-Mária Bíró și Petra Kovács (ed.) *Diversity in Action. Local Public Management of Multi-ethnic Communities in Central and Eastern Europe*. Budapest: LGI/OSI. 2001.
- Institutul Național de Statistică. *Recensământul populației*. 2002. www.recensamant.ro
- Kántor, Zoltán. „Legea statutului și Comisia de la Veneția: reflecții asupra protecției minorităților” în *Provincia* nr. 12 (18), 2001.
- Kellas, James G. *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. New York: St. Martin's Press. 1998.

33 Thomas R. Dye. *Understanding Public Policy*. New Jersey: Prentice Hall. 1998, pp. 21-24, 39-73 și 262-282.

- Kettley, Carmen. „Ethnicity, Language and Transition Politics in Romania: The Hungarian Minority in Context” în Farimah Daftary și François Grin. *Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries*, Budapest: LGI/OSI. 2003.
- Kymlicka, Will. „Relațiile etnice și teoria politică occidentală” în *Altera* Vol. V, Nr. 10, 1999.
- Kymlicka, Will. *Multicultural Citizenship*, Oxford University Press. 1995.
- Kymlicka, Will. *The Rights of Minority Cultures*, Oxford: Oxford University Press. 1995.
- Linz, Juan J și Alfred Stepan. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South Africa and Post-Communist Europe*, Baltimore–London: The Johns Hopkins University Press. 1996.
- Mickey, Robert W. și Konrad Huber. „Encouraging Constructive Kin-State Behaviour: Preliminary Recommendations” în Arie Bloed și Pieter van Dijk. *Protection of Minority Rights through Bilateral Treaties. The Case of Central and Eastern Europe*. Haga: Kluwer Law International. 1999.
- Opreșcu, Dan. „Politici publice privind minoritățile naționale din România (1996-1998)” în Lucian Năstăsă și Levente Salat. *Relații interetnice în România postcomunistă*. Cluj-Napoca: CRDE. 2000.
- Smootha, Sammy. „The model of ethnic democracy: Israel as a Jewish and democratic state” în *Nations and Nationalism*, Vol. 8, No. 4, 2002.
- Smootha, Sammy. „Types of democracy and models of conflict management in ethnically divided societies” în *Nations and Nationalism*, Vol. 8, No. 4, 2002.
- Tully, James. „Introduction” în Alain-G. Gagnon și James Tully. *Multinational Democracies*, Cambridge: Cambridge University Press. 2001.

Alexandru F. VOICU

PERCEPȚIA SUBIECTIVĂ A CALITĂȚII DE CETĂȚEAN ROMÂN

Cum sunt posibile statele democratice multinaționale? De-a lungul timpului, această întrebare s-a dovedit a fi una dintre cele mai fertile în termeni de răspunsuri, de soluții și de critici ale acestora. Ultimele evoluții ale teoriei politice normative în acest domeniu se leagă indiscutabil de **teoria liberală a drepturilor minoritare** a lui Will Kymlicka (**teoria cetățeniei multiculturalale**), care aruncă lumină asupra unor concepte precum *multiculturalitate*, *drepturi colective* sau *neutralitatea etnoculturală a statului de drept* și propune câteva teze sau principii fundamentale pe baza cărora liberalismul, ca sistem de idei, poate și trebuie să fie amendat pentru ca problemele minorităților să capete soluții viabile.

Efectele teoriei lui Kymlicka sunt diferite în funcție de context, existând două situații distincte și ușor identificabile: *contextul democrațiilor consolidate* și *contextul democrațiilor tinere*, care și-au (re)dobândit recent independența, majoritatea aflându-se într-o situație post-totalitară sau post-dictatorială. În primul caz, teoria liberală a drepturilor minoritare practic doar ridică la rang de recomandare normativă ceea ce se întâmplă *de facto* în cadrul democrațiilor consolidate și prospere. De cealaltă parte, democrațiile tinere se confruntă cu „standarde duble” în problema minorităților – în special statele candidate la Uniunea Europeană – mai exact cu prescripții normative în privința echității etnoculturale (dificil de pus în practică în condițiile unei faze incipiente a consolidării democrației și statalității), prescripții pe care statele din prima categorie nu au fost nevoite să le ia în considerare la momentul definitivării propriilor construcții naționale¹.

Este de aceea deosebit de importantă **investigarea aplicabilității teoriei liberale a lui Will Kymlicka în cazul României**, o democrație tânără care se definește ca „stat național unitar” și care se caracterizează printr-o diversitate etnoculturală semnificativă.

Un asemenea demers nu poate exclude explorarea (prealabilă) a *percepțiilor subiective* ale cetățenilor români de diferite etnii în privința aspectelor puse în discuție de teoria lui Kymlicka. Înainte de a implementa decizii în spiritul și litera teoriei liberale a drepturilor minoritare se cuvine să investigăm empiric modul de structurare a relațiilor interetnice, măsura în care diferitele grupuri etnoculturale se simt amenințate unele de altele, modul în care este

1 Levente Salat, *Multiculturalismul liberal*, Polirom: Iași, 2001, pp. 328-333.

percepută subiectiv calitatea de cetățean român, care sunt nevoile (în termeni de drepturi) pe care le resimt grupurile minoritare și așa mai departe.

Lucrarea de față își propune să exploreze **modul de raportare subiectivă la calitatea de cetățean român** în rândul membrilor diferitelor etnii din interiorul granițelor României. Demersul este orientat înspre aspectele generale luate în considerare în discuțiile pe marginea conceptului de cetățenie: *drepturi* (individuale și colective) ale cetățenilor în raport cu statul, *obligații* ale cetățenilor (inclusiv loialitatea față de statul român), precum și cetățenia ca *sursă a identității politice*. Folosind date din Barometrul Relațiilor Etnice din 2002, vom investiga aceste aspecte, încercând să identificăm eventuale diferențe în rândul membrilor diferitelor etnii și să oferim posibile explicații, pentru ca în final să putem avea o viziune coerentă asupra percepției subiective a cetățeniei în România. Înainte de aceasta, este utilă o prezentare succintă a conceptului de cetățenie, precum și o trecere în revistă a principiilor fundamentale ale teoriei cetățeniei multiculturale a lui Will Kymlicka.

Evoluția istorică a conceptului de cetățenie²

Termenul de *cetățenie* a apărut în Grecia antică, în orașele-cetăți Sparta și Atena. În ambele cazuri, cetățenia presupunea o loialitate puternică față de cetate, însă, în cazul Atenei, ea se exercita într-o formă „democratică” – e drept, doar de către un număr redus de cetățeni, în rândul cărora nu se regăseau sclavii, străinii, femeile sau copiii.

Perioada dominației romane a adus cu sine noi valențe ale noțiunii de cetățenie: a apărut noțiunea de *civitas sine suffragio* (cetățeni cu drepturi civice, dar fără dreptul de a alege sau de a fi aleși) – situație valabilă pentru popoarele cucerite – a apărut cetățenia multiplă și, cel mai important, noțiunea de cetățean al imperiului a început să fie asociată cu așa-numitele „virtuți civice” (devotament patriotic față de obligații și legi, disponibilitatea de a lupta pentru binele imperiului etc.), virtuți a căror cultivare era dezirabilă, aducând cu sine sentimente de demnitate și de autoapreciere.

În tradiția clasică a „virtuților civice”, diferiți gânditori și oameni politici au meditat, de-a lungul istoriei, la conceptul de cetățenie. Astfel, Machiavelli înțelegea prin cetățenie iubirea de libertate (înțeleasă ca nesupunere în fața opresiunii străine), dar și obligația permanentă a cetățenilor de a se achita de răspunderile ce le revin, obligație impusă prin educație, religie sau prin sancțiuni aspre în cazul contrar; Montesquieu a văzut în virtuțile civice ale cetățenilor o sursă de stabilitate a statului; Rousseau considera că libertatea presupune virtuți civice, dar și implicarea în treburile publice și în luarea

2 Această secțiune se bazează aproape exclusiv pe subcapitolul 11.3 (“Consecințele teoriei privind problemele cetățeniei și ale integrării europene”) al lucrării lui Levente Salat (pp. 292-321).

deciziilor politice – *cetățenii* erau văzuți ca atare în măsura în care luau parte la „puterea suverană”.

Bodin a fost primul care a atras atenția asupra legăturii dintre *cetățenie*, *teritorialitate* și *suveran*. Consecințele acestor relații conduc la cele patru aspecte ale cetățeniei, confirmate și exploatate de naționalismele „erei westphaliene” din teoria relațiilor internaționale. Aceste consecințe sunt următoarele: un singur suveran poate exercita puterea în mod legitim asupra unui teritoriu la un moment dat; nici o persoană nu poate fi supusă simultan mai multor suverani; toți cetățenii de pe un teritoriu au același statut legal și se află în aceeași relație cu suveranul; relațiile dintre cetățeni și dintre aceștia și suverani îi exclud pe străini.

Începând cu secolul al XVIII-lea, în perioada naționalismelor, *elementul identitar* a devenit o parte esențială a cetățeniei. Puse în fața problemei practice de a stabili cine se califică pentru statutul de cetățean (membru al comunității politice) și cine nu, statele au recurs, de cele mai multe ori, la unul dintre principiile *jus sanguinis* sau *jus soli*. Primul principiu face apel la „legăturile de sânge” (criterii de descendență), riscând să ducă la afectarea gravă a legitimității unui stat diversificat din punct de vedere etnic; cel de-al doilea principiu definește comunitatea pe criterii teritoriale și aduce cu sine pericole privind ridicarea cetățeniei celor care emigrează, neincluderea automată a imigranților sau acordarea statutului de cetățean persoanelor născute accidental pe teritoriul statului respectiv. Până la începutul secolului al XX-lea, cele mai multe state defineau cetățenia după principiul *jus sanguinis*; în zilele noastre, majoritatea lor au legi ale cetățeniei prin care se încearcă îmbinarea celor două principii.

Înainte de a încheia această sumară incursiune în istoria conceptului de cetățenie, se cuvine să mai menționăm o etapă importantă. Este vorba de seria de prelegeri ținute de T.H. Marshall la Cambridge și sintetizate după un an în lucrarea *Citizenship and Social Class* (1950). El arată că, înainte de toate, cetățenia semnifică apartenența deplină la o comunitate – însă membrii acesteia au un cuvânt de spus în privința condițiilor asocierii lor. Din tipuri diferite de comunități rezultă variante diferite ale cetățeniei, dar, de regula, structura lor este identică și cuprinde trei straturi (categoriile de drepturi): *cetățenia civilă* (asigurată de un sistem juridic echitabil care garantează libertatea persoanei și egalitatea în fața legii); *cetățenia politică* (dreptul de participare la procesul politic de luare a deciziilor); *cetățenia socială* (dreptul la un standard de viață echitabil, asigurat prin accesul liber la servicii sociale și educaționale).

Diferiți critici i-au reproșat autorului faptul că sugerează o egalitate calitativă între cele trei tipuri de drepturi (când, de fapt, drepturile sociale sunt fundamentale diferite de cele civile și politice), o anumită doză de etnocentrism (faptul că s-a inspirat în mod exagerat din exemplul britanic), precum și eșecul de a prevedea consecințele diversității etnice (ca efect al imigrației) și regionale, cu care Marea Britanie a ajuns să se confrunte ulterior. În aceste condiții, a devenit evident că problema cetățeniei necesită abordări mai complexe și mai diferențiate. Ne vom referi în continuare la câteva dintre

ele; pentru a nu ne îndepărta prea mult de la tema lucrării, ne vom focaliza asupra contradicției dintre latura integrativă a *cetățeniei* și forța diferențiatorie a *identităților culturale*.

Problematika cetățeniei în dezbaterile contemporane

În ultimele decenii, dezbaterile pe marginea conceptului de cetățenie au încercat să găsească soluții la problemele diversității etnoculturale. Noile abordări în problema cetățeniei au la bază regândirea conceptelor de *comunitate politică* și de *integrare*.

Astfel, Jurgen Habermas se întreabă dacă nu cumva modelul cetățeniei democratice, așa cum este el înțeles în mod curent, nu este aplicabil doar statelor omogene din punct de vedere etnocultural. În cadrul statelor națiuni, cetățenia democratică a oferit un cadru stabil pentru „o solidaritate abstractă, mediată pe cale legală”, legitimitate democratică și o formă de integrare socială (prin funcția sa de generare a unei culturi politice comune).³ Nimic nu ne garantează însă că aceleași lucruri se vor întâmpla și în cazul societăților din ce în ce mai complexe și diversificate de azi.

Încercând să răspundă acestei provocări, Habermas propune înlocuirea naționalismului cu *patriotismul constituțional*: în condițiile în care culturile minoritare respectă principiile constituționale, cultura majoritară trebuie să renunțe să definească o cultură politică oficială, generalizată. Șansele de reușită ale acestui demers depind, arăta Habermas, de măsura în care cetățenia democratică ajunge să garanteze nu doar drepturile politice, dar și pe cele *culturale*. El se arată încrezător în șansele apariției unui „patriotism constituțional european” în spațiul Uniunii Europene.

Peter M. Leslie analizează procesul de federalizare a Europei, încercând să evalueze costurile și beneficiile culturale aferente. Analiza sa conduce la două concluzii principale privind dificultățile acestui demers.

Pe de o parte, el militează pentru o separare între competențele economice și de securitate (exercitate la nivel federal) și politicile culturale (în privința cărora, fiecare stat membru ar trebui să aibă independență); acest lucru este însă dificil de realizat, întrucât statele membre pot să reacționeze la politicile federale prin sporirea suportului pentru culturile naționale, ceea ce poate împiedica procesul de federalizare.

Pe de altă parte, libertatea pe care aranjamentul federal o aduce membrilor poate ajunge să fie exploatată de aceștia în sensul destabilizării situației de ansamblu. Pericolul acesta poate fi depășit doar dacă membrii respectivi

3 Jurgen Habermas, “The European Nation-State – Its Achievements and Its Limits. On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship”, în Gopal Balakrishnan (ed.), “Mapping the Nation”, Verso, Londra – New York, 1996, p. 289, în: Levente Salat, op. cit., p. 306.

au sisteme de valori compatibile – or, tocmai aceasta nu se întâmplă în cazul conflictelor etnoculturale.⁴

Voi trece pe scurt în revistă teoria drepturilor minoritare a lui Will Kymlicka. Utilitatea sa este enormă, în condițiile în care o caracteristică evidentă a debaterilor pe marginea cetățeniei este „timiditatea cu care autorii aplică propriile teorii ale cetățeniei la sfera politicilor publice”⁵.

Teoria cetățeniei multiculturale a lui Kymlicka

Teoria liberală a drepturilor minoritare (*teoria cetățeniei multiculturale*) elaborată de Will Kymlicka propune o posibilă soluție pentru gestionarea consecințelor diversității etnoculturale, prin prisma filozofiei politice normative. În gestionarea conflictelor etnoculturale, argumentează autorul, statele de pretutindeni tind să subordoneze dreptatea și echitatea imperativului stabilității interne. Mai mult decât atât, nu există un consens între actorii internaționali importanți despre modul în care s-ar putea ajunge la soluții de fond în conflictele etnoculturale, fără ca aceasta să producă destabilizare. De aici rezultă, pe de o parte, standarde duble în abordarea conflictelor etnoculturale și, pe de altă parte, necesitatea recurgerii la violență de către minoritățile care doresc să fie luate în seamă. Evidențiind aceste două consecințe, Kymlicka constată eșecul științelor politice și conchide că se impune reconsiderarea conceptelor folosite. Desigur, dimensiunile reduse ale acestei lucrări nu permit decât, cel mult, o prezentare succintă, foarte generală, a soluției propuse de Kymlicka⁶.

Dintre conceptele clarificate de autor, două au relevanță pentru tema tratată aici: neutralitatea etnoculturală a statului de drept și drepturile colective.

Conceptul de *neutralitate etnoculturală a statului de drept*, folosit abuziv, în opinia lui Kymlicka, desemnează situația în care, în condițiile statului de drept bazat pe democrația liberală, problema etniei nu (mai) este relevantă (așa-numita *neglijență benefică*). Prin prisma acestei abordări, situațiile în care minoritățile cer recunoaștere oficială și drepturi sunt asimilate „naționalismelor de secol 19”. Kymlicka argumentează că teoria neglijării benefice este un mit, câtă vreme cele mai moderne state sunt naționale și au limbi oficiale. Dezavantajate evident de această realitate, minoritățile au trei alternative de acțiuni: asimilarea, autoizolarea sau revendicarea dreptului legitim de construire a modernității *în mod similar majorității* (ceea ce presupune autonomie). Concluzia lui Kymlicka este că prezentarea dorinței de autonomie drept „naționalism de secol 19” nu se susține. În același context, autorul definește conceptul

4 Levente Salat, op. cit., pp. 316-8.

5 Will Kymlicka și Wayne Norman (1995), “Return of The Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory” în Ronald Beiner (ed.) *Theorizing Citizenship*, Albany: State University of New York Press, p. 300.

6 Lucrarea de referință a lui Kymlicka pentru tema tratată aici este *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford University Press, 1995.

de cultură societală ca fiind *acea parte a culturii care este instituționalizată, se regăsește în spațiul public și pe care se construiește modernitatea.*

Celălalt concept important pe care îl clarifică autorul teoriei cetățeniei multiculturală este acela de **drepturi colective**, termen care a ajuns să fie exploatat politic în mod excesiv. Kymlicka arată că în cazul oricărui drept colectiv există două componente, între care trebuie să existe un echilibru: pe de o parte, o componentă de *protecție internă* a comunității (împotriva disidenței membrilor); pe de altă parte, *protecția externă*, împotriva deciziilor majorității (conform intereselor proprii). Autorul identifică trei tipuri de soluții instituționale de protecție a comunităților etnoculturale: *drepturi specifice de reprezentare* (discriminare pozitivă), *drepturi politnice* (protejarea acelor drepturi care nu pot fi susținute în condițiile economiei de piață, cum e cazul drepturilor culturale) – aplicabile, de exemplu, imigranților – și *autonomia*, în diferite forme. Kymlicka atrage atenția că refuzul de a accepta legitimitatea drepturilor colective indică o confuzie conceptuală; pe de altă parte, el arată că instituționalizarea drepturilor colective nu trebuie să presupună violarea drepturilor individuale.

Teoria propriu-zisă a lui Kymlicka poate fi sintetizată prin intermediul a două teze fundamentale și a două teze auxiliare (adiacente).

Prima teză fundamentală postulează existența unei legături indisolubile între libertatea individuală și apartenența culturală. Un individ poate fi liber doar dacă are opțiuni; de aici rezultă necesitatea existenței *contextului social*, care nu este altceva decât cultura societală, așa cum este ea definită mai sus. Așadar, *pentru a proteja individul, acestuia trebuie să i se protejeze dreptul la context.*

A doua teză fundamentală afirmă că *trebuie să admitem egalitatea morală a comunităților culturale.* Concluzia imediată este că discursul predominant liberal nu poate fi folosit întotdeauna în argumentare; soluțiile la problemele diversității etnoculturale nu se pot obține decât prin dialog și ele diferă de la un caz la altul.

Prima teză adiacentă tratează problema comunităților intolerante. Există comunități antiliberale, însă amestecul arbitrar al majorității, chiar animat de scopuri liberale, este în esență antiliberal (desigur, se exclud situațiile extreme, încălcările grave și repetate ale drepturilor omului⁷). Chiar dacă protecția instituționalizată a contextului social poate avea unele consecințe antiliberale, nu se poate renunța la principii pe baza unor cazuri limitate la număr. Autorul insistă că există mijloace liberale de diseminare a principiilor liberale – de pildă, convingerea.

7 Kymlicka face o distincție între situația în care restricțiile interne se bazează pe consensul larg al membrilor comunității (care au posibilitatea de a părăsi comunitatea dacă doresc) și cazul în care comunitatea este condusă de un dictator nepopular, neexistând condițiile părăsirii comunității (vezi Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship*, Oxford University Press, 1995, p. 170, în L. Salat, op. cit., p. 198).

În fine, cea de-a două teză adiacentă abordează *problema solidarității sociale*, amenințată de cetățenia diferențiată (multiculturală) care rezultă din acordarea celor trei tipuri de drepturi colective descrise mai sus. Kymlicka recunoaște că o soluție normativă la această problemă *pur și simplu nu există* în cadrul multiculturalismului liberal. Cu toate acestea, el restrânge problema la situația autonomiei, arătând că în celelalte două cazuri (drepturile specifice și drepturile polietnice) se urmărește sporirea șanselor de integrare, și (re)afirmă că refuzul recunoașterii dreptului la context este foarte puțin probabil să aibă consecințe pozitive pentru solidaritatea la scară globală.

Metodologie și date

Folosind datele furnizate de Barometrul Relațiilor Etnice din 2002, voi încerca să investighez percepțiile subiective ale cetățenilor români de diferite etnii asupra aspectelor principale ale cetățeniei.

Pentru investigarea **percepției loialității față de statul român**, mă voi folosi de următoarea întrebare din chestionar:

– *În ce măsură sunteți de acord cu următoarele afirmații: „Oamenii ar trebui să-și sprijine țara chiar dacă lucrurile nu merg bine” (Q 10)*

În ceea ce privește drepturile cetățenilor, voi porni de la cele trei categorii de **drepturi colective** identificate de Kymlicka și descrise succint în secțiunea anterioară. Pentru fiecare din subdimensiunile drepturilor colective, voi folosi drept indicatori itemi din chestionar, după cum urmează:

a) pentru **drepturile specifice de reprezentare**: nu am identificat itemi corespunzători;

b) pentru **drepturile polietnice**:

– *În ce măsură sunteți de acord ca statul român să susțină organizațiile culturale ale maghiarilor din România? (Q 11)*

– *În ce măsură sunteți de acord ca statul român să susțină organizațiile culturale ale romilor din România? (Q 11)*

– *În ce condiții ați fi de acord cu înființarea în România a unei universități de stat cu predare în limba maghiară?(Q 12)*

– *În ce măsură considerați că trebuie să existe locuri rezervate pentru romi în cadrul colegiilor și facultăților? (Q12 a)*

c) pentru **autonomie**:

– *În ce măsură sunteți de acord că următoarele lucruri ar duce la îmbunătățirea relațiilor interetnice? (Q 43)*

Acordarea unei autonomii administrative mai mari comunităților locale.

În zonele în care predomină alte naționalități, poliția să fie alcătuită din cât mai multe persoane aparținând acelor naționalități.

În abordarea problemei cetățeniei ca **sursă a identității politice**, mă voi folosi de următorii itemi:

– *În ce măsură sunteți de acord cu următoarele afirmații: (Q 10)*

Prefer să fiu cetățean român decât să fiu cetățean al oricărei alte țări.

Sunt multe lucruri pentru care trebuie să-mi fie rușine că sunt cetățean român.

Pentru a avea o imagine mai clar conturată a percepției calității de cetățean român, este interesant dacă împingem puțin mai departe investigația, folosindu-ne de cadrul schițat de teoria lui Kymlicka. Este important să aruncăm puțină lumină nu doar asupra percepției drepturilor colective, cât și în privința percepției *neutralității etnoculturale a statului de drept* – cel de-al doilea concept important al teoriei lui Kymlicka pe care l-am reținut aici. În acest demers, mă voi folosi de următorul item:

– *Cum ați aprecia legile românești cu privire la drepturile minorităților?(Q 34)*

Voi analiza distribuțiile de frecvențe pentru acești itemi din chestionar, pe câte un eșantion reprezentativ al maghiarilor, romilor și, pentru comparație, al românilor.

Percepția subiectivă a cetățeniei în România

În privința **percepției loialității față de statul român**, observăm că 90,5% dintre maghiari consideră că oamenii ar trebui să-și sprijine țara⁸ chiar dacă lucrurile nu merg bine (este relevant că 65,7% sunt „total de acord” cu această afirmație). În rândul romilor, o majoritate covârșitoare (95, 2%) valorizează loialitatea față de țară (80,2% într-o manieră puternică). În cazul etnicilor români procentele sunt mai mari, dar situația este destul de asemănătoare: 94,1% valorizează pozitiv loialitatea față de țară (78,2% destul de ferm).

În privința **drepturilor poliетnice**, maghiarii sunt, în proporție de 96,3%, de acord ca statul român să susțină organizațiile culturale ale propriei etnii, iar 61,3% dintre ei ar fi de acord cu înființarea unei universități de stat maghiare, fără nici un fel de condiții. Este interesant faptul că proporția lor scade atunci când vine vorba de acordarea de drepturi poliетnice similare minorității rome: 88,4% dintre ei sunt de acord ca statul român să susțină organizațiile culturale ale romilor și doar 43,5% dintre ei sunt de acord cu existența locurilor rezervate pentru romi în cadrul colegiilor și facultăților.

În cazul romilor, proporțiile sunt relativ inversate. Astfel, 94% consideră că statul român ar trebui să susțină organizațiile culturale ale propriei etnii, iar 78,4% dintre ei consideră utilă discriminarea pozitivă în admiterea la colegii și facultăți. Atunci când vorbesc despre maghiari, doar 65,4% aprobă susținerea statului pentru organizațiile culturale ale acestei etnii și doar 22,2% se declară de acord în orice condiții cu înființarea unei universități de

8 Itemul este ultimul dintr-o serie de 6 afirmații în legătură cu care respondenții au fost întrebați în ce măsură sunt de acord; întrucât toate celelalte 5 afirmații fac explicit referire la România și la calitatea de cetățean român, am considerat că și această ultimă afirmație a fost percepută de respondenți ca făcând referire la România.

stat în limba maghiară. Putem constata că membrii ambelor etnii sunt mult mai toleranți atunci când se pune în discuție conservarea specificităților culturale ale celorlalți, decât atunci când miza este obținerea de avantaje concrete, instituționalizate.

Românii sunt mai puțin toleranți în privința acestor drepturi politice: aproximativ 60% declară că sunt de acord cu susținerea organizațiilor maghiare și române de către stat. În ceea ce privește problema învățământului superior, ea merită o prezentare mai detaliată. Universitatea maghiară de stat nu are foarte mulți adepți: 14,3% se declară de acord cu înființarea ei fără nici o condiție și 35,2% dintre români nu sunt de acord sub nici o formă cu înființarea ei. Însă aproape jumătate dintre români (45,3%) se arată deschiși în această problemă *în măsura în care statul român participă parțial sau deloc la finanțarea universității maghiare*. Argumentul economic pare să fie explicația pentru atitudinea aparent intolerantă a multor români. În ceea ce privește discriminarea pozitivă a romilor în universități, doar 33,1% se declară de acord în mare sau în foarte mare măsură; 33% se arată receptivi doar în mică măsură, iar 33,9% refuză această posibilitate.

Principala observație care se poate formula în legătură cu acești doi indicatori este că nu sunt perfect comparabili: înființarea unei universități maghiare de stat nu e echivalentul discriminării pozitive a romilor la admiterea în învățământul superior. Cu toate acestea, ambele sunt forme ale drepturilor politice pentru domeniul educației (superioare) și cred că pot fi considerați indicatori (desigur, imperfecti) ai acestora. O problema mai gravă ar fi poate cea a politizării excesive a problemei înființării unei universități de stat maghiare, ceea ce a dus, probabil, la distorsionarea rezultatelor, în sensul scăderii proporției celor care se declară de acord fără obiecții cu acest obiectiv. (Tabelul 1)

În privința **autonomiei**, constatăm că peste 90% dintre maghiari consideră că autonomia administrativă și sporirea numărului de polițiști maghiari în zonele în care această etnie este majoritară ar duce la îmbunătățirea relațiilor interetnice. Majoritatea romilor le împărtășesc opiniile, însă în proporții mai mici: 67,8% văd în autonomia administrativă o soluție pentru îmbunătățirea relațiilor etnice, iar 72,7% consideră dezirabilă sporirea numărului de polițiști de aceeași etnie cu cea care este majoritară (este totuși greu să ne imaginăm că majoritatea respondenților aveau în minte polițiști romi atunci când au răspuns la întrebare; itemul rămâne totuși relevant pentru percepția subiectivă asupra autonomiei, ca drept colectiv). Proporțiile extrem de mari ale maghiarilor care valorizează pozitiv aceste aspecte ale autonomiei indică măsura în care ele sunt percepute ca probleme acute ale comunităților lor. Jumătate dintre români nu par să privească aceste aspecte ale autonomiei drept modalități viabile de îmbunătățire a relațiilor interetnice; poate fi relevant și faptul că peste 70% dintre ei consideră că membrii etniei majoritare se află în relații de colaborare cu membrii minorităților etnoculturale (vezi tabelul 2).

Tabelul 1. Drepturile poliетnice. Cifrele reprezintă proporțiile respondenților care s-au declarat "mai degrabă de acord" și "total de acord" cu afirmațiile respective (vezi secțiunea Metodologie și date).

Drepturi poliетnice	Maghiari	Romi	Români
Organizații culturale ale maghiarilor	96,3%	65,4%	58,2%
Organizații culturale ale romilor	88,4%	94,0%	60,2%
Universitate maghiară de stat	61,3%	22,2%	14,3%
Locuri rezervate în facultăți pentru romi	43,5%	78,4%	33,1%

Tabelul 2. Autonomia. Cifrele reprezintă proporțiile respondenților care s-au declarat "mai degrabă de acord" și "total de acord" cu afirmațiile respective (vezi secțiunea Metodologie și date).

Autonomie	Maghiari	Romi	Români
Autonomie administrativă	93,0%	67,8%	52,9%
Polițiști de aceeași naționalitate	91,5%	72,7%	47,8%

Tabelul 3. Percepția calității relațiilor interetnice. Cifrele reprezintă proporțiile respondenților care au caracterizat relațiile dintre etnii, luate două câte două, ca fiind "de colaborare" (vezi secțiunea Metodologie și date).

Cetățenia ca sursă a identității politice	Maghiari	Romi	Români
Preferabil cetățean român decât al altei țări	50,3%	85,0%	85,9%
Cetățenia română nu e stânjenitoare	57,7%	77,4%	80,6%

Tabelul 4. Cetățenia ca sursă a identității politice. Cifrele reprezintă proporțiile respondenților care s-au declarat "mai degrabă de acord" și "total de acord" cu prima afirmație, respectiv "mai degrabă în dezacord" sau în "dezacord total" cu cea de-a doua afirmație (vezi secțiunea Metodologie și date).

Relații interetnice (cooperare)	Maghiari	Romi	Români
Români și maghiari	66,9%	81,8%	76,0%
Români și romi	54,5%	86,4%	70,9%
Maghiari și romi	49,0%	76,1%	57,3%

Tabelul 5. Drepturile minorităților. Cifrele reprezintă proporțiile respondenților din fiecare eșantion care au optat pentru fiecare din variantele de răspuns.

Minoritățile au...	Români	Maghiari	Romi
Prea multe drepturi	21,6%	2,5%	4,8%
Prea puține drepturi	11,8%	64,0%	72,8%
Atâtea drepturi câte le trebuie	66,6%	33,5%	22,4%

Data fiind forma întrebărilor, este util să aruncăm puțină lumină și asupra percepției subiective a relațiilor interetnice – cu alte cuvinte, în ce măsură consideră respondenții că *este nevoie* de o îmbunătățire a relațiilor interetnice. Am ales un item prin care respondenților li se cerea să aprecieze relațiile interetnice având la dispoziție variantele „conflictuale”, „de colaborare” și „ignorare reciprocă”. În tabelul 3 am sintetizat informațiile obținute, făcând referire doar la relațiile de colaborare. În foarte mare măsură, diferențele până la 100% sunt reprezentate de celelalte două categorii.

În privința **cetățeniei ca sursă a identității politice**, doar jumătate dintre maghiari (50,3%) declară că preferă să fie cetățeni români decât al oricărei alte țări; proporția celor care nu consideră că ar fi multe lucruri pentru care trebuie să le fie rușine că sunt cetățeni români este asemănătoare (57,7%). În rândul romilor, proporțiile corespunzătoare sunt mult mai mari: 85% preferă să fie cetățeni ai României și 77,4% nu văd cetățenia română ca fiind stânjenitoare. Totuși, indicatorul nu este foarte relevant pentru populația romă, întrucât nu exista o variantă alternativă de cetățenie, așa cum se întâmplă în cazul maghiarilor (poate doar cu excepția romilor vorbitori de limbă maghiară). Proporțiile relativ mici în cazul maghiarilor ridică un semn de întrebare referitor la măsura în care cetățenia, așa cum este ea definită de cultura majoritară, are capacitatea de a se constitui într-o sursă a identității politice pentru subiecții de altă etnie. Situația economică precară poate fi invocată ca sursă de distorsiuni, însă doar pentru primul item într-o măsură mai mare. Situația românilor este asemănătoare cu cea a romilor. Este interesant ca aproape 20% dintre români văd calitatea de cetățean al României ca fiind, într-o formă sau alta, stânjenitoare. (Tabelul 4)

În ceea ce privește percepția asupra **neutralității etnoculturale a statului român**, datele sunt cele din tabelul 5.

Observăm o discrepanță foarte mare între pozițiile exprimate de etnicii români, pe de o parte, și cele ale reprezentanților minorităților naționale, pe de altă parte. Două treimi dintre români (66,6%) consideră că statul român asigură minorităților suficiente drepturi, în timp ce, în proporții comparabile, maghiarii (64%) și romii (72,8%) consideră că statul român acordă prea puține drepturi minorităților. Deși întrebarea nu a fost construită ca indicator al percepției asupra neutralității etnoculturale a statului, cred că reușește să ofere un argument destul de clar în favoarea poziției lui Kymlicka în ceea ce privește acest concept: neglijența benefică este doar un mit – în realitate, minoritățile sunt dezavantajate în cadrul statelor naționale, chiar dacă acestea sunt democratice.

Cetățenie multiculturală în România? Concluzii și perspective de cercetare

Am încercat în această lucrare să schițez un demers de investigare a percepției subiective a calității de cetățean român. Am argumentat că, într-un demers de rezolvare a problemelor complexe pe care diversitatea etnoculturală le ridică în zilele noastre nu se poate trece la implementarea soluțiilor propuse de filozofia politică normativă fără o etapă intermediară, în care să se cerceteze *aplicabilitatea* teoriilor – în cazul de față, teoria cetățeniei multiculturale a lui Kymlicka. Înainte de a implementa decizii în spiritul și litera teoriei liberale a drepturilor minoritare se cuvine să investigăm empiric diferite aspecte care pot avea relevanță pentru teorie. Între acestea, problema cetățeniei ocupă, cred eu, un loc important.

Ce șanse are teoria lui Kymlicka de a se materializa în România? Cât de receptivi ar fi cetățenii români de diferite etnii la redefinirea cetățeniei? Ce probleme ar putea apărea?

O primă concluzie este aceea că loialitatea față de statul român este foarte ridicată în rândul celor trei etnii analizate aici. Aceasta este cu atât mai remarcabil cu cât condițiile economice nu sunt dintre cele mai stimulatoare în acest sens.

În ceea ce privește drepturile poli-etnice, problema este mai complicată. Membrii celor trei etnii se arată destul de receptivi la ideea susținerii de către stat a organizațiilor culturale ale minorităților. Proporția românilor este mai mică, însă avem motive să suspectăm și raționamente pur economice. Situația se schimbă consistent atunci când sunt puse în discuție drepturi de tipul *affirmative action*. Într-o măsură mai mare sau mai mică, reprezentanții *tuturor* celor trei etnii analizate aici se arată reticenți la măsuri care l-ar favoriza pe *celălalt*, într-un context concurențial. Sintetizând, putem spune că, în general, cetățenii români, indiferent de etnie, nu sunt suficient de pregătiți să accepte consecințele drepturilor poli-etnice.

Lucrurile stau puțin diferit în ceea ce privește autonomia. Atât maghiarii, cât și romii valorizează pozitiv autonomia administrativă și posibilitatea ca în zonele în care minoritățile etnice au o pondere semnificativă forțele de ordine să includă și reprezentanți ai acestora. Aproximativ jumătate dintre români sunt reticenți la aceste opțiuni. Deși indicatorii aleși aici sunt departe de a fi singurii importanți, se conturează destul de clar concluzia că minoritățile etnoculturale par să fie pregătite pentru diferite forme de autonomie (și, mai mult decât atât, cvasi-absența acestui tip de drepturi colective a ajuns să fie resimțită destul de acut), în timp ce românii nu. Cu toate acestea, relațiile interetnice sunt percepute ca fiind în cea mai mare măsură de colaborare.

Cetățenia română nu pare să fie o sursă suficient de puternică a identității politice⁹. Doar jumătate dintre maghiari se arată mulțumiți de statutul de cetățean român. Aceasta ne poate indica necesitatea reconsiderării conceptului de cetățenie; un bun punct de pornire îl reprezintă teoria lui Kymlicka.

Potențialele măsuri din sfera *policy* care ar încerca să conducă înspre redefinirea cetățeniei în termenii teoriei lui Kymlicka s-ar lovi în primul rând de mitul neutralității etnoculturale a statului de drept, care pare să fie foarte bine înrădăcinat în rândul populației majoritare. Persistența acestui mit ar avea un impact negativ puternic asupra implementării primei teze a teoriei lui Kymlicka, cea care postulează necesitatea protejării dreptului la context; câtă vreme o largă majoritate a românilor consideră că minoritățile au deja suficiente drepturi (iar încă aproape un sfert dintre români considera că acestea au chiar prea multe drepturi) se întrevăd mari dificultăți în acceptarea acestei idei.

Cea de-a doua piedică importantă, pe care am semnalat-o deja, rezidă în dificultățile întâmpinate de membrii diferitelor etnii în acceptarea consecințelor diferitelor tipuri de drepturi colective. În timp ce în cazul autonomiei, reticența românilor este ușor de înțeles și acceptat, nu același lucru se poate spune despre greutatea cu care reprezentanții unei etnii minoritare acceptă acordarea de drepturi poli-etnice celeilalte minorități.

În fine, paradoxul pe care l-am constatat aici (cetățenii români, indiferent de etnie, arată o loialitate puternică față de statul român și cu toate acestea cetățenia română nu pare să fie întotdeauna o sursă a identității acestora) ridică și el semne de întrebare în privința viabilității teoriei liberale a drepturilor minoritare în România.

Desigur, așa cum am arătat la început, investigarea empirică a percepției subiective a calității de cetățean este doar o direcție a cercetării aplicabilității teoriei lui Kymlicka la cazul României. Sunt însă multe alte întrebări cărora trebuie să li se răspundă înainte de a putea formula un verdict suficient de ferm.

Dimensiunile reduse ale lucrării nu au permis o analiza foarte amplă a percepției calității de cetățean român. S-ar putea ajunge la concluzii interesante printr-un demers de a afla cine sunt cei care au o opinie sau alta – mai precis, de a determina diferite asocieri între variabile, care să permită formularea de ipoteze cauzale. Concluziile obținute ar putea motiva cercetătorii să investigheze aplicabilitatea teoriei drepturilor minoritare și în alte direcții, atât în România, cât și în alte state confruntate cu problema diversității etnoculturale.

9 În această privință, singurul caz relevant este cel al maghiarilor, întrucât românii reprezintă cultura majoritară, iar romii nu au o alternativă la cetățenia română.

Bibliografie

- Beiner, Ronald (1995), „Why Citizenship Constitutes a Theoretical Problem in the Last Decade of the Twentieth Century” în Ronald Beiner (ed.) *Theorizing Citizenship*, Albany: State University of New York Press.
- Ferreol, Gilles (2000), *Identitatea, cetățenia și legăturile sociale*, Iași: Polirom.
- Kymlicka, Will și Wayne Norman (1995), „Return of The Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory” în Ronald Beiner (ed.) *Theorizing Citizenship*, Albany: State University of New York Press.
- Salat Levente (2001) *Multiculturalismul liberal*, Iași: Polirom.
- Salat Levente, *Multiculturalism și comunicare interculturală (suport de curs)*, vol. I.
- *** *Barometrul Relațiilor Etnice (2002)*, www.edrc.ro.

Aurora LIICEANU

ALTERITATE ETNICĂ ȘI IMAGINAR COLECTIV

1. Încadrare conceptuală a problemei

Oamenii trăiesc în grupuri, aparțin unor grupuri și-și formează imagini despre grupurile la care aparțin și despre grupurile la care nu aparțin. Prin socializare și influență socială, oamenii exersează comparația socială – comparația cu altul –, își formează imaginea despre sine și atitudinea față de ceea ce este diferit. În viața cotidiană, diferența este mereu prezentă.

Economia psihologică face ca să apară procesul complex al stereotipizării. Procesul de stereotipizare face ca percepția unei persoane aparținând la o categorie particulară – sex, etnie etc.– să poarte cu sine inferențe după care acea persoană are atributele asociate categoriei respective. În situații în care percepțiile și memoriile noastre se referă la situații sau realități complexe sau confuze: noi apelăm la stereotipuri pentru a umple elementele care lipsesc din judecățile sociale pe care le facem. Acest proces este determinat de numeroși factori: (a) calitatea procesării informațiilor; (b) cantitatea; (c) categorizarea, care constă în favorizarea grupului la care cineva aparține *in-group* și deprecierea grupului la care nu aparține *out-group*; (d) gradul de implicare a observatorului social, motivația scăzută are efecte de prelucrare accelerată a informațiilor; (e) solicitarea cognitivă a procesatorului de informații; (f) nevoia de structură, de coerență; (g) dispoziția emoțional-afectivă, starea pozitivă facilitează utilizarea stereotipurilor, dacă acuratețea nu este presantă; (h) surse afective; (i) iluzia corelării sau relația de concurență dintre doi stimuli; (j) schemele mentale preexistente; (k) profetia autorealizatoare sau potrivirea cu expectanțele.¹

Există, fără îndoială, strategii individuale față de grupul de apartenență și ale grupurilor etnice sau sociale. Dar, ele nu sunt totdeauna posibile, mai ales atunci când granițele grupului sunt relativ fixe, așa cum este cazul cu multe grupuri etnice și religioase. În aceste situații, o strategie posibilă este cea de a face comparații sociale – din care rezultă o autoimagine favorabilă – în cadrul grupului de apartenență, care în mod inevitabil conține indivizi cu o imagine socială negativă, evitându-se, astfel, comparația socială în care referința vizează un grup superior, la care individul nu aparține. O astfel de

¹ Chelcea, S. și Iluț, P. (coord.), *Enciclopedie de psihosociologie*. București, Editura Economică, 2003, p. 345.

strategie este avantajoasă psihologic. Un exemplu ar fi părăsirea grupului de apartenență sau valorizarea grupului la care un individ nu aparține.²

Autoidentificarea etnică se referă la autoetichetarea ca membru al unui grup etnic.

Relațiile etnice au căpătat un cadru fertil de abordare prin amploarea pe care a luat-o domeniul imagologiei. Acest domeniu propune un demers interdisciplinar, bazat pe conexiunile dintre literatura comparată, istorie și psihologie pentru a studia imaginile pe care le au popoarele despre sine (autoimagini) sau despre alții (heteroimagini). În sensul cel mai larg al cuvântului, vorbim despre reprezentări ale realității construite prin comparația interpersonală sau socială și categorizare.

Perspectiva psihosocială asupra comportamentului intergrup se bazează pe percepțiile sociale reciproce, fie că acestea se construiesc prin experiență directă – grupuri de contact –, fie că ele sunt alimentate de prejudecăți, ideologii sau informații transmise în comunicarea intergenerațională. O abordare fertilă din această perspectivă este cea de a concepe comportamentul intergrup ca un răspuns la interesele reale sau imaginare; cauzele competiției sau cooperării între grupuri cad, în această viziune, în natura conflictuală sau compatibilă a scopurilor grupurilor.

O întrebare de bun simț se pune: are simplul fapt de apartenență la un grup vreo consecință asupra atitudinii noastre față de alte grupuri? A avea o anumită naționalitate, religie, etnie generează, prin ea însăși, orientări predictibile către membrii altui grup – țară, religie etc.?

Rabbie și Horwitz (1969)³ au fost primii care au investigat această problemă, pornind de la Lewin (1948), susținând în consecință drept condiție esențială a emergenței sentimentului de a fi in-group – deci, de apartenență emoțională – percepția unei interdependențe a destinului, la nivelul membrilor grupului. Ulterior, paradigma grupului minimal a fost utilizată de Tajfel et al. (1981)⁴ care a afirmat că simpla categorizare a fost suficientă pentru a face să se manifeste comportamentul intergrup. Grupurile se autodefinesc prin comparație cu alte grupuri. Categorizarea este esențială pentru înțelegerea identificării, ea fiind principalul nostru instrument pentru „acordarea de

2 O ilustrare a acestei ultime situații o reprezintă un experiment prin care copiii de culoare din SUA li s-a cerut să aleagă o păpușă dintr-un numar de păpuși albe și de culoare amestecate. Înainte de mișcarea socială Black Power (1960) – considerată mișcare de afirmare a comunității de culoare – fetițele alegeau păpuși albe, iar după ce această mișcare a căpătat vizibilitate socială, ele, într-o proporție semnificativă, alegeau păpuși de culoare. În acest fel, s-a constatat valorizarea pozitivă a grupului de apartenență.

3 Brown, R. (1988). "Intergroup relations". În: M. Hewstone, W. Stroebe, J. P. Codol și M. G. Stephenson (eds.), *Introduction to social psychology*. Oxford, Blackwell Ltd., p. 394.

4 Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: studies in social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

sens”.⁵ Favoritismul de grup își găsește, printre altele, originea în afirmațiile de mai sus. Membrii unui „in-group” tind să favorizeze grupul și să producă stereotipii și discriminare împotriva membrilor unui „out-group”.

2. Surse pentru discutarea alterității etnice¹

La noi, după 1990, s-a dezvoltat o literatură⁶ suficient de bogată și sondaje⁷ privind imaginile pe care grupurile etnice le au unele față de altele, raportul între grupul majoritar și unele grupuri minoritare, opinia publică privind distanțele sociale între membrii grupurilor etnice și preferințele lor (A. Liiceanu, 1992⁸, S. Chelcea, 1994⁹).

În materialul de față am folosit informația existentă în literatură și am supus rezultatele sondajului¹⁰, realizat de Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală (CRDE, 17-30 octombrie 2002), pe un eșantion reprezentativ pentru populația României (respondenți maghiari și români), validat pe baza datelor INSE și Recensământul populației din 1992. Aceste date le-am comparat cu cele pe care le-am obținut în urmă cu zece ani, pentru a vedea, între altele, cum evoluează percepțiile reciproce în timp. Trebuie să amintesc faptul că literatura de specialitate aduce date numeroase care converg către ideea rezistenței în timp a stereotipurilor etnice – ca și, în general, a oricărui stereotip –, în lipsa unor strategii care să dea o direcție și să influențeze schimbarea lor într-un anume sens.

Voi prezenta mai jos ceea ce am inferat din rezultatele analizei datelor obținute din sondajul CRDE (2002).

5 Mungiu-Pippidi, A. (1999). *Transilvania subiectivă*. București, Humanitas, p.33.

6 De pildă, mai recent, a apărut un volum coordonat de Ioaneta Vintileanu și Gábor Ádám, *Poliția și comunitățile multiculturale din România* (Cluj, 2003) în care tema raporturilor interetnice este centrală.

7 Unii cercetători, deși utilizează sondaje, manifestă o atitudine critică față de ele, arătând limitele cercetărilor români în privința exploatării valorii cognitive a sondajelor la noi: „Ca mulți socio-psihologi, am și eu rezerve importante față de metoda sondajului. Nu există la noi o școală care să conceapă sondaje pentru analiză, ci doar sondaje descriptive sau simple măsurători ale unor răspunsuri la întrebări – acestea nu pot fi numite nici atitudini, nici credințe, nici <evaluări>, nici reprezentări sociale, nici valori, de cele mai multe ori. Cu excepția opțiunii electorale și a câtorva alte opțiuni de acest gen, sondajele nu ne-au spus până acum lucruri prea relevante despre cultura noastră, mai ales pentru că nu suntem încă destul de experimentați să le construim întâi pentru a le analiza pe urmă.” (Alina Mungiu-Pippidi, op. cit, p.29).

8 Liiceanu, Aurora (1992). Social stereotypes: Gypsy people between prejudices and stereotype. *Revue de Psychologie*, 1, pp. 3–11.

9 Chelcea, S. (1994). *Personalitate și societate în tranziție*. București, Editura Știință și tehnică S. A.

10 CRDE, *Barometrul relațiilor etnice*. Octombrie 2002.

3. Rezultate

3.1. Imagini reciproce

3.1.1. Cum se văd românii pe ei și cum îi văd alții

– Românii nu se cred prea religioși, dar maghiarii îi cred foarte religioși (18,6% vs 45,4%); romii, în schimb, îi consideră pe români chiar mai puțin religioși decât se cred românii înșiși (11,8% vs 18,6%);

– Românii nu se percep ca fiind cinștiți; nici maghiarii și nici romii nu-i văd cinștiți pe români (13,2%, 10,1%, 19,9%); totuși, romii sunt mai îngăduitori; iată un consens între respondenții celor trei etnii;

– Românii se văd harnici – aproape jumătate din respondenții români afirmă acest lucru –, romii îi cred destul de harnici, iar maghiarii sunt rezervați în privința hărniciei românilor (47,3%, 37,4% și 13,9%);

– Românii se cred destul de inteligenți, la fel îi văd și romii, dar maghiarii, într-un procent foarte mare, nu-i văd pe români inteligenți; un procent foarte mic de maghiari îi văd pe români inteligenți (27,2%, 23,7% și 7,7%);

– Românii se cred foarte ospitalieri, într-un procent semnificativ mai mare decât maghiarii și romii (60,8%, 36,1% și 37,8%); maghiarii și romii sunt relativ similari în felul în care îi consideră pe români ospitalieri;

– Românii nu se consideră ipocriți, dar maghiarii și romii îi consideră ipocriți, deși nu într-un procent prea mare (ipocrizie: 4,4%, 16% și 10,8%);

– Românii nu se consideră curați, maghiarii îi consideră și mai puțin curați decât se văd ei; doar romii îi consideră pe români mai curați chiar decât se cred românii (4%, 2,9% și 9,3%); iată un alt atribut negativ față de care răspunsurile celor trei grupuri etnice concordă.

Se remarcă din date că există un acord între cele trei etnii după care românii nu se percep cinștiți, uniți și curați deci, absența acestor atribute pozitive și dezirabile social; în schimb, un atribut pozitiv – cumsecădenia – întrunește acordul în răspunsuri ale celor trei etnii.

Există un favoritism de grup al românilor și, deci, un dezacord cu celelalte două etnii: românii se consideră harnici și sinceri și deși nu foarte inteligenți, mai inteligenți decât îi consideră ceilalți.

Ne putem pune întrebarea: este acest lucru expresia favoritismului de grup sau a unei realități pe care ceilalți nu o acceptă sau chiar o consideră neadevărată? Putem considera că atributele privite ca exprimând favoritismul de grup sunt și cele care au fost vehiculate frecvent în discursul politic, oficial, referitor la poporul român: ospitalitatea, hărnicia. În aceste discursuri, referiri diferențiatore privind minoritățile naționale nu se făceau; se vorbea despre poporul român în general și despre relațiile armonioase între majoritate și minoritățile naționale.

3.1.2. Cum se văd romii pe ei și cum îi văd alții

– Romii nu se percep ca fiind murdari, dar românii, inclusiv cei din Transilvania și maghiarii îi percep ca fiind foarte murdari (6,2%, 47,2%, 45,5%, 46,9%); iată un acord între cele două etnii privind un atribut negativ al romilor și o discrepanță semnificativă între autoimagine și heteroimagine;

– Romii nu se consideră înapoiți (6,9%), dar atât românii, cât mai ales maghiarii îi consideră înapoiți (23,8% și 35,3%); deși românii sunt mai rezervați, există un acord privind un alt atribut negativ al romilor;

– Romii nu se consideră hoți (9,4%), dar maghiarii și, mai ales, românii îi consideră hoți (38,6% și 50,6%); iată un al treilea acord între români și maghiari în ceea ce privește imaginea pe care ei o au despre romi;

– Romii nu se consideră leneși (14,1%), dar maghiarii și, mai ales, românii îi consideră leneși (37,7% și 45,5%); iată un al patrulea acord între români și maghiari;

– Romii se consideră primitivi/ospitalieri și cumsecade, dar nici românii (5% și 7%) și nici maghiarii (2,4% și 6%) nu au aceeași opinie despre romi.

Există un favoritism de grup al romilor, atâta vreme cât ei contrazic opinia celorlalte două grupuri etnice? Sau, ei cred într-adevăr că aceștia se înșeală. Mai există însă și o schimbare în autopercepția romilor care, în 1992, aveau o autoimagine negativă. Între români și maghiari există un acord mare privind heteroimaginea referitoare la romi, mult mai mare decât cel privitor la imaginea pe care o au românii în mintea maghiarilor și romilor. După cum se constată, autoimaginea romilor este pozitivă, ea fiind în dezacord cu heteroimaginea lor; între respondenții celor două etnii – români și maghiari – există un acord semnificativ în ceea ce privește heteroimaginea negativă a romilor.

3.1.3. Cum sunt văzuți germanii

Germanii au o heteroimagine pozitivă: ei sunt curați (români: 16%, maghiari 16,2%, romi 16,5%), civilizați (români: 45,8%, maghiari: 35%, romi: 38,9%), cinstiți (români: 25,7%, maghiari: 20%, romi: 25,3%), demni de încredere (români: 23,8%, maghiari: 24,5%, romi: 17,2%), întreprinzători (români: 27,7%, maghiari: 21%, romi: 20,5%), harnici (români: 43,7%, maghiari: 49,9%, romi: 35,8%), inteligenți (români: 37,5%, maghiari: 33,2%, romi: 34,2%) și cumsecade (români: 21,5%, maghiari: 28,5%, romi: 26,7%).

Românii au o heteroimagine mai pregnant pozitivă despre germani decât maghiarii și romii, dar indiferent de diferențe germanii întrunesc mai ales trei atribute pozitive: ei sunt civilizați, harnici și inteligenți.

3.1.4. Cum sunt văzuți evreii

Evreii au și ei o imagine pozitivă: ei sunt religioși (români: 38,9%, maghiari: 51,3%, romi: 37,8%), întreprinzători (români: 39,2%, maghiari:

51%, romi: 32,2%), inteligenți (români: 31%, maghiari: 31,4%, romi: 26,7%) și cumsecade (români: 15,1%, maghiari: 16%, romi: 24,1%).

3.2. Rezistența la discriminarea pozitivă a romilor și atitudinile interetnice

Peste jumătate dintre respondenții români (66%), români din Transilvania (68%) și aproximativ jumătate dintre respondenții maghiari (50%) consideră că trebuie doar în mică măsură sau chiar deloc să se rezerve locuri pentru romi în licee, colegii și facultăți. Implicit, românii și maghiarii nu susțin discriminarea pozitivă a romilor în privința educației, ei fiind împotriva favorizării accesului romilor la educație.

– Românii consideră că relația lor cu maghiarii este prioritar una de colaborare (53,1%) sau conflictuală (22,9%); ei mai consideră că relațiile lor cu romii sunt de colaborare (31,3%) sau conflictuale (39,7%);

– Maghiarii consideră că relația lor cu românii este de colaborare (46,1%), conflictuală (20,7%) sau de ignorare reciprocă (30,1%); ei consideră că relația între români și romi este conflictuală (34,3%) sau de ignorare reciprocă (44,1%); dacă colaborarea este prioritară în relația maghiari-români, ignorarea reciprocă este prioritară în relația români-romi în opinia respondenților maghiari;

– Romii consideră că relația între români și maghiari este de colaborare (43,1%), conflictuală (38,9%) sau de ignorare reciprocă (17%); tot ei consideră că relația lor cu românii este de colaborare (71,6%), conflictuală (16,3%) sau de ignorare reciprocă (17,2%).

Constatăm unele similarități, dar și unele contradicții între felul în care percep aceste trei etnii relațiile reale între ele. Astfel, atât românii (53,1%), cât și maghiarii (46,1%) și romii (43,1%) sunt de acord că relațiile între români și maghiari sunt de colaborare și că relațiile între români și romi sunt conflictuale (români: 39,7%, maghiari: 34,3%). Romii (71,6%), deși sunt priviți de către români și maghiari mai degrabă ca excluși, consideră în proporție mare și mult diferită că între români și ei există relații de colaborare, iar maghiarii (44,1%) consideră că relațiile între români și romi sunt de ignorare reciprocă. În mod simetric, românii (40,4%) consideră că între maghiari și romi există ignorare reciprocă, ca de altfel și maghiarii (49,7%). Conflictualitatea este mai pregnantă în relațiile între români și romi, decât între maghiari și romi. În ansamblu, relațiile între români și maghiari – așa cum sunt percepute de respondenții celor trei etnii, sunt mult mai structurate și mature decât cele dintre români și romi; acest lucru se explică și prin istoria relaționării care a contribuit la evoluția în timp a dezvoltării raporturilor identitare între aceste două etnii și a unor discursuri politice reciproce. Comunicare, înțelegere și ignorare sunt realități diferite în contextul raporturilor interetnice. Ignorarea nu constituie o bază doar pentru neînțelegeri, ci și pentru pace și înțelegere. Falsa înțelegere înseamnă de fapt nepăsarea față de cunoașterea celuilalt, negarea unor diferențe fundamentale și a unor

puncte de conflict care trebuie depășite, nu ignorate; acest tip de înțelegere are o viață scurtă și nu aduce nimic bun pe termen lung.

3.3. Reușita socială: putere politică, bani și respect

Atât românii, cât și maghiarii și romii consideră că românii au privilegiul de a avea putere politică, bani și respect mai mult decât maghiarii și romii. În această perspectivă se consideră că majoritatea are avantajul unui acces mai mare la diferite tipuri de resurse. După români, germanii sunt percepuți ca bucurându-se de cel mai mult respect, cu excepția maghiarilor care se văd pe ei ocupând locul doi. Românii, inclusiv românii din Transilvania, îi consideră pe romi mai bogați decât maghiarii, iar maghiarii și romii plasează în privința bogăției pe germani după români. Romii nu se bucură deloc de respect.

Germanii se bucură de respect, trecînd pe locul întâi, atunci când ne referim la Transilvania. Dar, faptul că germanii întrunesc un acord semnificativ în privința imaginii lor în termeni de respect rămâne o constantă în toată producția de date obținute prin sondaje privind imagologia socială. Astfel, „germanii sunt cea mai admirată minoritate națională (Kivu, 1996) de către români, pe de o parte, iar pe de altă parte, mai ales între intelectuali, există mai nou o imagine pozitivă atât asupra Imperiului Habsburgic, mai ales a componentei sale germane, cât și asupra casei domnitoare moderne românești, de asemenea germană (Hohenzollern).”¹¹

3.4. Ce-și doresc etniile și cum văd ei poliția

Fiecare etnie își dorește ca pozițiile de autoritate să fie ocupate de cei din etnia lor. Acest lucru pare firesc. Pozițiile de autoritate se referă la administrația publică, sănătate și ordine, adică statutus-uri profesionale dezirabile social, de care se bucură funcționarul public, medicul și polițistul. La acestea, pentru o viață liniștită, se adaugă importanța vecinătății. Astfel, românii și maghiarii își doresc mai întâi polițist de aceeași etnie, iar romii, funcționar public. În general, autoritatea prevalează asupra vecinătății.

Poliția se bucură de o imagine pozitivă, în localitatea în care trăiesc, mai ales din partea românilor și maghiarilor. Aceștia consideră că poliția nu este părtinitoare (români: 65,1%, romi: 48,2%), se preocupă/previne și rezolvă conflictele (români: 65,1%, maghiari: 62,3%, romi: 54,1%) și că este o instituție de încredere (români: 63,2%, maghiari: 51,2%, romi: 54,3%). Totuși, un polițist de aceeași etnie ar apăra mai bine interesele și s-ar bucura de mai multă încredere din partea etniei din care face parte (români: 55,3% și 53,6%, maghiari: 59,7% și 61,5%, romi: 56,5% și 53,7%). Dacă ne referim la competiția pentru resurse și poziții sociale, aceasta există între români și maghiari. Aspirația

11 Mungiu-Pippidi, op. cit., p. 143.

romilor de a participa la competiția pentru resurse și poziții de putere nu există încă; importanța ei este încă neconștientizată de membrii etniei.

Există un acord mare între cele trei etnii în ceea ce privește nevoia unei mâini forte în România (români: 94,3%, maghiari: 97%, romi: 95,9%) și a unor pedepse mai aspre (români: 95,3%, maghiari: 93,4%, romi: 92,5%) pentru a îmbunătăți climatul interetnic, relațiile între etnii și pentru a scădea rata criminalității.

Romii se consideră dezavantajați în raport cu găsierea unui loc de muncă, românii nu recunosc că acest lucru este o realitate; maghiarii, în schimb, admit că acest lucru are un grad redus – e drept – de adevăr.

Îmbunătățirea situației sociale a romilor în opinia lor ar putea să aibă loc dacă:

- Ei ar avea loc de muncă: 59,4%;
- Ei ar primi ajutoare: 26,4%;
- Ar scădea prețurile: 15%.

În ceea ce privește situația familiilor respondenților romi, aceasta ar putea fi îmbunătățită dacă:

- Ei ar avea un loc de muncă: 49,2%;
- Ar scădea prețurile: 16,6%;
- Ar primi ajutoare: 15%.

Ceea ce este de remarcat și grav în același timp este faptul că nu există în opinia romilor conștientizarea nevoii imperioase de educație drept condiție de bază a îmbunătățirii situației lor sociale. Scăderea prețurilor, ajutoarele nu constituie soluții pentru ameliorarea situației lor sau sunt soluții de ameliorare imediată sau pe termen scurt. Locul de muncă, accesul la poziții de putere sau autoritate depind de formația lor, de nivelul lor de instrucție și educație.

Din punctul de vedere al diferențelor interculturale, în mod surprinzător față de declarațiile unor lideri ai comunității romilor, un foarte mic procent de respondenți romi consideră că păstrarea obiceiurilor și practicarea lor sunt dorite de această etnie (prima alegere: 0,8% și 2,8%, a doua alegere) și un procent la fel de mic se referă la aceeași atitudine culturală și la propria familie (1,7%).

3.5. Ce soluții văd etniile pentru îmbunătățirea relațiilor interetnice

Soluțiile pe care le gândesc etniile pentru îmbunătățirea relațiilor interetnice sunt comune în bună parte, ele exprimând prezența unui amestec între soluțiile de tip social și cele de tip interpersonal la nivelul românilor și maghiarilor și cele de tip social la nivelul maghiarilor. Astfel, este propusă interzicerea emisiunilor care promovează și incită la ură (români: 92,1%, romi: 92,1% și maghiari: 86,4%), căsătorii mixte (români: 83,8%, maghiari: 68,7%, romi: 87%). Românii (89,7%) și romii (96,3%) consideră că școala trebuie să cuprindă în aceleași unități atât copii români, cât și copii de alte etnii, soluție care apare ca mai puțin importantă în cazul maghiarilor

(59,9%). Doar etniile minoritare (maghiari: 85%, romi: 84,6%) consideră că majoritatea – copiii români – trebuie să învețe la școală și limba etniilor minoritare, că poliția trebuie să cuprindă printre angajații săi și indivizi de altă etnie, respectiv de etnia lor (maghiari: 91,7%, romi: 73,6%). Maghiarii (93%) sunt singurii care propun autonomie administrativă.

3.6. Concluzii și idei finale

Stereotipurile, așa cum se arată încă din primele cercetări din acest domeniu, deși au tendință către rezistență, prezintă în timp modificări. Heteroimaginile sunt mai puțin rezistente la schimbare decât autoimaginile. În 1992, românii aveau o autoimagine de ansamblu negativă, în care unele atribute pozitive s-au păstrat – ospitalitatea și cumsecădenia –; un atribut negativ care a devenit pozitiv este hărnicia, pe care celelalte etnii nu-l recunosc. Dacă în 1992, romii aveau o autoimagine negativă, astăzi ei au o autoimagine mult pozitivă, incluzând atribute – curățenia, hărnicia, cinstea, ospitalitatea – pe care celelalte etnii nu le recunosc. Este vorba despre favoritism de grup, de o pozitivare reactivă a autoimaginii în contextul dezbaterilor legate de situația și comportamentul lor social sau de expresia unei dezirabilități sociale?

Strategiile pe care romii le-au dezvoltat în ultimii ani exprimă nevoia de stimă și de identificare: ei părăsesc grupul cu statut social scăzut – propriul grup –, prin mobilitate socială, redefinesc criteriile de comparație in-group-out-group, astfel încât propriul grup să fie valorizat – în special privind statutul lor economic –, dar nu intră într-o competiție socială prin acțiuni colective; există o dezbinare mai mare a romilor (17,6%), recunoscută atât de ei, cât și de celelalte etnii (români: 14,1%, români din Transilvania: 16,8%, maghiari: 14,6%).

Se remarcă interesul etniilor minoritare pentru prezența coetnicilor în structurile de autoritate, exprimând ideea că aceștia ar putea să contribuie la îmbunătățirea situației lor, mai ales în cazul romilor, care manifestă în același timp și un grad mai ridicat de suspiciune (răspuns: „doar în tine trebuie să ai încredere” – români: 78,8%, maghiari: 79,4% și romi: 94,3%).

În vederea sensibilizării față de ideea de participare și parteneriat și a încercării de punere a ei în practică, cunoașterea imaginii pe care fiecare etnie o are despre sine și despre alții, ca și cunoașterea imaginii pe care majoritatea o are, sunt necesare pentru structurarea unor strategii care să echilibreze frustrările, favoritismul de grup, iluziile psihosociale. În același timp, este necesară mobilizarea liderilor minorităților – mai ales în cazul romilor – spre dezvoltarea unor relații nonconflictogene cu majoritatea și între ele, bazate pe strategii raționale și pe definirea interesului comun. Diferiți factori contribuie la stabilirea acestor strategii. Unii țin de istoria negativă a unor relații sau de ignorarea reciprocă, alții țin de dimensiuni ale prezentului: sărăcia, polarizarea socială, influența experiențelor din alte țări și dezbaterile în contexte extranaționale, lipsa unor proiecte pe termen scurt, mediu sau lung etc.

Comunicarea interetnică nu se exprimă la noi în forme care să asigure participarea la același nivel de conștientizare a actorilor sociali de etnii diferite și nici la nivelul populațiilor etnice. Mobilizarea etnică este la noi inegală atât în intensitate, cât și în substanța motivației care o face să se manifeste. Simțul comun ne face să recunoaștem că în răspunsul dat de o studentă româncă din Sibiu este mult adevăr. Este vorba de răspunsul dat de acesta la următoarea întrebare: „Dacă România ar fi o familie, ce loc ar ocupa fiecare naționalitate în cadrul acestei familii?”¹² Atitudinea generală a fost de respingere totală, românii și maghiarii nereușind nici conceptual să schițeze un in-group. Dacă un intelectual maghiar susține că „dacă ar fi o familie, noi ne-am simți rudele nedorite”, iar un țăran român afirmă că aceste două etnii „ar fi ca soacra cu nora”, studenta româncă afirmă singura imagine neconflictuală, care istoric a devenit imposibilă: „Tatăl ar trebui să fie sas, ungurul bucătar și românul gospodar. Acum nu merge familia pentru că tatăl e român, nu german”.¹³

12 Întrebarea a făcut parte din sondajul folosit de Alina Mungiu-Pippidi, op. cit., p.143.

13 Ibidem, p.143.

Raluca SOREANU

**AUTODEFINIRE ȘI HETERODEFINIRE A ROMÂNILOR
ȘI MAGHIARILOR DIN ROMÂNIA.
O ANALIZĂ EMPIRICĂ A STEREOTIPURILOR ETNICE
ȘI A FUNDAMENTELOR DIFERITE DE DEFINIRE
A IDENTITĂȚII ETNICE**

1. Tema cercetării și premise analitice

Studiul de față asumă ca supratemă problematica **autodefinirii** și **heterodefinirii** în cazul populațiilor de români și maghiari din România, propunând o analiză fundamentată empiric, pornind de la datele puse la dispoziție de Barometrul Relațiilor Etnice.

Din ansamblul tematic care poate fi circumscris problematicii autodefinirii și heterodefinirii, am decupat două zone de interes.

În primul rând, voi investiga fundamentele potențial diferite ale modului în care românii, respectiv maghiarii definesc **propria identitate** și **identitatea celuilalt grup etnic**. Pe acest palier, analiza poate fi schematizată conform tabelului 1.

Rațiunea compunerii unei astfel de grile de analiză rezidă, în primul rând, după cum am precizat, în intenția de a identifica fundamentele de definire a identității de român și a celei de maghiar. Asumția de la care pornesc este că logica definirii este diferită în cazul celor două etnii considerate.

Pe de altă parte, grila propusă permite detectarea concordanțelor sau discordanțelor între heterodefinire și autodefinire în cazul fiecăruia dintre cele două grupuri etnice, dar și a concordanțelor sau discordanțelor în ceea ce privește fundamentele de definire a identității proprii și a identității celuilalt grup etnic. Aceste două piste de analiză pot duce la compunerea unei **hărți perceptuale** (și autoperceptuale) a **identității** în cazul românilor și maghiarilor din România.

Harta perceptuală este proiectată ca o **construcție dinamică**, nu ca o fotografie la un singur moment dat. Cu alte cuvinte, prefer un studiu **longitudinal** unuia transversal, pentru a putea observa variabilitatea în timp a discordanțelor sau concordanțelor definite anterior. În demersul de compunere a hărții perceptuale dinamice, se vor structura răspunsuri pentru următoarele întrebări:

– Cum se schimbă în timp modul în care heterodefinirea și autodefinirea fiecărui grup sunt concordante sau discordante, adică putem detecta un *pattern de apropiere între modul în care grupul etnic se vede pe sine și modul în care este văzut de celălalt grup etnic?*

Tabelul 1. Grila de analiză a fundamentelor de definire a identității

	AUTODEFINIRE	HETERODEFINIRE
ROMÂNUL DEFINEȘTE (românul – rol activ, maghiarul – rol pasiv)	Românul definește fundamentele identității grupului etnic al românilor	Românul definește fundamentele identității grupului etnic al maghiarilor
MAGHIARUL DEFINEȘTE (maghiarul – rol activ, românul – rol pasiv)	Maghiarul definește fundamentele identității grupului etnic al maghiarilor	Maghiarul definește fundamentele identității grupului etnic al românilor

– Cum se schimbă în timp modul în care fundamentele de definire a identității proprii și a identității celui alt grup etnic sunt concordante sau discordante, adică putem detecta un *patern de apropiere între modul în care un grup etnic își concepe propria identitate și modul în care concepe identitatea celui alt grup etnic?*

Pentru constatarea existenței unor fundamente diferite de definire a identității românilor și a celei a maghiarilor am operat o grupare a seturilor de criterii de definire în două categorii principale. Pe de o parte am identificat categoria **hard** ce conține seturi de condiții care nu țin de alegerea persoanei, cum ar fi criteriile teritorial-legale: țara de origine, cetățenia etc. Pe de altă parte, am considerat categoria **soft**, care se referă la seturi de condiții subiective, pe care persoana și le asumă, cum ar fi criteriile etno-culturale: să te simți român/maghiar, să respecti obiceiurile etniei etc.

În al doilea rând, studiul se focalizează asupra autodefinirii și heterodefinirii sub aspectul **stereotipurilor** pe care fiecare grup etnic le are asupra propriilor membri și asupra celui alt grup. În analiza stereotipurilor voi investiga concordanța sau discordanța între heterodefinire și autodefinire, dar și paternurile de variabilitate în timp a stereotipurilor în cazul celor două grupuri etnice.

Inferențele legate de **harta dinamică a stereotipurilor** urmează o logică similară celei folosite pentru compunerea hărții perceptuale a identității. Astfel, voi avea în vedere în analiză dimensiunile din tabelul 2.

Dincolo de precizarea principalelor dimensiuni ale studiului, propun o discuție despre **oportunitatea perspectivei longitudinale**. La un prim nivel al analizei, expectanța teoretică ar fi ca atât fundamentele de definire a identității, cât și reprezentările stereotipe să aibă o slabă variabilitate în timp. Una dintre subipotezele studiului este că schimbarea puterii politice produce efecte chiar la nivelul percepției intergrupuri. În România s-a înregistrat o dublă alternanță la putere: am avut un prim *shift* de la forțe social-democrate la o alianță de dreapta care includea și partidul minorității maghiare UDMR, pentru ca apoi să avem un nou *shift* în favoarea social-democrației.

Dincolo de potențiala influență a schimbărilor în plan politic, argumentul de fond pentru adoptarea perspectivei longitudinale este intenția de a constata dacă există schimbări semnificative la nivelul percepției reciproce români-maghiari. Prin observarea evoluțiilor din câmpul dinamicii stereoti-

Tabelul 2. Grila de analiză a stereotipurilor

	AUTODEFINIRE	HETERODEFINIRE
ROMÂNUL DEFINIȘTE (românul – rol activ, maghiarul – rol pasiv)	Românul definește principalele caracteristici ale grupului etnic al românilor	Românul definește principalele caracteristici ale grupului etnic al maghiarilor
MAGHIARUL DEFINIȘTE (maghiarul – rol activ, românul – rol pasiv)	Maghiarul definește principalele caracteristici ale grupului etnic al maghiarilor	Maghiarul definește principalele caracteristici ale grupului etnic al românilor

purilor și a fundamentelor diferite de definire a identității se pot structura concluzii despre dinamica excluziune-incluziune în România de după 1989.

În contextul democrației, putem asuma o mai mare vizibilitate in-group/out-group, structurarea spontană, neregulată a contextelor de interacțiune între etnii și o dezbateră publică liberă privind problematica minorităților. Toate acestea pot duce la dezvoltarea unor pattern-uri de variabilitate mai puțin stabile a stereotipurilor și a fundamentelor de definire a identității.

2. Cadre conceptuale

a. Identitate

Conceptualizarea identității și compunerea unor indicatori măsurabili care să o descrie nu reprezintă un demers facil. Discutarea nuanțată și comprehensivă a conceptului este, însă, un imperativ în economia studiului de față.

O primă notă care se impune este oportunitatea compunerii unui cuplu conceptual funcțional, **identitate/alteritate**. Identitatea, proprietatea unui obiect de a fi ceea ce este, nu poate fi înțeleasă decât în relație cu alteritatea, adică în relație cu asumția implicită că, în afară de obiectul analizat, există o realitate exterioară, diferită de realitatea internă atribuită obiectului. Acest tip de poziționare este proprie teoriei identității sociale, dezvoltate de Tajfel¹, conform căreia atât identitatea individuală cât și cea colectivă, este concepută ca o construire a unei diferențe, o elaborare a unui contrast, o punere în relief a unei alterități.²

Teoria identității sociale este un bun punct de plecare în conceptualizarea identității, pentru că sugerează structurarea unui **in-group** și a unui **out-group**.

1 Tajfel, H., 1981, *Human Groups and Social Categories*, Cambridge: Cambridge University Press.

2 Lorenzi-Cioldi, F.–Doise, W., 1997, „Identitate socială și identitate personală”, în Bourhis R. Y.–Leyens, J-F (eds.), 1997, *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Iași: Polirom, p. 53.

In-group-ul este grupul de apartenență, grupul la care individul se raportează pe considerente de similaritate (uni- sau pluriciteriala) și de incluziune.

Unul dintre principiile generale de structurare a *in-group*-ului și a *out-group*-ului este **omogenitatea internă și eterogenitatea externă**. Efectul de omogenizare a *out-group*-ului este mai puternic decât cel de omogenizare a *in-group*-ului, din considerente de proximitate și, deci, de vizibilitate. Intensitatea efectului de omogenizare depinde de mărimea grupului în cazul căruia analizăm percepția *in-group / out-group*. În general, minoritățile se percep și sunt percepute ca fiind mai omogene.³

În structurarea percepției identitate / alteritate, un alt element-cheie sunt reprezentările despre diferențele de statut dintre grupuri. Dacă *in-group*-ul și *out-group*-ul nu au aceeași influență socială, același statut, este posibil ca grupul cu statut inferior să organizeze informația care se raportează la *in-group* și *out-group* în subgrupuri semnificative, din considerente practice, în timp ce grupul cu statut superior să nu stabilească astfel de subgrupuri decât în legătură cu *in-group*-ul.⁴ Cu alte cuvinte, grupul cu statut superior are o percepție mai omogenă, mai generalizantă decât cea a grupului inferior. Este evident, deci, că între grupurile majoritare și cele minoritare, modurile de reprezentare reciprocă nu sunt perfect simetrice.

Deși a stimulat studiul empiric sistematic, problematica identității nu rămâne un spațiu supraparadigmatic. Principala opoziție teoretică ce structurează câmpul cercetării identității este cea dintre **primordialiști/eriksonieni** și **interacționiști/opționaliști**.⁵ Astfel, primordialiștii conceptualizează identitatea ca fiind un dat obiectiv și inalterabil, un element substanțial, structural, de natură genetică, în timp ce interacționiștii o văd ca pe ceva esențial construit prin interacțiunea cu ceilalți, ca pe ceva ce poate fi schimbat sau restructurat. Polaritatea primordialiști – interacționiști sub aspectul conceptualizării identității poate fi schematizată conform tabelului 3.

O contribuție interesantă în spațiul conceptualizării identității îi aparține lui F. X. Femminella⁶, care introduce noțiunea de **ego identitate etnică**

3 Mullen B.–Hu, L., 1989, „Perceptions of In-group and Out-group Variability: A Meta-Analytic Integration”, *Basic and Applied Psychology*, 10, pp.233–253, citat în Lorenzi-Cioldi, F.–Doise, W., 1997, „Identitate socială și identitate personală”, în Bourhis R. Y.–Leyens, J-F. (eds.), 1997, *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Iași: Polirom, p. 64.

4 Park, B.–Ryan, C. S.–Judd, C.M., 1992, „Role of Meaningful Subgroups in Explaining Differences in Perceived Variability for In-groups and Out-groups”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, p. 566, citat în Lorenzi-Cioldi, F.–Doise, W., 1997, „Identitate socială și identitate personală”, în Bourhis R. Y.–Leyens, J-F. (eds.), 1997, *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Iași: Polirom, p. 65.

5 Gleason, P., 1983, „Identifying Identity: A Semantic History” în Sollors, W. (ed.), 1996, *Theories of Ethnicity. A Classic Reader*, NewYork: NewYork University Press, pp. 470–471.

6 Gleason, P., 1983, „Identifying Identity: A Semantic History” în Sollors, W. (ed.), 1996, *Theories of Ethnicity. A Classic Reader*, NewYork: NewYork University Press, p. 471.

Tabloul 3. Conceptualizarea identității de către primordialiști și interacționiști

PRIMORDIALIȘTI	CRITERIU	INTERACȚIONIȘTI
caracter obiectiv, înăscut	prezența/absența caracterului obiectiv	caracter subiectiv, construit, dobândit
caracter inalterabil, permanent	atitudinea față de posibilitatea schimbării	caracter alterabil, nepermanent
caracter intern	localizarea în raport cu individul	caracter extern

(ethnic ego identity). Ideea centrală din spatele acestui concept este că, deși identitatea este construită prin interacțiune socială, apartenența la un anumit grup etnic dă un conținut atât de dur, de permanent identității, prin socializarea cu anumite norme, valori și patern-uri acționale, încât efectele sunt similare cazului în care identitatea ar fi codată genetic.

Această lectură combinată a identității propune o îmbinare a elementelor ce țin de primordialism și interacționism pentru a accentua caracterul fix, non-negociabil al identității etnice. O altfel de viziune este discordantă în raport cu evoluțiile recente, care pun în evidență o manieră din ce în ce mai fluidă și mai **subiectivă** de definire a identității etnice.

Dincolo de subiectivizarea definirii apartenenței la un anumit grup etnic, se remarcă o **replasare a rolului identității etnice** în peisajul general al configurațiilor identitare. Altfel spus, etnia nu mai este invariabil sursa principală de definire a identității, pentru că în contextul modernității (și postmodernității) și al emergenței valorilor postmaterialiste, se conturează seturi de surse identitare concurente și/sau complementare. Individul modern este caracterizat de **afilieri multiple**, care pot reprezenta tot atâtea fundamente de definire a unei **identități multiple**. Un exemplu de afiliere puternic valorizată este cea locală sau comunitară.

Pe de altă parte, construcția identității se restructurează sub influența fenomenului de **reflexivitate a modernității**.⁷ Individul modern este autorul propriului său proiect identitar cu caracter reflexiv, pentru care selectează în mod conștient acele afilieri care devin surse identitare. Acest tip de selectivitate autoreflexivă nu postulează însă independența de condiționări sociale a construcției identitare.

Revenind la ideea detectării unor polarizări paradigmatică în spațiul conceptualizării identității, se cuvine să menționăm perspectiva în funcție de care se organizează argumentele studiului de față: este vorba de o **perspectivă constructivistă**, de o abordare apropiată de cea propusă de Berger și Luckmann.⁸

Astfel, identitatea se formează pe baza unor procese sociale și se păstrează, se modifică sau se re-formează tot prin mijlocirea relațiilor sociale. Struc-

7 Giddens, A., 2000, *Transformarea intimității*, București: Editura Antet.

8 Berger, P.L.–Luckmann, T., 1999, *Construirea socială a realității*, București: Univers, pp. 200–201.

Tabelul 4. Conceptualizarea proprie a identității

CRITERIU	CARACTERISTICI
prezența/absența caracterului obiectiv	– caracter subiectiv, construit – cauzalitate circulară între structura socială și identitate
atitudinea față de posibilitatea schimbării	– caracter alterabil, nepermanent – posibilitatea reconfigurării – posibilitatea coexistenței multiplelor surse identitare (identități multiple)
localizarea în raport cu individul	– caracter extern: condiționări în raport cu structura socială – caracter intern: eul ca proiect reflexiv – selecție între alternativele și combinațiile social acceptate

tura socială este cea care determină procesele sociale implicate în formarea și conservarea identității. Între **identități** și **structură socială** se configurează paternuri de **cauzalitate circulară**, astfel încât și identitățile pot acționa asupra structurii sociale. Rezumativ, identitatea este un fenomen care emerge în procesul dialecticii individ-societate.

Pe de altă parte, structurile sociale istorice specifice generează anumite **tipuri de identitate**, care sunt relativ stabile și al căror grad de stabilitate este determinat social.

Din perspectiva acestui studiu, tipurile identitare desemnează totalitatea identităților, a surselor identitare și modurilor de combinare a surselor identitare acceptabile într-un context determinat spațio-temporal. Rezumând, tipurile identitare se referă la totalitatea alternativelor identitare socialmente acceptabile. Putem identifica în istorie mai multe contexte spațio-temporale în care singura sursă de identitate acceptabilă este etnia. În România de astăzi, însă, funcționează o varietate de surse ale identității. (Tabelul 4)

Dincolo de aceste considerente generale care organizează argumentele legate de problematica identității etnice, se impun o serie de considerente particulare relativ la alternativele identitare în România de astăzi. Discuția este relevantă mai ales dacă o aplicăm pe cazul minorităților etnice. Astfel, principalele alternative identitare pe care le au minoritățile din România sunt **identitatea civică**, definită în raport cu suprastructura statală și care prescrie o formă de **apartenență legal-formală**, respectiv **identitatea etnică**, care implică un tip de **apartenență culturală**.⁹

Urmărind schema propusă mai jos putem observa modul complex în care se articulează relațiile între identitatea etnică și identitatea civică a cetățenilor români de etnie maghiară din România. Menționez că am exclus din schemă celelalte minorități din România, pentru a obține o fotografie mai exactă a situației minorității maghiare. Este interesant modul în care majori-

9 Culic, I., 1999, „Dilema minoritarului: între identitate civilă și identitate națională”, în Culic, I.–Horváth I.–Stan C. (eds.), 1999, *Reflecții asupra diferenței*, Cluj: Editura Limes, pp. 36–37.

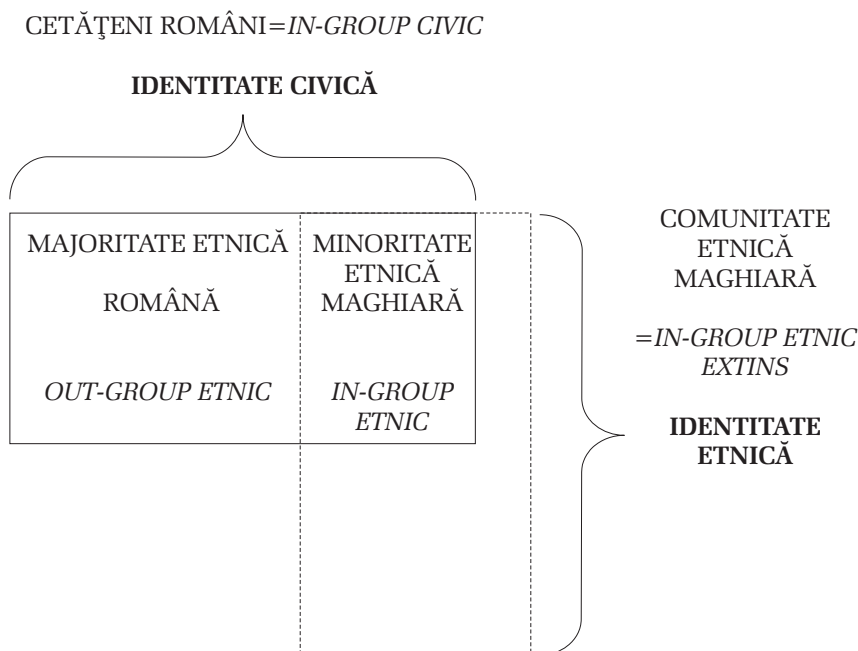

Figura 1. Identitatea civică și identitatea etnică a maghiarilor din România

tatea etnică română funcționează, în raport cu minoritatea etnică maghiară, ca o componentă fundamentală a in-group-ului sub aspectul identității civice, respectiv ca out-group sub aspectul identității etnice. (Figura 1)

Abordarea bidimensională a principalelor alternative identitare a minorității maghiare din România nu postulează, însă, caracterul fundamental concurent și pregnant incompatibil al celor două specii de identitate. Altfel spus, maghiarul cetățean român nu se confruntă invariabil cu o dilemă identitară, după cum sugerează unele studii.¹⁰ Ideea de dilemă sugerează imperativul alegerii uneia dintre soluțiile avute în vedere, or aici nu este cazul.

Compatibilizarea sau armonizarea celor două tipuri de identitate poate fi realizată prin definirea unor **identități mixte**, care să subsumeze atât componenta civică, cât și cea etnică. Datele din Barometrul Relațiilor Etnice realizat în anul 2000 pun în evidență faptul că aproape o treime din maghiarii din România optează pentru strategii mixte de autodefinire, considerându-se *maghiari români* sau *maghiari de cetățenie română*.

Pe lângă strategiile mixte de definire care indică faptul că identitatea etnică și cea civică nu sunt incompatibile, existența opțiunilor pentru **identități alternative** (în principal cea locală, cea regională și cea europeană) face să se dilueze și mai mult caracterul de situație dilematică. De multe ori,

10 Ibidem.

Tabelul 5. Grila de analiză a tensiunilor dintre identitatea etnică și cea civică

		TIP DE STRATEGIE A STATULUI ÎN RAPORT CU MINORITĂȚILE	
		INCLUZIUNE	EXCLUZIUNE
FUNDAMENTE DE DEFINIRE A CETĂȚENIEI	CETĂȚENIE ETNICĂ	tendințe de asimilare a culturii minoritare de către cultura majoritară	criterii etnice rigide de definire a cetățeniei
	CETĂȚENIE TERITORIAL-FORMALĂ	stat multinațional, criterii permissive de definire a cetățeniei	dificultăți procedurale de obținere a cetățeniei

maghiarii din România soluționează posibilă tensiune dintre etnic și civic prin adoptarea unei astfel de strategii identitare alternative.

Totuși, nu se poate ignora faptul că există o zonă de potențială tensiune între identitatea civică și cea etnică în cazul minorităților: este vorba de zona în care loialitatea civică reclamată de aranjamentul statal de la cetățenii minoritari depășește sfera strict formal-legală și ajunge să includă considerente culturale, prin excelență incluse în sfera loialității etnice, cum ar fi limba sau tradițiile și obiceiurile grupului etnic respectiv. Transformarea acestei tensiuni potențiale între civic și etnic în tensiune reală, manifestă, depinde de două elemente esențiale: 1. fundamentele de definire a cetățeniei (**cetățenie etnică** sau **cetățenie teritorial-formală**) și 2. strategiile de **incluziune/excluziune** ale statului. Prin intersecția celor două dimensiuni obținem patru situații teoretic posibile. (Tabelul 5)

Situația caracterizată prin gradul cel mai mare de risc în termeni de emergență a tensiunilor între identitatea etnică și cea civică este situația definirii etnice a cetățeniei, mai ales în varianta adoptării strategiilor de incluziune de către stat. În acest caz, statul construiește un model unic de schimb simbolic-identitar: se oferă o identitate civică (și toate drepturile ce decurg de aici) în schimbul unei loialități exclusive față de stat și față de toate simbolurile sale. Acest tip de loialitate unică trebuie să fie acompaniată de renunțarea la identitatea etnică, la toate normele, tradițiile, practicile comportamentale și lingvistice ale culturii minoritare, și de preluarea seturilor de prescripții ale culturii majoritare. Astfel, printr-o oferta identitară civică suprastructurală se negociază renunțarea la afilierea pe criterii etnico-lingvistice.

Dacă avem în vedere cazul României, putem afirma că baza de definire a cetățeniei este teritorial-formală și strategia oficială a statului este una de incluziune, o **strategie a echilibrului etnocultural**¹¹, după cum pune în evidență textul Constituției cu privire la dreptul la identitate:

11 Linz–Stepan, 1996, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South Africa and Post Communist Europe*, Baltimore London, The Johns Hopkins University Press.

ARTICOLUL 6

Dreptul la identitate

(1) Statul recunoaște și garantează persoanelor aparținând minorităților naționale dreptul la păstrarea, la dezvoltarea și la exprimarea identității lor etnice, culturale, lingvistice și religioase.

Totuși, statul român nu practică un model multinațional, ci este afirmat caracterul unitar, național și indivizibil.

Devine evident că, în România, minoritarul nu este confruntat atât cu o excluzie, de tipul *sau identitate civică sau identitate etnică*, cât mai degrabă cu provocarea de a găsi un model de construcție a propriei selecții de afiliere generatoare de identitate. Altfel spus, minoritarul poate proiecta modelul unei identități multiple, în care identitatea civică se conjugă cu cea etnică și cu alte forme potențiale de identitate comunitară. În plus, organizarea proiectului identitar este dinamică, aflându-se într-o relație de cauzalitate circulară cu structura socială.

b. Autodefinire și heterodefinire

Notele despre autodefinire și heterodefinire sub aspectul in-group-ului, respectiv al out-group-ului etnic sunt organizate în funcție de considerentele analitice referitoare la identitate. Exista două elemente esențiale care trebuie considerate pentru a înțelege mecanismele de autodefinire și heterodefinire.

În primul rând, este vorba de relațiile dintre **identitate** și autodefinire, respectiv dintre **alteritate** și heterodefinire. Mecanismele de structurare a diferențelor dintre in-group și out-group sunt în mare măsură mecanisme de opoziție, de organizare polară a informației.

În al doilea rând, autodefinirea și heterodefinirea sunt legate de o serie de legități și constante psihologice referitoare la procesele atribuționale. **Atribuirea** are o pregnantă funcție explicativă, referindu-se la modul în care indivizii construiesc cauzalități pentru a-și explica evenimente și procesele pe care le experimentează. Rezumativ, atribuirea este interpretarea cauzală a lumii sociale de către indivizi.

Elementul de interes pentru analiza de față este funcționarea diferită a atribuirilor pentru in-group și out-group. Astfel, în cazul evenimentelor care pot fi asimilate succesului, se produce o **atribuire internă** pentru in-group și o **atribuire externă** pentru out-group. Mai explicit, *noi* avem reușite datorită calităților noastre, iar *ceialți* au reușite datorate unui context favorabil exterior lor. În cazul situațiilor care pot fi asimilate eșecului, se constată o logică inversată: atribuirea externă pentru in-group și atribuirea internă pentru out-group, adică *noi* avem eșecuri din cauza unor circumstanțe externe defavorabile, iar *ceialți* au eșecuri din cauza propriilor incapacități.

Acest tip de atribuire diferențiată pentru in-group și out-group pune în evidență logica bipolară în care se realizează autodefinirile și heterodefinirile. Dacă ne referim strict la mecanismele atribuirii între grupuri etnice, putem identifica **etnocentrismul** ca principală eroare de atribuire. Etnocen-

trismul este un *bias* în favoarea grupului¹², un fenomen prin care membrii unui grup își favorizează semenii din interiorul grupului de apartenență, manifestând față de ei atitudini și stereotipuri pozitive, în detrimentul grupurilor de non-apartenență.

c. Stereotip, prejudecată și discriminare

Discuțiile despre identitate și alteritate, despre autodefinire și heterodefinire fundamentează discuția despre stereotipuri. Stereotipurile reprezintă un set de convingeri împărtășite vizavi de caracteristicile personale, de trăsături de personalitate și de comportament specifice unui grup de persoane.¹³

Dincolo de notele psihologice asupra stereotipurilor, care evidențiază funcția lor adaptativă și de eficientizare a procesării informației, focalizarea în contextul studiului de față este pe **stereotip ca strategie identitară**.

Cum se poate realiza, însă, această asociere dintre stereotip și strategia identitară? În expunerea perspectivei asupra identității am accentuat ideea de oferte identitare concurente, lansate în concordanță cu structura și procesele sociale ce caracterizează o anumită societate la un moment dat. Un individ poate alege o singură combinație de surse identitare, care se constituie în identitatea sa (multiplă) la un anumit moment în timp. Pentru a-și raționaliza alegerea, individul declanșează, corelativ la actele de afiliere (multiplă), un set de procese de stereotipizare polară, pozitivă pentru grupurile de apartenență și negativă pentru grupurile de non-apartenență.

Teza **stereotipizării polare în funcție de apartenență** nu trebuie, însă, interpretată nenuanțat. Studiul de față propune o serie de subipoteze în legătură cu alte variabile care produc diferențe semnificative în elaborarea strategiilor identitare. Astfel, este de așteptat ca stereotipizarea să fie mai acut sau mai slab polarizată în funcție de următoarele variabile:

- gradul de proximitate spațială între subiectul din in-group și out-group
- intensitatea interacțiunilor personale ale subiectului din in-group cu out-group-ul
- nivelul de educație al subiectului din in-group
- gradul de mulțumire generalizată a subiectului din in-group.

Schematic, **teza stereotipizării polare în funcție de apartenență** poate fi reprezentată în contextul procesului formării identității conform figurii 2.

După plasarea fenomenului stereotipizării în ansamblul procesului de formare a identității, se cuvine să clarificăm distincția dintre stereotip, prejude-

12 Dechamps, J.C.–Beauvois, J.L., 1997, „Atribuire intergrupuri”, în Bourhis R. Y.–Leyens, J-F. (eds.), 1997, *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Iași: Polirom, p. 87.

13 Leyens, J.-Ph.–Yzerbyt V.Y.–Schadron, G., 1994, *Stereotypes and Social Cognition*, London: Sage, citat în Yzerbyt V.Y.–Schadron, G., 1997, „Stereotipuri și judecată socială”, în Bourhis R. Y.–Leyens, J-F. (eds.), 1997, *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Iași: Polirom, p. 98.

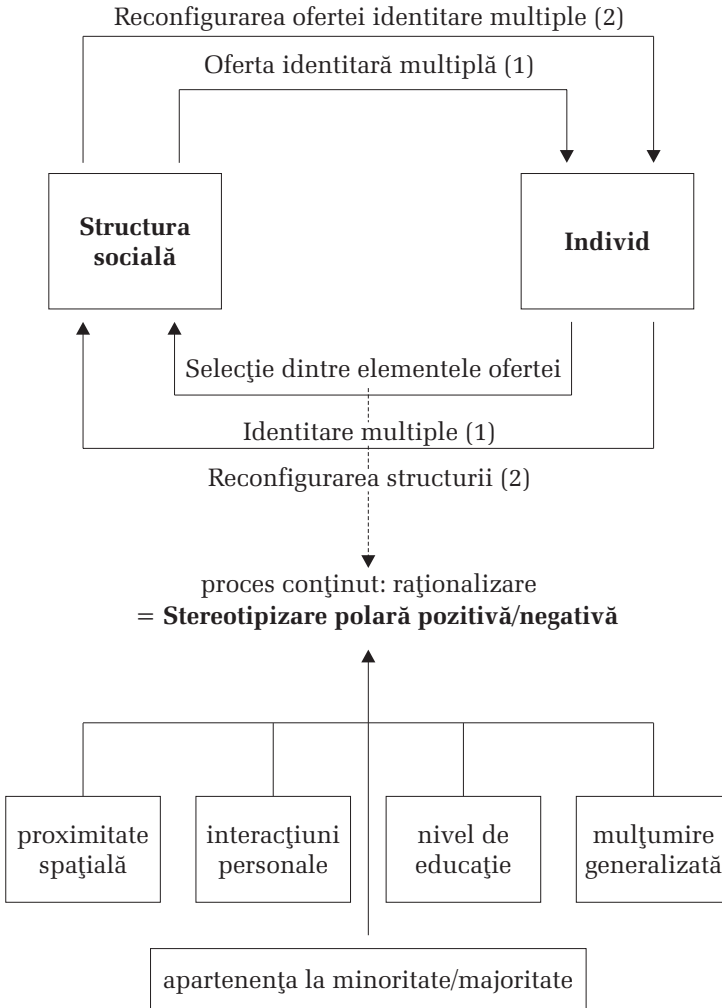

Figura 2. Teza stereotipizării polare în contextul procesului formării identității

cată și discriminare. Allport¹⁴ definește prejudecata ca pe o atitudine negativă sau o predispoziție de a adopta un comportament negativ față de un grup sau față de membrii acestui grup, bazată pe o generalizare rigidă. Pe de altă parte, discriminarea reprezintă un comportament negativ față de indivizii membri ai

14 Allport, G.W., 1954, *The Nature of Prejudice*, Cambridge, M.A.: Addison-Wesley, citat în Bourhis R. Y.–Gagnon, A.–Moise, L.C., 1997, „Discriminare și relații intergrupuri”, în Bourhis R. Y.–Leyens, J-F (eds.), 1997, *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Iași: Polirom, p. 125.

Tablelul 6. Diferențe între stereotip, prejudecată și discriminare

Paliere de analiză	STEREOTIP	PREJUDECATĂ	DISCRIMINARE
COGNITIV	stare manifestă: structurare categorială polarizată a informației	stare manifestă: structurare categorială polarizată a informației	stare manifestă: structurare categorială polarizată a informației
AFFECTIV	stare latentă: predispoziție de polarizare valorizantă a cogniției	stare manifestă: polarizare valorizantă a cogniției	stare manifestă: polarizare valorizantă a cogniției
COMPORTAMENTAL	stare latentă: predispoziție comportamentală	stare latentă: predispoziție comportamentală	stare manifestă: comportament discriminativ efectiv

unui out-group despre care avem prejudecăți.¹⁵ Acest mod de raportare la stereotipuri, prejudecăți și discriminare face posibilă o analiză comparativă pe trei paliere distincte: *cognitiv*, *afectiv* și *comportamental*. (Tablelul 6)

În studiul de față, accentul cade pe studierea stereotipurilor, deci pe o stare cognitiv manifestă. Menționarea diferențelor dintre stereotip, prejudecată și discriminare are ca scop evitarea confuziilor conceptuale și a folosirii interșanjabile a noțiunilor.

3. Metodologie și surse de date

Principala dificultate a studiului de față se referă la existența și accesibilitatea surselor de informație adecvate. Pentru a putea formula postulate despre fundamentele de definire a identității sau despre stereotipurile etnice ale românilor sau maghiarilor din România se impune să pornim de la date înregistrate pe eșantioane cu un *grad științific acceptabil de reprezentativitate, atât pentru populația de români, cât și pentru populația de maghiari*. Această condiție, conjugată cu considerentele de focalizare tematică a studiului, face ca sursele de date să se reducă la rezultate obținute de un sondaj IMAS¹⁶ în aprilie 1996 și la Barometrele Relațiilor Etnice ale căror rezultate sunt publice, realizate în 2000 CCRIT¹⁷ și în 2001 și 2002 de MMT¹⁸.

15 Dovidio, J.–Gaertner, S.L., 1986, „Prejudice, Discrimination and Racism: Historical Trends and Contemporary Approaches”, în Dovidio, J.–Gaertner, S.L. (eds.), 1986, *Prejudice, Discrimination and Racism*, New York: Academic Press, citat în Bourhis R. Y.–Gagnon, A.–Moise, L.C., 1997, „Discriminare și relații intergrupuri”, în Bourhis R. Y.–Leyens, J-F. (eds.), 1997, *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Iași: Polirom, p. 126.

16 Institutul de Marketing și Sondaje, București.

17 Centrul de Cercetare a Relațiilor Interetnice, Cluj.

18 Metro Media Transilvania, Cluj.

Faptul că sondajele de opinie aparțin unor institute de cercetare diferite face ca o mare parte a itemilor să nu fie comparabili. Astfel, designul longitudinal, intenția de a detecta paternuri de variabilitate ale fenomenelor studiate, are de suferit.

În plus, publicitatea rezultatelor este uneori doar parțială, în sensul că bazele de date primare sunt absente și se pot accesa doar tabele de frecvență sau indici deja calculați, ceea ce nu permite refacerea analizei. În consecință, restrângem analiza statistică la tabele de frecvență și asocieri ale variabilelor, punând accentul pe interpretarea datelor.

Problemele practice întâlnite în cazul investigării problematicii fundamentelor de definire a identității sunt legate în primul rând de restrângerea posibilității unui studiu longitudinal la perioada 2000–2002, interval în care nu ne putem aștepta la o variație mare în autodefinire și heterodefinire. Mai mult, itemii de la momentul 2000 sunt doar parțial comparabili cu cei de la momentul 2002.

Principala dificultate în studierea variabilității stereotipurilor este comparabilitatea parțială a itemilor pentru momentele 1996 și 2002, ceea ce face să se poată compara doar pregnanța stereotipizărilor polarizate negativ sau pozitiv.

4. Analiza fundamentelor de definire a identității de român sau maghiar

Ipoteza de la care pornim este că există fundamente potențial diferite ale modului în care românii, respectiv maghiarii definesc **propria identitate** și **identitatea celuilalt grup etnic**.

Grila propusă permite detectarea concordanțelor sau discordanțelor între heterodefinire și autodefinire în cazul fiecăruia dintre cele două grupuri etnice, dar și a concordanțelor sau discordanțelor în ceea ce privește fundamentele de definire a identității proprii și a identității celuilalt grup etnic. Aceste două piste de analiză pot duce la compunerea unei **hărți perceptuale** (și auto-perceptuale) **a identității** în cazul românilor și maghiarilor din România.

Pot fi identificate o serie de tipologii ale fundamentelor de definire a identității etnice, care să ne permită operarea unei diferențieri substanțiale între modul în care românii, respectiv maghiarii se raportează la identitate. Astfel, există **fundamente de definire hard**, care includ seturi de criterii de tip „dat obiectiv”, de contexte independente de voința individuală. La rândul lor, criteriile **hard** pot fi **teritoriale** (a fi născut în România/Ungaria, a locui în România/Ungaria), **lingvistice** (a avea limba română/maghiară ca limbă maternă), **religioase** (a fi botezat într-o biserică românească/maghiară) și **legale** (a avea cetățenia română/maghiară). Pe de altă parte, există **fundamente de definire soft**, care se află la intersecția sferei **culturale** cu cea de **valorizare subiectivă** a simbolurilor și practicilor (a respecta simbolurile naționale, a simți o cultură ca fiind cultura proprie, a respecta obiceiurile unei culturi, a te simți român/maghiar).

Tabelul 7. Românul definește fundamentele identității grupului etnic al românilor

	Prima alegere (%)	A doua alegere (%)	A treia alegere (%)	Total (%)
să se fi născut în România	54,0	6,1	3,6	63,7
să aibă cetățenie română	7,7	24,4	4,7	36,8
limba sa maternă să fie limba română	7,7	16,6	17,6	41,9
să fie botezat într-o biserică românească	6,6	12,6	10,1	29,3
să locuiască în România	3,4	8,4	8,0	19,8
să respecte drapelul național românesc	1,0	4,6	6,4	12,0
să simtă cultura română ca fiind cultura lui	4,1	6,9	8,7	19,7
să se simtă român	8,6	8,7	14,2	31,5
să țină obiceiurile românilor	0,5	3,2	8,5	12,2
să vorbească limba română în familie	1,8	3,0	9,6	14,4
să aibă părinți români	4,7	5,5	8,5	18,7

Tabelul 8. Românul definește fundamentele identității grupului etnic al maghiarilor

	Prima alegere (%)	A doua alegere (%)	A treia alegere (%)	Total (%)
să se fi născut în Ungaria	48,2	3,5	2,8	54,5
să aibă cetățenie maghiară	11,9	22,6	6,4	40,9
limba sa maternă să fie limba maghiară	13,0	15,6	15,5	44,1
să fie botezat într-o biserică maghiară	3,4	9,4	8,1	20,9
să locuiască în Ungaria	3,5	9,9	10,1	23,5
să respecte drapelul național maghiar	0,8	5,0	2,3	8,1
să simtă cultura maghiară ca fiind cultura lui	3,2	8,9	8,3	20,4
să se simtă maghiar	5,7	9,9	14,9	30,5
să țină obiceiurile maghiarilor	1,0	3,4	8,4	12,8
să vorbească limba maghiară în familie	2,4	5,8	10,7	18,9
să aibă părinți maghiari	6,7	6,0	12,5	25,2

Am luat în considerare în analiză rezultatele celui mai recent Barometru al Relațiilor Etnice, cel din 2002¹⁹, mai precis distribuțiile de frecvențe în funcție de etnie pentru itemul *După părerea dvs., care sunt cele mai importante trei lucruri pentru ca cineva să fie considerat român/maghiar? – în primul rând, în al doilea rând, în al treilea rând.*

Tabelul 7 pune în evidență faptul că fundamentele de definire a propriei identități selectate cu cele mai mari frecvențe de etnicii români sunt **criterii hard**, care se referă la situații de fapt, la stări obiective, care nu depind de decizia sau de subiectivitatea individuală. Sunt favorizate elementele terito-

¹⁹ Realizat de Metro Media Transilvania, Cluj.

Tabelul 9. Maghiarul definește fundamentele identității grupului etnic al maghiarilor

	Prima alegere (%)	A doua alegere (%)	A treia alegere (%)	Total (%)
să se fi născut în Ungaria	4,3	0,7	0,4	5,4
să aibă cetățenie maghiară	3,8	4,2	1,4	9,4
limba sa maternă să fie limba maghiară	53,4	13,7	8,3	75,4
să fie botezat într-o biserică maghiară	7,0	21,7	6,3	35,0
să locuiască în Ungaria	0,2	0,7	1,1	2,0
să respecte drapelul național maghiar	0,8	4,1	7,0	11,9
să simtă cultura maghiară ca fiind cultura lui	3,5	12,0	9,5	25,0
să se simtă maghiar	11,1	19,2	21,6	51,9
să țină obiceiurile maghiarilor	1,8	3,9	9,1	14,8
să vorbească limba maghiară în familie	2,2	11,7	12,0	25,9
să aibă părinți maghiari	11,8	8,1	23,4	43,3

Distribuția de frecvențe a fost calculată pentru subșantionul de maghiari din Transilvania, pentru că Barometrul Relațiilor Etnice nu e realizat pe un subșantion reprezentativ la nivel de România.

Tabelul 10. Maghiarul definește fundamentele identității grupului etnic al românilor

	Prima alegere (%)	A doua alegere (%)	A treia alegere (%)	Total (%)
să se fi născut în România	26,8	5,5	4,0	36,3
să aibă cetățenie română	10,4	16,4	5,4	32,2
limba sa maternă să fie limba română	30,1	16,6	13,3	60,0
să fie botezat într-o biserică românească	4,2	10,9	6,1	21,2
să locuiască în România	2,7	8,0	7,9	18,6
să respecte drapelul național românesc	2,2	5,4	7,6	15,2
să simtă cultura română ca fiind cultura lui	2,0	8,8	9,2	20,0
să se simtă român	8,1	11,6	14,8	34,5
să țină obiceiurile românilor	1,7	2,9	7,9	12,5
să vorbească limba română în familie	2,2	6,9	6,1	15,2
să aibă părinți români	9,6	6,9	17,7	34,2

riale, legal-formale și lingvistice, pentru ca abia apoi să apară menționat un criteriu subiectiv, acela de a te simți român.

Se conturează imaginea unui spațiu identitar românesc puțin flexibil, cu granițe stabile, în care se conjugă elemente care țin de identitatea etnică cu cele care țin de identitatea civică. Pentru români, identitatea etnică și cea civică sunt convergente și nu funcționează după o logică a excluziei reciproce.

Se remarcă același patern de definire, în cazul românilor, atât pentru propria identitate cât și pentru identitatea maghiară. (Tabelul 8) Această consonanță în selecția criteriilor de definire duce la infirmarea uneia dintre ipo-

Tabelul 11

	AUTODEFINIRE	Studierea concordanțelor/ discordanțelor	HETERODEFINIRE
ROMÂNUL DEFINEȘTE (românul – rol activ, maghiarul – rol pasiv)	<ul style="list-style-type: none"> – să se fi născut în România – să aibă cetățenie română – limba maternă să fie limba română – să se simtă român 	<i>concordanță totală</i>	<ul style="list-style-type: none"> – să se fi născut în Ungaria – să aibă cetățenie maghiară – limba maternă să fie limba maghiară – să se simtă maghiar
Studierea concordanțelor/ discordanțelor	<i>concordanță substanțială</i>		discordanță parțială
MAGHIARUL DEFINEȘTE (maghiarul – rol activ, românul – rol pasiv)	<ul style="list-style-type: none"> – să se fi născut în România – să aibă cetățenie română – limba maternă să fie limba română – să aibă părinți români – să se simtă român 	<i>discordanță parțială</i>	<ul style="list-style-type: none"> – limba maternă să fie limba maghiară – să fie botezat într-o biserică maghiară – să se simtă maghiar – să aibă părinți maghiari
	HETERODEFINIRE	Studierea concordanțelor/ discordanțelor	AUTODEFINIRE

tezele studiului de față. Expectanța teoretică era că populația majoritară dezvoltă modele diferite de fundamentare a propriei identități, respectiv a identității grupului minoritar. Consonanța modelelor de definire poate fi interpretată ca o disponibilitate a populației majoritare spre practici de incluziune a populației minoritare, ale cărei mecanisme de generare și legitimare a identității sunt percepute similare.

Pe de altă parte, paternul de definire a maghiarilor de către români este discordant în raport cu paternul maghiar de autodefinire. Maghiarii își concep identitatea substanțial diferit față de modul în care aceasta este văzută de populația majoritară.

Modelul maghiar de autodefinire – prezentat în tabelul 9 – integrează atât criteriile *hard*, cât și criteriile *soft*. Principala caracteristică a criteriilor *hard* este referențialul lor **cultural-lingvistic**. Concluzia este că sunt valorizate superior criteriile **subiective** și **culturale** de definire a identității. Aceasta configurație pune în lumină o trăsătură importantă a **strategiei identitare a populației maghiare** din România: încercarea de a diminua cât de mult posibil spațiul comun dintre identitatea etnică și cea civică. Cu alte cuvinte, **pentru ca identitatea etnică și cea civică să nu intre în concurență, sursele de**

loialitate etnică sunt concepute ca substanțial diferite de sursele clasice de loialitate civică (cetățenia, respectarea drapelului național). Dacă „a fi maghiar” ar însemna în principal respectarea simbolurilor naționale ale Ungariei, este evident că s-ar contura un spațiu de concurență și de contradicție cu loialitatea față de statul român.

Pe de altă parte, modul în care maghiarii definesc fundamentele identității populației majoritare e parțial discordant cu modul în care își definesc propria identitate. (Tabelul 10) Intervin o serie de criterii hard, de condiții obiective, cum ar fi cea de a fi născut în România sau cea de a avea cetățenie română. Una dintre explicațiile posibile pentru practicarea acestui model diferențiat de definire este conștiința populației minoritare că identitatea etnică a românilor se suprapune peste identitatea civică, deci nu mai e necesară o strategie identitară de diferențiere a formelor de loialitate etnică de cele de loialitate civică. O altă observație este că există o puternică concordanță între modul în care românii și maghiarii definesc fundamentele identității românești.

În funcție de observațiile făcute pe marginea distribuțiilor de frecvențe, propunem o hartă perceptuală sintetică a fundamentelor de definire a identității. (Tabelul 11)

5. Perspectiva longitudinală asupra fundamentelor de definire a identității

Compararea datelor obținute prin analiza momentului 2002 cu date obținute în 2000²⁰ pune în lumină evoluții interesante. O parte din variabilitatea fundamentelor de definire a identității ar putea fi explicată prin comparabilitatea parțială a itemilor folosiți. Totuși, menționăm că formulările coincid aproape în totalitate, ceea ce face ca demersul comparativ să fie legitim.

Prima observație se referă la paternul de relativă stabilitate al modului în care etnicii românii operează autodefiniri și heterodefiniri. Criteriile de definire sunt aceleași în 2000 și 2002, cu singura notă că în cazul definirii identității maghiare, românii valorizează limba maternă mai pregnant. În mare parte, modul în care maghiarii se autodefinesc rămâne constant, bazându-se tot pe criterii cultural-subiective.

Cea mai spectaculoasă diferență se referă la faptul că, în timp ce în 2000 avem un mod unic în care populația maghiară operează autodefiniri și heterodefiniri ale fundamentelor identității, în 2002 avem două modele distincte, după cum am pus deja în evidență: modul în care maghiarii văd identitatea română este foarte aproape de modul în care românii se văd pe ei înșiși

²⁰ Date accesibile în: Culic, I.–Horváth I.–Stan C., 2000, „Modelul românesc al relațiilor interetnice reflectat în Etnobarometru”, în Nastasă, L.–Salat, L. (eds.), 2000, *Relații interetnice în România postcomunistă*, Cluj-Napoca: Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, p. 338.

(predomină criteriul *hard*), iar modul în care maghiarii își văd propria identitate este bazat pe criteriul cultural-lingvistice.

Astfel, **ipoteza existenței unui patern de variabilitate în modul de definire a fundamentelor identității se confirmă**. Între 2000 și 2002 maghiarii ajung la o conceptualizare a identității românești foarte apropiată de conceptualizarea românilor despre propria identitate. Această evoluție încubă dezvoltarea unei strategii identitare a minorității maghiare bazată pe definirea identității maghiare ca predominant etnică (culturală), prin contrast cu identitatea românească, care încorporează atât elemente cultural-etnice, cât și civice.

6. Analiza stereotipurilor la nivelul populațiilor de români și maghiari

Stereotipurile românilor în legătură cu grupul lor de apartenență sunt în majoritate pozitive, ceea ce confirmă teza stereotipizării polare. Construirea unei imagini pozitive a grupului etnic face parte din strategia identitară a

Tablelul 12. Românu definește caracteristicile grupului etnic al românilor

	Prima alegere (%)	A doua alegere (%)	A treia alegere (%)	Total (%)
cumsecade	29,6	4,1	6,6	40,3
egoști	1,7	3,1	1,6	6,4
primitori	34,4	20,8	6,0	61,2
ostili	0,3	0,4	0,3	1,0
inteligenti	7,0	13,0	8,5	28,5
proști	0,3	0,7	0,9	1,9
harnici	11,1	21,3	14,8	47,2
leneși	1,8	1,8	1,7	5,3
întreprinzători	0,7	3,8	3,9	8,4
delăsători	1,0	4,9	3,6	9,5
demni de încredere	1,2	2,8	5,6	9,6
ipocriți	0,7	1,3	2,0	4,0
modești	1,2	3,9	5,8	10,9
orgolioși	0,4	1,4	2,2	4,0
cinstiți	2,5	4,1	7,1	13,7
hoți	0,7	1,0	2,0	3,7
uniți	0,6	1,7	2,7	5,0
dezbinați	1,5	1,7	4,9	8,1
religioși	1,9	5,2	11,1	18,2
superstițioși	0,1	0,8	0,7	1,6
civilizați	0,6	1,3	3,7	5,6
înapoiți	0,4	0,1	1,4	1,9
curați	0,3	0,8	2,4	3,5
murdari	0,1	0,0	0,4	0,5

românilor, care își consideră co-etnicii primitori, cumsecade, harnici și inteligenți. (Tabelul 12)

Teza stereotipizării polare în funcție de grupul de apartenență este parțial confirmată în cazul evaluărilor făcute de grupul majoritar al românilor despre etnicii maghiari. Cu alte cuvinte, nu putem identifica o polarizare strict negativă a atributelor, ci mai degrabă o bipolaritate, adică coexistența atributelor pozitive cu cele negative. Maghiarii sunt considerați cumsecade, civilizați și harnici, dar și egoiști și orgolioși. Mai interesantă este dominanța atributului „uniți” care nu poate fi interpretat în termeni bipolarari, ca pozitiv sau negativ. Coeziunea remarcată la maghiari de către grupul majoritar poate fi interpretată ca având o conotație admirativă, sau dimpotrivă, ca un indiciu că grupul minoritar este perceput ca o amenințare la adresa identității românești. O altă observație care se impune se referă la percepția mai puțin stereotipizată și omogenă a românilor asupra grupului etnic maghiar decât în cazul percepției propriului grup etnic. Altfel spus, românii îi văd pe maghiari mai nuanțat decât se văd pe ei înșiși, ceea ce poate fi explicat în termenii unei tendințe de idealizare a propriului grup de apartenență. Con-

Tabelul 13. Românul definește caracteristicile grupului etnic al maghiarilor

	Prima alegere (%)	A doua alegere (%)	A treia alegere (%)	Total (%)
cumsecade	13,8	3,3	2,2	19,3
egoiști	11,7	5,8	5,0	22,5
primitori	6,1	6,3	1,5	13,9
ostili	5,8	5,1	4,4	15,3
inteligenti	6,4	3,8	2,9	13,1
proști	0,3	0,2	0,5	1,0
harnici	12,8	9,0	8,4	30,2
leneși	0,8	0,8	0,9	2,5
întreprinzători	3,3	6,3	3,8	13,4
delăsători	0,5	0,8	0,3	1,6
demni de încredere	1,3	3,5	2,7	7,5
ipocriți	3,6	3,8	4,6	12,0
modești	1,4	2,1	1,4	4,9
orgolioși	6,3	7,2	12,1	25,6
cinstiți	2,5	4,4	4,3	11,2
hoți	0,6	0,7	1,2	2,5
uniți	13,0	13,0	9,4	35,4
dezbinați	3,3	4,9	3,8	12,0
religioși	0,6	4,6	4,4	9,6
superstițioși	0,6	0,7	1,9	3,2
civilizați	3,9	8,7	13,7	26,3
înapoiți	0,2	0,3	0,7	1,2
curați	1,1	4,3	8,9	14,3
murdari	0,2	0,5	1,0	1,7

Tabelul 14. Maghiarul definește caracteristicile grupului etnic al maghiarilor

	Prima alegere (%)	A doua alegere (%)	A treia alegere (%)	Total (%)
cumsecade	25,2	6,4	5,3	36,9
egoiști	2,4	1,2	2,0	5,6
primitori	19,0	14,8	6,6	40,4
ostili	1,2	0,7	0,5	2,4
inteligenți	4,5	4,7	4,3	13,5
proști	0,2	0,0	0,4	0,6
harnici	15,3	19,3	12,1	46,7
leneși	0,2	0,5	0,4	1,1
întreprinzători	1,5	4,5	5,0	11,0
delăsători	0,2	0,5	0,2	0,9
demni de încredere	4,5	8,4	13,2	26,1
ipocriți	0,7	1,4	1,6	3,7
modesți	3,7	2,9	3,4	10,0
orgolioși	1,3	2,6	2,0	5,9
cinstiți	5,2	9,3	12,3	26,8
hoți	0,0	0,5	0,2	0,7
uniți	4,9	4,0	3,7	12,6
dezbinați	3,4	3,3	4,8	11,5
religioși	2,4	5,5	4,6	12,5
superstițioși	0,3	0,3	0,7	1,3
civilizați	2,5	6,0	8,9	17,4
înapoiți	0,2	0,2	1,1	1,5
curați	1,3	2,9	6,8	11,0

cluzionând, bipolaritatea stereotipurilor despre maghiari poate fi considerată o secvență a strategiei identitare românești. (Tabelul 13)

Concepția idealizată despre propriul grup etnic persistă și în cazul minoritarilor, care se definesc pozitiv, ca fiind harnici, primitori, cumsecade, demni de încredere și cinstiți. După cum se observă, mare parte din stereotipurile pozitive ale grupului majoritar se regăsesc la nivelul stereotipurilor grupului minoritar, ceea ce pune în evidență un model comun de dezirabilitate pentru ambele etnii. (Tabelul 14)

Maghiarii îi văd pe români ca fiind în primul rând religioși, atribut ce nu poate fi interpretat polar decât în măsura în care îi atașăm conotații negative prin asocierea cu tradiționalismul. Stereotipurile care predomină sunt pozitive și se referă la atribute ca: primitori și cumsecade. Este de remarcant că distribuția de frecvențe confirmă expectanțele teoretice: remarcăm o percepție mai nuanțată a grupului minoritar asupra celui majoritar. (Tabelul 15) Altfel spus, maghiarii au reprezentări mai puțin stereotipizate și mai puțin omogene despre români decât cele ale românilor despre maghiari. Această cunoaștere mai nuanțată de care dau dovadă minoritarii poate fi explicată prin provocările constante de a se adapta.

Tabelul 15. Maghiarul definește caracteristicile grupului etnic al românilor

	Prima alegere (%)	A doua alegere (%)	A treia alegere (%)	Total (%)
cumsecade	29,3	5,7	5,6	40,6
egoiști	4,1	1,7	2,4	8,2
primitori	17,3	11,3	7,3	35,9
ostili	3,6	3,7	3,1	10,4
inteligenți	0,5	4,3	2,7	7,5
proști	1,0	0,9	1,1	3,0
harnici	3,1	5,7	5,6	14,4
leneși	3,2	2,6	1,1	6,9
întreprinzători	2,4	3,3	4,7	10,4
delăsători	1,4	2,8	0,4	4,6
demni de încredere	1,7	3,0	4,7	9,4
îpocriți	3,7	7,0	5,3	16,0
modești	0,8	1,7	2,7	5,2
orgolioși	0,8	3,0	3,3	7,1
cinstiți	2,5	4,0	4,2	10,7
hoți	1,0	2,4	3,1	6,5
uniți	5,6	5,9	6,4	17,9
dezbinați	2,7	4,3	5,6	12,6
religioși	12,0	18,4	14,8	45,2
superstițioși	1,5	4,2	5,8	11,5
civilizați	0,5	1,0	2,7	4,2
înapoiați	0,7	1,9	4,2	6,8
curați	0,2	0,7	2,0	2,9
murdari	0,3	0,3	1,1	1,7

În concluzie, menționăm că datele empirice confirmă că tendința de a polariza negativ stereotipurile despre out-group este mai mare în cazul majoritarilor.

Pe marginea distribuțiilor de frecvențe, propunem o hartă perceptuală sintetică a stereotipurilor. (Tabelul 16)

7. Perspectiva longitudinală asupra stereotipurilor

Studierea datelor disponibile pentru perioada 1994–1996²¹ pune în evidență o tendință de pozitivare a stereotipurilor românilor despre maghiari. În 1996, față de 1994, maghiarii sunt percepuți ca fiind mai îngăduitori, mai harnici, mai uniți etc. Acest fapt poate indica o mai mare disponibilitate de incluziune din partea românilor, dar și o mai bună cunoaștere reciprocă a celor două grupuri etnice. Între 1996 și 2000 stereotipurile se mențin în mare

²¹ Relații interetnice în România, sondaje de opinie 1994–1996, IMAS.

Tabelul 16. Harta perceptuală sintetică a stereotipurilor

	AUTODEFINIRE	Studierea concordanțelor/ discordanțelor	HETERODEFINIRE
ROMÂNUL DEFINEȘTE (românul – rol activ, maghiarul – rol pasiv)	– cumsecade – primitori – harnici – inteligenți	<i>discordanță parțială (polarizare pozitivă vs. bipolaritate)</i>	– uniți – harnici – civilizați – cumsecade – orgolioși – egoiști
Studierea concordanțelor/ discordanțelor	<i>concordanță parțială (polarizare pozitivă)</i>	concordanță (model comun de dezirabilitate)	<i>concordanță parțială (polarizare pozitivă)</i>
MAGHIARUL DEFINEȘTE (maghiarul – rol activ, românul – rol pasiv)	– religioși – primitori – cumsecade	<i>concordanță parțială (polarizare pozitivă)</i>	– harnici – primitori – cumsecade – demni de încredere – cinștiți
	HETERODEFINIRE	Studierea concordanțelor/ discordanțelor	AUTODEFINIRE

parte. O posibilă explicație pentru această evoluție se leagă de procesul de democratizare, care permite o mai bună vizibilitate in-group/out-group și o dezbateră publică a problemei minorităților.

În ceea ce privește stereotipurile maghiarilor despre români în perioada 1994 – 1996, nu putem trage concluzii certe, mai ales din cauza modului de culegere și prezentare a datelor.²² În general, scorurile pentru toate trăsăturile evaluate sunt medii și se mențin. În spatele acestor scoruri medii se pot ascunde percepții foarte neomogene și foarte polarizate despre români.

Între 2000 și 2002 are loc o evoluție interesantă a modului în care maghiarii îi percep pe români, în sensul că atribute polarizate negativ cum ar fi cele de „ipocriți” și „răzbunători” sunt dislocate sub aspectul frecvenței menționării de atribute pozitive, cum sunt „primitori” și „cumsecade”. Explicația rezidă tot într-o mai mare vizibilitate și o mai bună cunoaștere între minoritari și majoritari.

22 Fiecare cuplu de însușiri e evaluat pe un continuum notat de la 1 la 5; datele prezentate reprezintă media scorurilor individuale pe fiecare cuplu de trăsături.

8. Concluzii și perspective de cercetare

Studiul de față pornește de la o reconceptualizare a identității, atribuindu-i un caracter subiectiv, construit, alterabil, nepermanent, afirmând posibilitatea coexistenței multiplelor surse identitare și identificând o cauzalitate circulară între structura socială și identitate. Identitatea apare ca o negociere între condiționările în raport cu structura socială și proiectul reflexiv al eu-lui, fiind o selecție între alternativele și combinațiile social acceptate.

În contextul acestei conceptualizări a identității, este compusă o hartă perceptuală dinamică a fundamentelor de definire a identității și a stereotipurilor românilor și maghiarilor din România.

Studiul poate fi extins prin izolarea factorilor care influențează configurațiile stereotipice ale celor două etnii. Astfel, propunem un set de subipoteze care pot fi testate pentru a identifica paternuri de variabilitate a stereotipurilor. Ipoteza proximității asumă că românii din zonele în care ponderea maghiarilor este mai ridicată au percepții mai puțin omogene, mai puțin polarizate și mai puțin structurate în „locuri comune ale percepției”. Expectanța teoretică a ipotezei nivelului de școlaritate este că populația mai educată să aibă și ea o percepție mai neomogenă asupra out-group-ului. Ipoteza mulțumirii generalizate asumă că în cazul populațiilor mulțumite de propriul trai stereotipizarea negativă este mai puțin pregnantă.

Extinderea studiului în acest sens poate determina completarea hărților perceptuale dinamice a fundamentelor de definire a identității și a stereotipurilor și la interpretarea mai nuanțată a strategiilor identitare a celor două grupuri etnice analizate.

Bibliografie

1. Berger, P. L.–Luckmann, T., 1999, *Construirea socială a realității*, București: Univers.
2. Bourhis R. Y.–Gagnon, A.–Moise, L. C., 1997, „Discriminare și relații intergrupuri”, în Bourhis R. Y.–Leyens, J-F. (eds.), 1997, *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Iași: Polirom.
3. Culic, I., 1999, „Dilema minoritarului: între identitate civilă și identitate națională”, în Culic, I.–Horváth I.–Stan C. (eds.), 1999, *Reflecții asupra diferenței*, Cluj: Editura Limes.
4. Culic, I.–Horváth I.–Stan C., 2000, „Modelul românesc al relațiilor interetnice reflectat în *Etnobarometru*”, în Nastasă, L.–Salat, L. (eds.), 2000, *Relații interetnice în România postcomunistă*, Cluj-Napoca: Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală.
5. Dechamps, J. C.–Beauvois, J. L., 1997, „Atribuire intergrupuri”, în Bourhis R. Y.–Leyens, J-F. (eds.), 1997, *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Iași: Polirom.

6. Giddens, A., 2000, *Transformarea intimității*, București: Editura Antet.
7. Gleason, P., 1983, „Identifying Identity: A Semantic History” în Sollors, W. (ed.), 1996, *Theories of Ethnicity. A Classic Reader*, New York: New York University Press.
8. Linz-Stepan, 1996, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South Africa and Post Communist Europe*, Baltimore London: The Johns Hopkins University Press.
9. Lorenzi-Cioldi, F.–Doise, W., 1997, „Identitate socială și identitate personală”, în Bourhis R. Y.–Leyens, J-F. (eds.), 1997, *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Iași: Polirom.
10. Tajfel, H., 1981, *Human Groups and Social Categories*, Cambridge: Cambridge University Press.
11. Yzerbyt V. Y.–Schadron, G., 1997, „Stereotipuri și judecata socială”, în Bourhis R. Y.–Leyens, J-F. (eds.), 1997, *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Iași: Polirom.

**Ioana PAUL
Mirela TUDORAN
Luiza CHILARIU**

**ROMÂNII ȘI MAGHIARII.
REPREZENTĂRI IN-GROUP, OUT-GROUP
ÎN CAZUL GRUPURILOR ETNICE DIN ROMÂNIA**

Studiul de față își propune să identifice câteva dintre percepțiile identitare ale grupurilor etnice din România: felul în care oamenii își percep propriul grup, modul în care percep grupul etnic căruia nu îi aparțin. *Găsirea acelor stereotipuri care îi poziționează conflictual pe români și maghiari, identificarea unor teme care pot activa sau inhiba asemenea conflicte constituie obiectivele mari ale acestei cercetări.*[1]

1. Teorii, concepte, modele teoretice

Teoria[2] pe care s-au construit multe dintre explicațiile relațiilor dintre grupuri, inclusiv în cazul grupurilor etnice, sau în cazul relațiilor majoritate/minoritate este teoria identității sociale. [3] Conform acestei teorii:

1. există diferențe structurale între percepția sinelui ca individ singular și percepția sinelui ca exemplar al unui grup [4];

2. autoidentificarea cu un anume grup presupune procese de categorizare și comparare socială care simplifică și operaționalizează realitatea socială [5];

3. „*percepția mediului social în funcție de propria categorie și de o alta este o condiție necesară și suficientă a discriminării în favoarea in-group-ului*” [6].

Un dublu proces psihologic ar da seama de un „bias” sistematic comportamental sau evaluativ în favoarea grupurilor de apartenență (in-group-urile), precum și de ceea ce ar reprezenta corolarul acestui favoritism, discriminarea grupurilor de non-apartenență (out-group-urile). Primul proces ar corespunde categorizării sociale, sau decupajului, în scop de simplificare a mediului social în termeni de categorii. Al doilea, mai curând motivațional, corespunde aspirației la o identitate socială pozitivă prin apartenența la grupurile valorizate social. Când grupurile se evaluează și se compară pe dimensiuni importante pentru ele, discriminarea out-group-ului devine un mijloc de care dispun membrii acestor grupuri pentru a se valoriza personal ca membri ai unui grup „competitiv” din punct de vedere simbolic. [7]

S-a putut observa așadar că simpla apartenență la propriul grup poate fi, în cazul în care individul recurge la acest tip de auto-definire, cauză pentru discriminarea altor grupuri. Există puține situații identificate teoretic în care această discriminare nu se produce, sau în care ea este depășită:

– atunci când este instituit un scop supra-ordonat incompatibilitatea dintre proiectele competitive ale grupurilor poate fi depășită și se poate ajunge la cooperare[8];

– apartenența simultană la mai multe categorii diminuează efectele diferențierii rezultate în urma unei categorizări după un singur criteriu; judecățile independente asupra propriului grup și asupra celuilalt grup pot duce la valorificarea in-group-ului fără ca aceasta să se facă pe seama deprecierei out-group-ului[9].

Un concept important pentru explicațiile legate de dinamica relațiilor inter-grupuri și pentru înțelegerea fenomenului de influență socială este și acela de *grup pertinent de referință*. Astfel, propria poziție față de temele care privesc relațiile inter-grupuri poate fi definită nu atât de raporturile pe care indivizii le au cu membrii out-group-ului cât de raportarea lor la poziția exprimată de un astfel de grup pertinent de referință (expunerea la atitudinea dominantă)[10]. Mai mult decât atât, influența acestor grupuri de referință poate fi decisivă atunci când pozițiile față de o anumită temă sunt ambivalente: indivizii pot adera la fel de ușor la o normă de toleranță sau la una etnocentrică de favorizare a propriului grup, în funcție de contextul social în care trebuie să își exprime acea poziție[11].

Revenind la tema studiului nostru, ar trebui ca, în conformitate cu teoria identității sociale, apartenența etnică fie la un grup, fie la altul să genereze tendințe *etnocentrice (de favorizare a propriului grup și depreciere a celuilalt)*.

Vom considera etnocentrismul[12] ca fiind un concept gradual și îl vom trata dintr-o perspectivă foarte generală: *tendința de a favoriza propriul grup*. Va trebui apoi să vedem în ce măsură această tendință se asociază cu reprezentări[13] negative și atitudini intolerante față de out-group.

Vom încerca de asemenea să identificăm conținuturile acelor reprezentări care sunt încărcate cu cel mai mare potențial etnocentric sau conflictual.

În fine, ar trebui să identificăm pentru fiecare grup etnic în parte, acele grupuri de referință capabile să producă influență socială.

2. Reprezentări in-group, out-group, tendințe etnocentrice

Pentru a putea identifica reprezentările prin care cele două grupuri etnice se definesc am pornit de la analiza atributelor asociate de fiecare grup în parte propriului grup, respectiv grupului etnic de non apartenență. Am analizat deci modul în care românii și maghiarii au făcut atribuiri in-group și out-group[14].

Respondenților le-a fost citită o listă de atribute și au fost rugați să le aleagă pe cele pe care le considerau definitorii pentru grupul etnic propriu, respectiv pentru celelalte grupuri etnice. Lista cuprindea de fapt perechi de atribute pozitive și negative (ex. primitori (+)/ostili (-), uniți (+)/dezbinăți (-) etc.) prezentate aleator.

În 2002 românii se percepeau pe ei înșiși ca fiind *primitori* (60%), *harnici* (46%) și *cumsecade* (40%). Nu există diferențe mari între răspunsurile date

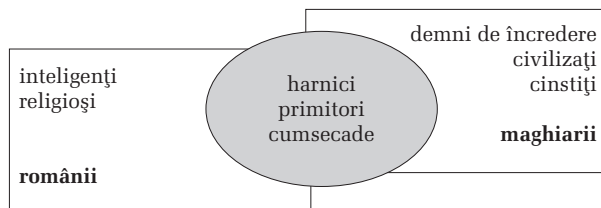

Figura 1

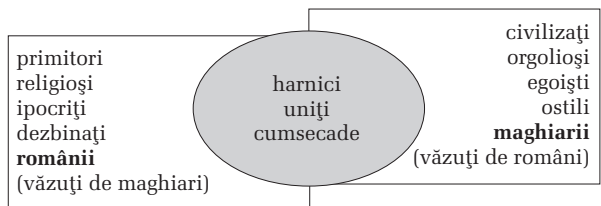

Figura 2

de etnicii români în general și românilor din Transilvania, totuși se poate spune că cei din urmă tind să aibă o imagine pozitivă mai pronunțată despre propriul grup etnic, decât românii non-transilvăneni.

Percepția românilor asupra maghiarilor nu este la fel de încheată: nu există un atribut pozitiv sau negativ dominant, ci mai multe atribute care înregistrează ponderi aproximativ egale. Românii îi percep pe maghiari în mai mare măsură ca: *uniți* (30%) *harnici* (25%) și *civilizați* (22%), dar și *orgolioși* (21%) și *egoști* (19%). Românii transilvăneni au o imagine mai pozitivă asupra maghiarilor decât cei non-transilvăneni: pentru ei maghiarii sunt în mai mare măsură *harnici* și *cumsecade*, în timp ce dincolo de arcul carpatic grupul etnic minoritar e privit în mai mare măsură ca ostil.

Maghiarii, pe de altă parte, *se percep pe ei înșiși* ca fiind *harnici* (45%), *primitori* (41%) și *cumsecade* (37%) – ponderile din 2002. Totodată maghiarii se percep și ca demni de încredere, cinstiți, civilizați. Nu există diferențe semnificative în această reprezentare comparativ cu 2001.

Românii sunt percepuți ca fiind *cumsecade* (39%), *religioși* (39%) și *primitori* (37%). Maghiarii din afara secuimii au totuși o imagine mai pozitivă asupra etnicilor români decât cei din secuime. Primii îi văd pe români ca fiind în mai mare măsură *primitori*, *religioși* și *harnici* decât cei din urmă. (Figura 1)

După cum se vede, există asemănări între felul în care etnicii români și cei maghiari se percep pe ei înșiși. (Figura 2)

Pe de altă parte, modul în care se percep unii pe alții este apropiat de imaginea autopercepută. Diferențele se fac prin atribuire negative, totuși ponderea atributelor negative este mult mai mică în comparație cu cea a atributelor pozitive. Deși grupurile etnice închise (românii non-transilvăneni, respectiv maghiarii din secuime – vezi și p. 95) tind să accentueze imaginea negativă a

out-group-ului, totuși la nivel general ar părea că fenomenul de favorizare a propriului grup etnic în defavoarea celui alt e extrem de estompat.

Rămâne totuși întrebarea dacă în cadrul grupurilor etnice mari există categorii de etnocentrice a căror reprezentare despre grupul etnic de non-apartenență este marcată de stereotipuri negative.

Pentru a înțelege mai bine dacă fenomenul de favorizare a propriului grup în defavoarea celui alt are loc am selectat acei respondenți care asociază, de o manieră consistentă (diferență de două unități), mai multe atribute pozitive propriului grup comparativ cu grupul de non-apartenență.

Observăm în acest caz că avem de-a face cu două categorii mari de grupuri și în cazul etnicilor români, și în cazul etnicilor maghiari: *un grup echilibrat care alocă același număr de atribute pozitive in-group-ului și out-group-ului, și un grup etnocentric care își favorizează propriul grup*. (Tabelul 1)

Ipoteza de la care pornim acum este aceea că există diferențe importante atât între reprezentările in-group, cât și între reprezentările out-group ale etnicilor din categoriile echilibrați (Ē)/ etnocentrice (ETNO_r sau ETNO_m). Mai mult, este probabil ca reprezentările negative legate de grupul de non-apartenență să poată fi identificate tocmai investigând opiniile celor care își favorizează propriul grup. Rezultatele obținute au confirmat aceste ipoteze.

Iată care sunt atributele definitorii alese de grupul echilibrat respectiv cel etnocentric în cazul eșantionului general de români. (Tabelul 2)

Se poate observa că în cazul percepției asupra propriului grup clasamentul rămâne neschimbat de la un grup la altul (cu observația că în grupul etnocentric sunt mai mulți cei care cred că hărnicia și religiozitatea îi definesc pe români).

În ce privește out-groupul lucrurile sunt complet diferite. Grupul echilibrat este aproape de percepția generală asupra maghiarilor, în schimb, grupul etnocentric îi percepe pe maghiari negativ (între cele mai alese 5 atribute doar cel mai puțin important ca pondere are conotație pozitivă). În cazul lor tendința de a favoriza propriul grup este însoțită de o puternică depreciere a out-group-ului. În opinia acestor din urmă respondenți maghiarii sunt egoiști, orgolioși, ostili, ipocriți, și în același timp uniți.

Ce se întâmplă în cazul grupurilor de maghiari? Lucrurile par să se petreacă în același mod. Grupurile echilibrate îi percep pe români favorabil, în timp ce grupurile etnocentrice îi discriminează. Iată care este imaginea maghiarilor asupra românilor și asupra propriului grup etnic, după clasificarea echilibrați/etnocentrice. (Tabelul 3)

Ca și în cazul românilor nu există diferențe de percepție între grupul echilibrat și grupul etnocentric în ceea ce privește propria imagine. În auto-reprezentarea grupului etnocentric maghiar hărnicia și civilizația sunt totuși atribute care îi definesc în mai mare măsură pe maghiari.

La fel ca și în cazul românilor, maghiarii etnocentrice au o percepție negativă asupra out-groupului (singurul atribut pozitiv între primele 6 alocate românilor fiind religiozitatea). Românii sunt percepuți de către acest grup ca ipocriți, egoiști, ostili, leneși și înapoiați. (Figura 3)

Tabelul 1

	Români general (%)	Maghiari general (%)
ě – atribute pozitive în număr egal în-group, out-group	35,9	46,9
ETNO _r – două atribute pozitive mai mult pentru români	30,4	2,2
ETNO _m – două atribute pozitive mai mult pentru maghiari	4,2	21,0
Alte categorii	29,5	29,9
Total	100	100

Tabelul 2. Atribute definatorii alese de români, eșantion general

românii sunt:	ě	ETNO _r	maghiarii sunt:	ě	ETNO _r
primitori	58%	62%	harnici	38%	6%
harnici	49%	58%	uniți	37%	16%
cumsecade	46%	43%	cumsecade	30%	2%
inteligenti	32%	33%	civilizați	29%	4%
religioși	16%	22%	primitori	23%	1%
cinstiți	14%	14%	egoști	5%	34%
			orgolioși	9%	33%
			ostili	6%	24%
			ipocriți	3%	18%

Tabelul 3. Atribute definatorii alese de maghiari

românii sunt:	ě	ETNO _r	maghiarii sunt:	ě	ETNO _r
cumsecade	55%	7%	harnici	45%	51%
primitori	52%	6%	cumsecade	45%	36%
religioși	38%	27%	primitori	44%	48%
harnici	32%	2%	cinstiți	26%	33%
uniți	15%	10%	demni de încredere	23%	27%
ipocriți	4%	36%			
egoști	2%	27%			
ostili	3%	22%			
înapoiți		21%			

ě – grupurile echilibrate care alocă același număr de atribute pozitive și românilor și maghiarilor

ETNO_r/ETNO_m – grupurile etnocentrice (etnocentrice români /etnocentrice maghiari) care aleg pentru propriul grup două atribute pozitive mai mult decât pentru out-group

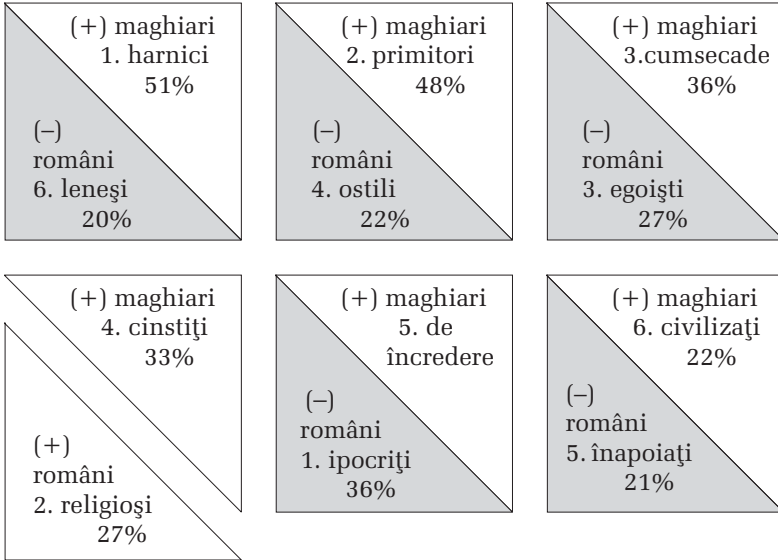

Figura 3. Stereotipuri in-group, out-group, în cazul maghiarilor etnocentrici ETNOM

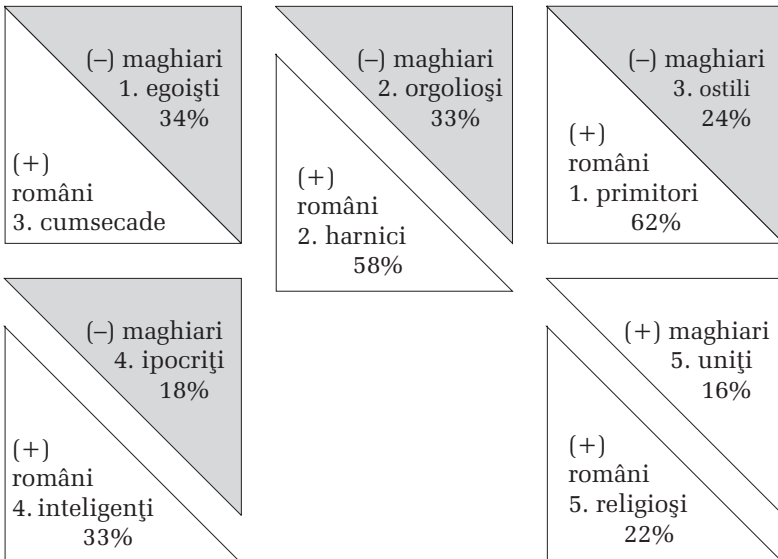

Figura 4. Stereotipuri in-group, out-group, în cazul românilor etnocentrici ETNOr [15]

Tabelul 4. Grupuri echilibrate/grupuri etnocentrice

	Români total (%)	Români non-transilvăneni (%)	Români Transilvania (%)	Maghiari total (%)	Maghiari din secuime (%)	Maghiari din afara secuimii (%)
±- atribute pozitive în număr egal in-group, out-group	35,9	31,7	43,3	46,9	42,0	51,1
ETNO _r – două atribute pozitive mai mult pentru români	30,4	33,7	21,7	2,2	2,1	2,3
ETNO _m – două atribute pozitive mai mult pentru maghiari	4,2	4,9	2,6	21,0	24,0	18,5
Alte categorii	29,5	29,7	32,4	29,9	32,0	28,1
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Acolo unde atributul pozitiv și cel negativ sunt pereche, ex: maghiarii sunt *cumsecade*/românii sunt *egoști*, maghiarii sunt *harnici*/românii sunt *leneși*, stereotipul devine extrem de consistent. (Figura 4)

Se poate observa că în grupurile etnocentrice de români și maghiari există două imagini in-group/out-group în oglindă tocmai pe atributele de auto-definire cele mai importante pentru ambele grupuri: primitor, cumsecade.

În cazul maghiarilor etnocentrici există și alte stereotipuri extrem de consistente: maghiarii sunt harnici, românii leneși; maghiarii sunt de încredere, românii ipocriți; maghiarii sunt civilizați, iar românii înapoiați.

Mergând în continuare pe ideea delimitării cât mai clare a unor categorii cu potențial etnocentric, am împărțit grupurile etnice pe criterii mai restrictive, rezultând următoarele categorii: românii din Transilvania, românii din afara Transilvaniei, maghiarii din secuime (județele Covasna, Harghita, Mureș) și maghiarii din afara secuimii. Rațiunea unei astfel de separări este dată de experiența interetnică diferită: românii din Transilvania și maghiarii din afara secuimii au, cel puțin teoretic, posibilitatea unei relaționări mai diverse și mai vaste cu cealaltă etnie. Vom numi aceste categorii *grupuri etnice deschise*. Pe de altă parte, românii din afara Transilvaniei și maghiarii din secuime experimentează ceva mai rar decât categoriile lor complementare (românii din Transilvania, respectiv maghiarii din afara secuimii) relații cu cealaltă etnie. Vom numi aceste categorii *grupuri etnice închise*.

Remarcăm faptul că, în cazul grupurilor pentru care relațiile interetnice fac parte din experiența cotidiană (românii din Transilvania și maghiarii din afara secuimii) „echilibrații” au o pondere mai mare. Pe de altă parte raportul dintre echilibrați și etnocentrici este aproape egal în cazul românilor non-transilvăneni, în timp ce în toate celelalte cazuri echilibrații predomină. (Tabelul 4)

Este de așteptat ca, în cazul grupurilor etnice deschise, atributele negative să fie mai slab asociate grupului de non-apartenență decât în cazul grupurilor etnice închise. Altfel spus, grupurile etnice închise vor valoriza mai pozitiv propriul grup și mai negativ grupul celorlalți decât grupurile etnice deschise.

Tablelul 5. Atribute definatorii alese de românii din Transilvania

românii sunt:	ĕ	ETNO_r	maghiarii sunt:	ĕ	ETNO_r
primitori	58%	62%	harnici	45%	5%
harnici	56%	70%	cumsecade	39%	2%
cumsecade	45%	54%	uniți	35%	23%
inteligenti	26%	22%	primitori	29%	5%
religioși	18%	23%	civilizați	19%	3%
			orgolioși	8%	29%
			egoști	5%	25%
			ipocriți	3%	21%
			dezbinați	4%	11%

Tablelul 6. Atribute definatorii alese de românii non-transilvăneni

românii sunt:	ĕ	ETNO_r	maghiarii sunt:	ĕ	ETNO_r
primitori	59%	63%	uniți	38%	13%
harnici	43%	54%	harnici	34%	6%
cumsecade	48%	41%	civilizați	25%	2%
inteligenti	35%	36%	cumsecade	34%	4%
religioși	14%	23%	inteligenti	23%	2%
			egoști	5%	37%
			orgolioși	10%	33%
			ostili	7%	27%
			ipocriți	4%	17%

O astfel de tendință poate fi observată în cazul grupurilor de etnici români, deși diferențele nu sunt foarte mari.

Situația se prezintă astfel:

– comparativ cu echilibrații transilvăneni, echilibrații non-transilvăneni nu favorizează mai mult propriul grup, dar asociază într-o măsură ușor mai mică atribute pozitive etniei maghiare.

– comparativ cu etnocentricii transilvăneni, etnocentricii non-transilvăneni nu favorizează mai mult propriul grup etnic, dar asociază într-o măsură ceva mai mare atribute negative etniei maghiare. (Tablelul 5 și 6)

În cazul grupurilor de etnici maghiari lucrurile stau puțin altfel:

– maghiarii echilibrați din afara secuimii aleg în măsură mai mare atribute pozitive pentru etnia română decât maghiarii echilibrați din secuime, așa cum anticipasem. În același timp însă, ei tind să favorizeze mai mult propriul grup decât maghiarii echilibrați din secuime.

– maghiarii etnocentriци din afara secuimii sunt mai intoleranți decât maghiarii din secuime în ceea ce privește etnia română: atributele negative asociate românilor înregistrează ponderi sensibil mai mari. (Tablelul 7 și 8)

Tabelul 7. Atribute definitorii alese de maghiarii din secuime

românii sunt:	ẽ	ETNOr	maghiarii sunt:	ẽ	ETNOr
cumsecade	54%	10%	cumsecade	42%	33%
primitori	44%	6%	primitori	42%	51%
religioși	36%	27%	harnici	38%	48%
harnici	28%	1%	demni de încredere	25%	28%
demni de încredere	16%	3%	cinstiti	23%	35%
ipocriți	6%	32%			
dezbinați	6%	24%			
ostili	4%	20%			
leneși	4%	19%			

Tabelul 8. Atribute definitorii alese de maghiarii din afara secuimii

românii sunt:	ẽ	ETNOr	maghiarii sunt:	ẽ	ETNOr
primitori	57%	6%	harnici	49%	55%
cumsecade	55%	3%	cumsecade	48%	38%
religioși	40%	27%	primitori	45%	45%
harnici	35%	3%	cinstiti	28%	30%
cinstiți	15%	0%	demni de încredere	22%	26%
ipocriți	3%	41%			
egoști	3%	37%			
orgolioși	2%	26%			
ostili	2%	25%			

Concluzii:

– grupul etnocentricilor din afara Transilvaniei este mai numeros decât cel aflat în Transilvania, egalându-l pe cel al echilibraților (33,7% români non-transilvăneni etnocentrice față de 31,7% români non-transilvăneni echilibrați);

– și în cazul românilor și în cazul maghiarilor tendințele etnocentrice se creează prin amplificarea imaginii pozitive autopercepute precum și prin amplificarea imaginii negative a out-group-ului; atributele de autoidentificare mai intens valorizate în cazul etnocentricilor maghiari sunt: *harnici*, *demni de încredere*, *cinstiți*, etnocentricei români valorizând mai intens atributele de autoidentificare *primitori* și *harnici*; maghiarii etnocentrice îi văd pe români ca fiind *ipocriți ostili*, *egoști*, *orgolioși*, *leneși*, și *religioși*, în timp ce românii etnocentrice îi văd pe maghiari ca fiind *egoști*, *orgolioși*, *ipocriți*, *ostili* și *uniți*.

– intensitatea etnocentrismului este ceva mai mare la grupul de români din afara Transilvaniei și la grupul de maghiari din afara secuimii;

– pentru maghiarii echilibrați în special pentru cei din afara secuimii imaginea pozitivă a out-group-ului este mai intensă decât cea care se formează la nivelul românilor echilibrați;

– în cazul grupurilor de români, fie ei etnocentrice sau echilibrați, imaginea pozitivă auto-percepută este mai intensă decât în cazul maghiarilor.

3. Cine sunt maghiarii și românii etnocentrici?

Este important acum de aflat care sunt caracteristicile grupurilor etnocentrice. Pentru aceasta am urmărit în principal trei coordonate:

- A. caracteristici demografice și socio-economice,
- B. viața asociativă și experiența interetnică,
- C. orientarea politică.

3.1. Caracteristici demografice și socio-economice

Din punct de vedere socio-demografic, etnocentricii maghiari și cei români prezintă caracteristici destul de diferite.

Pe ansamblu, etnocentricii maghiari sunt mai tineri decât cei români, mai puțin amenințați de spectrul sărăciei[16], mai educați, locuind preponderent în mediul urban.

În comparație cu grupul echilibraților, cel al etnocentricilor români e mai puțin educat, diferență care nu e valabilă și în cazul maghiarilor (educația echilibraților e comparabilă cu cea a etnocentricilor).

Se poate observa că maghiarii prezintă o omogenitate socio-demografică ceva mai mare decât românii. Astfel, diferențele dintre etnocentricii români non-transilvăneni și etnocentricii români transilvăneni sunt mai mari decât cele între grupurile complementare de etnici maghiari (maghiari etnocentrici din afara secuimii, respectiv maghiarii etnocentrici din secuime). Etnocentricii transilvăneni sunt ceva mai tineri și mai educați decât cei non-transilvăneni, dar ponderea lor e mai mare în rural decât în urban comparativ cu omologii lor din afara arcului carpatic. (Tabelul 9–12)

3.2. Viața asociativă și experiența interetnică

Pentru toate categoriile investigate, accentul cade pe viața de familie și activitățile care implică mai degrabă individul decât grupul de cunoscuți sau egali.

Relațiile de familie au un puternic caracter etnic, peste 75% dintre respondenți (considerați pe fiecare categorie în parte) declarând că rudele apropiate au aceeași etnie cu a lor. Cum încrederea este acordată, în primul rând membrilor familiei, în cazul ambelor grupuri etnice investigate (în peste 70% din cazuri în toate categoriile avute în vedere), rezultă că învestirea cu încredere are rareori șansa de a trece de la un grup etnic la altul. Aceasta cu atât mai mult cu cât distanța socială calculată pentru grupurile de etnocentrici[17] arată că, de pildă, românii etnocentrici (în special etnocentricii non-transilvăneni) sunt mai intoleranți în privința relațiilor cu cealaltă etnie decât maghiarii din aceeași categorie (maghiarii etnocentrici). Pe de altă parte, românii echilibrați manifestă un nivel mai mare al acceptării celeilalte etnii decât nivelul înregistrat pentru maghiarii echilibrați.

Din nou remarcăm orientarea atitudinală omogenă a maghiarilor, indiferent de grupul specific din care fac parte: distanța socială calculată la

Tabelul 9.

	Români non-transilvăneni		Românii din Transilvania		Maghiari din secuime		Maghiari din afara secuimii	
	Ț	ETNOr	Ț	ETNOr	Ț	ETNOr	Ț	ETNOr
vârstă								
18-32 ani	19%	18%	26%	19%	21%	24%	15%	18%
33-45 ani	23%	20%	24%	27%	25%	26%	15%	37%
46-60 ani	26%	23%	28%	25%	32%	26%	32%	27%
Peste 60 ani	32%	40%	22%	30%	22%	24%	38%	18%
educație								
fără școală	2%	3%	0%	3%	0%	0%	1%	0%
4 clase terminate	14%	22%	12%	15%	11%	5%	13%	7%
gimnaziu	27%	24%	23%	27%	25%	26%	35%	15%
școală profesională sau de ucenici	14%	16%	15%	23%	28%	32%	16%	38%
absolvent de liceu	20%	15%	30%	23%	23%	22%	20%	21%
școală postliceală sau colegiu	9%	9%	9%	4%	6%	12%	9%	11%
studii universitare sau postuniversitare	13%	12%	11%	6%	8%	3%	6%	8%

Tabelul 10.

	Români non-transilvăneni		Românii din Transilvania		Maghiari din secuime		Maghiari din afara secuimii	
	Ț	ETNOr	Ț	ETNOr	Ț	ETNOr	Ț	ETNOr
mediu de rezidență								
rural	51%	46%	42%	57%	44%	33%	41%	39%
urban	49%	54%	58%	43%	56%	67%	59%	61%

Tabelul 11.

Vi s-a întâmplat în ultimele 12 luni să nu vă ajungă banii pentru mâncare?	Români non-transilvăneni		Românii din Transilvania		Maghiari din secuime		Maghiari din afara secuimii	
	Ț	ETNOr	Ț	ETNOr	Ț	ETNOr	Ț	ETNOr
da	65%	70%	54%	56%	49%	46%	58%	44%
nu	34%	28%	43%	43%	51%	49%	42%	52%
NS/NR	1%	2%	3%	2%	1%	5%	0%	4%

Tabelul 12.

Vi s-a întâmplat în ultimele 12 luni să nu vă ajungă banii pentru plata cheltuielilor de întreținere a locuinței?	Români non-transilvăneni		Românii din Transilvania		Maghiari din secuime		Maghiari din afara secuimii	
	Ț	ETNOr	Ț	ETNOr	Ț	ETNOr	Ț	ETNOr
da	73%	72%	60%	61%	43%	43%	50%	38%
nu	26%	24%	37%	39%	56%	56%	50%	59%
NS/NR	1%	4%	3%	1%	1%	1%	1%	3%

Tabelul 13

	Români non-transilvăneni		Români din Transilvania		Maghiari din secuime		Maghiari din afara secuimii	
	ē	ETNO _r	ē	ETNO _r	ē	ETNO _m	ē	ETNO _m
Media scorurilor individuale	10,28	7,54	12,92	9,76	9,48	9,58	9,93	9,95

Valori posibile: de la 0 (minimum) – cea mai mare distanță socială / cea mai mică apropiere interetnică, la 15 (maximum) – cea mai mică distanță socială / cea mai mare apropiere interetnică

Tabelul 14

Ordinea importanței	Români non-transilvăneni		Români din Transilvania		Maghiari din secuime		Maghiari din afara secuimii	
	ē	ETNO _r	ē	ETNO _r	ē	ETNO _m	ē	ETNO _m
1	Privit la TV	Somn, odihnă, privit la TV	Privit la TV	Privit la TV	Privit la TV	Privit la TV	Privit la TV	Privit la TV
2	Somn, odihnă	Discuții cu prietenii	Discuții cu prietenii	Discuții cu prietenii	Discuții cu prietenii	Discuții cu prietenii	Somn, odihnă	Discuții cu prietenii
3	Hobby	Hobby	Somn, odihnă	Hobby	Somn, odihnă	Hobby	Discuții cu prietenii	Somn, odihnă

Tabelul 15

	Români non-transilvăneni		Români din Transilvania		Maghiari din secuime		Maghiari din afara secuimii	
	ē	ETNO _r	ē	ETNO _r	ē	ETNO _m	ē	ETNO _m
Da, fac parte și acum	7%	5%	9%	4%	21%	31%	19%	23%
Nu, dar am făcut parte	13%	9%	13%	10%	9%	15%	15%	12%
Nici în trecut nu am făcut, nici acum nu fac parte	80%	86%	79%	86%	70%	54%	65%	64%

nivelul tuturor subcategoriilor de etnici maghiari înregistrează valori apropiate. (Tabelul 13.)

Modelele culturale de petrecere a timpului liber oferă puține posibilități de dialog interetnic direct. Este sugestivă, în acest sens, o clasificare a modurilor preferate de petrecere a timpului liber pentru fiecare grup etnic în parte. Accentul cade astfel pe activități care, de regulă, nu depășesc cadrul familial și/sau familiar: (Tabelul 14.)

Există, însă, o diferențiere semnificativă în ceea ce privește „apetitul” pentru activismul cu tentă civică. Astfel, etnia maghiară și mai ales maghiarii etnocentrice declară în mai mare măsură decât românii participarea (actuală sau trecută) la diferite asociații sau organizații [18]. (Tabelul 15.)

3.3. Orientarea politică

Contextul în care se așează discuția legată de orientarea politică este marcat, în rândul tuturor grupurilor investigate, de nivelul îngrijorător de mare de acceptare a etatismului și autoritarismului. Astfel, peste 80% dintre respondenții fiecărui sub-grup consideră că *statul ar trebui să asigure locuri de muncă pentru toți cetățenii săi*, în vreme ce aproximativ jumătate dintre ei afirmă că *bunăstarea fiecărui om depinde în principal de stat*. De asemenea, ideea „mâinii-forte” care să facă ordine în țară este acceptată de aproximativ 80% (și chiar mai mult) dintre respondenții fiecărei sub-categorii; maghiarii echilibrați acceptă această idee într-o măsură ceva mai mică decât restul grupurilor.

În ansamblu, românii sunt fie nehotărâți în privința votului, fie votează preponderent PSD. În cazul românilor transilvăneni lucrurile sunt puțin diferite: PSD-ul este votat în mai mică măsură (17% comparativ cu 30% în rândul românilor non-transilvăneni) și ponderea nehotărâților tinde să fie mai mare (36% față de 31%). Dacă în cazul românilor non-transilvăneni nu se pot observa diferențe semnificative în comportamentul de vot al grupului etnocentric și cel al echilibraților, în Transilvania există câteva diferențe: grupul etnocentricilor este mai hotărât (doar 32% nu s-au decis cu cine ar vota, comparativ cu 41% în grupul echilibraților), dar, în același timp, ponderea celor care declară că nu ar vota este mai mare (18% față de 10%).

Maghiarii votează, previzibil, preponderent cu UDMR, dar se remarcă o mai mare nehotărâre în rândul echilibraților (24%, față de 14% în rândul etnocentricilor). În privința votului pentru UDMR, nu se pot observa diferențe semnificative între maghiarii din secuime și cei din afara secuimii, ci între maghiarii etnocentrice și cei echilibrați (69% din maghiarii etnocentrice ar vota cu UDMR comparativ cu 55% din maghiarii echilibrați).

În ceea ce privește influența partidelor asupra relațiilor interetnice, actorii care au cea mai mare relevanță pentru segmentarea opiniilor între etnocentrice și echilibrați sunt PRM-ul și UDMR-ul. (Tabelul 16)

Există un minim acord în privința pericolului reprezentat de PRM, totuși pentru români acest pericol e ceva mai puțin evident decât pentru maghiari. Etnocentricii maghiari percep mai negativ influența PRM decât echilibrații, în vreme ce etnocentricii români percep mai negativ influența UDMR decât grupul românilor echilibrați (cu diferențe mai mari pentru Transilvania).

Pe dimensiunile urmărite se încheagă o imagine aproape în oglindă la nivelul celor două grupuri etnocentrice de români și maghiari: etnocentricii maghiari sunt ceva mai educați, mai tineri și mai puțin săraci decât etnocentricii români. Maghiarii sunt, de asemenea, mai activi din punct de vedere civic. Puținele puncte de intersecție – elemente de loisir, accentul pus pe relațiile de familie, acceptarea etatismului și autoritarismului – nu sunt elemente care să poată constitui baza unui dialog interetnic consistent. PRM și UDMR sunt actori politici care pot segmenta electoratul pe dimensiunile etnocentrice/echilibrați.

Tablel 16. Cum credeți că influențează următoarele formațiuni politice relațiile dintre etnii?

	Români non-transilvăneni		Români din Transilvania		Maghiari din secuime		Maghiari din afara secuimii	
	ě	ETNOr	ě	ETNOr	ě	ETNOr	ě	ETNOr
PRM								
Mai degrabă le îmbunătățesc	11%	10%	8%	2%	0%	1%	2%	1%
Mai degrabă le înrăutățesc	43%	38%	46%	42%	51%	59%	48%	73%
Sunt neutre	10%	6%	6%	8%	3%	3%	8%	8%
NS/NR	36%	46%	41%	48%	46%	37%	43%	18%
UDMR								
Mai degrabă le îmbunătățesc	23%	14%	15%	5%	59%	64%	54%	66%
Mai degrabă le înrăutățesc	29%	25%	28%	36%	3%	1%	4%	1%
Sunt neutre	11%	10%	9%	7%	9%	6%	11%	6%
NS/NR	37%	51%	48%	52%	30%	28%	32%	27%

Sub-grupurile de maghiari (maghiari din afara secuimii/maghiari din secuime) sunt mai omogene decât cele de români, românii non-transilvăneni fiind ceva mai închiși față de etnia maghiară comparativ cu românii din Transilvania.

Prin tendința lor de a favoriza in-group-ul și defavoriza out-group-ul etnocentricii sunt, indiferent de etnie, grupurile în care pot fi activate cu ușurință teme conflictuale.

4. Identitate etnică, identitate națională, teme sensibile

Cum se auto-definesc românii și maghiarii ca români și maghiari, cum/pe ce dimensiuni se reprezintă unii pe alții? Care sunt dimensiunile identitare cele mai importante? Care sunt temele sensibile care pot genera conflict? Sunt întrebări la care ne-am propus să răspundem în secțiunea următoare.

Am păstrat, în cele ce urmează, numai diferențele semnificative. Astfel, întrucât sub-grupurile de etnocentrici și echilibrați nu diferă semnificativ pe coordonatele avute în vedere, analiza a mers, în general, pe comparația români (ě + ETNOr) – maghiari (ě + ETNOr). Acolo unde a fost cazul, am pus în evidență diferențele care au apărut în interiorul grupurilor etnocentrice.

Următorul tabel sintetizează răspunsurile la întrebările care vizau identitatea de grup[19]. Pentru un mai bun contrast, am luat în considerare doar prima opțiune a respondenților. (Tablelul 17)

Pentru a putea interpreta rezultatele am comparat răspunsurile din 2001 și 2002. Prima observație care se poate face este aceea că pentru eșantioanele de români răspunsurile nu diferă semnificativ de la un an la altul.

Tabelul 17. Mă consider în primul rând...

maghiari	2002	2001
maghiar	45,4	43,3
maghiar din Transilvania	19,2	41,5
ardelean	9,8	6,4
maghiar din România	5,3	5,4
cetățean român de naționalitate maghiară	4,6	2,6
altul	10,5	0,6
secui	2,5	
(alt atribut regional)	0,8	
român	1,2	
european	0,5	

români general	2002	2001
român	74,2	70,2
(atribut regional)	23,2	28,1
european	1,4	0,6
est european	0,4	0,4

În anul 2001 tuturor celor chestionați (români sau maghiari) le-a fost citită aceeași listă. În anul 2002 au fost citite liste separate pentru români și maghiari. Din lista chestionarului aplicat românilor în 2002 comparativ cu 2001 lipsește atributul "bihorean", lucru care nu a modificat distribuția răspunsurilor la nivel general, după cum se poate observa și în tabele. Lista arătată maghiarilor a fost completată cu alte 4 opțiuni de răspuns pentru categoria mare "maghiar": "maghiar din Transilvania", "maghiar din România", "cetățean român de naționalitate maghiară" și "secui". Acest lucru a avut consecințe importante asupra alegerilor atributelor identitare în rândul etnicilor maghiari [20].

Românii se auto-identifică în primul rând din perspectiva națională. Pentru românii din Transilvania identitatea regională este ceva mai importantă decât pentru ceilalți români. Atributul de auto-identificare definitoriu este pentru eșantionul de români *faptul de a se fi născut în România* (54% în 2002, 58% în 2001 din eșantionul general de etnici români). *Limba* este un alt atribut de auto-identificare, dar este ales ca primă opțiune într-o pondere mult mai mică (7% din eșantionul general de etnici români).

Românii îi identifică pe maghiari tot dintr-o perspectivă națională. Atributul definitoriu de identificare a maghiarilor fiind iarăși, *faptul de a se fi născut în Ungaria* (47% în 2002, 50% în 2001 din eșantionul general de etnici români). Alte atribute de identificare, dar alese ca primă opțiune în ponderi mult mai mici sunt *cetățenia maghiară* și *limba maghiară* (12% respectiv 13%). (Tabelul 18)

Pentru maghiari cea mai importantă dimensiune la care se raportează atunci când se auto-definesc este cea etnică. Așa ar putea fi interpretat decalajul dintre răspunsurile din 2001 și 2002 pe dimensiunea regională (ardelean). Deși în 2001 aceasta părea a fi foarte importantă (ardelean 43%), în 2002 când sunt introduse opțiunile de identificare etnică multiplă de care pomeneam mai sus identitatea regională este subordonată celei etnice (maghiar din Transilvania 19%, comparativ cu ardelean 10%).

Maghiarii îi identifică pe români după două dimensiuni: cea etnică și cea națională. Astfel, și în 2001 și 2002 cele mai numite elemente definitorii

pentru români sunt *limba română* (29% în 2002, 31% în 2001) și *faptul de a se fi născut în România* (27% în 2002, 28% în 2001). *Cetățenia română* (11% în 2002, 12% în 2001) este celălalt atribut prin care sunt definiți românii din perspectiva maghiarilor. *Dimensiunea națională* (naștere + cetățenie) este totuși mai importantă decât cea etnică în reprezentarea asupra românilor.

Revenind acum la clasificarea pe cele două tipuri de grupuri (etnocentrice, respectiv echilibrate) să vedem dacă există sau nu diferențe de percepție a identității propriului grup, precum și a grupului de non apartenență.

În cazul eșantionului general de români nu există diferențe de percepție a identității in-group și out-group, nici între grupurile echilibrat și etnocentric, nici a acestora față de percepția generală.

În cazul etnicilor maghiari nu există diferențe de percepție identitară nici între grupurile echilibrat și etnocentric, nici a acestora față de percepția generală. (Tabelul 19)

Se observă că modurile în care grupurile echilibrate și cele etnocentrice fac identificări in- și out-group pe aceste dimensiuni sunt asemănătoare în cadrul aceleiași etnii, atât în cazul maghiarilor cât și în cel al românilor.

Care sunt celelalte teme asupra cărora românii și maghiarii au opinii foarte diferite unii față de alții?

O primă indicație în această privință este dată de rezultatele de mai sus: *românii sunt mai degrabă tentați să se judece pe ei și să-i judece pe maghiari pe dimensiunea națională, în timp ce maghiarii se auto-identifică mai curând pe dimensiunea etnică și îi judecă pe români după două dimensiuni interșanjabile –națională și etnică.*

Aceste rezultate sunt întărite de pildă de numărul mare de români pentru care identificarea națională este o sursă importantă de auto-satisfacție (71% dintre români preferă să fie cetățeni români decât cetățeni ai oricărei alte țări, iar 48% din totalul etnicilor români sunt *simultan* de acord cu afirmația de mai sus și cu faptul că *lumea ar fi mai bună dacă și restul oamenilor ar fi ca românii*).

În ceea ce-i privește pe maghiari există un număr destul de mare dintre aceștia care preferă să utilizeze *în exclusivitate* limba maghiară și în spațiul public și în spațiul privat (89% atunci când este vorba de familie, 61% atunci când e vorba despre prieteni, 32% când este vorba de discuții cu funcționari ai primăriei). În plus, 85% dintre maghiari consideră că românii din zonele locuite în majoritate de maghiari ar trebui să cunoască limba maghiară. (Figura 5)

Așa cum a mai fost observat[21] românii judecă din perspective complet diferite modul în care consideră că statul român ar trebui să se implice în susținerea minorităților românești din alte țări și modul în care consideră că statul ungar ar trebui să facă acest lucru pentru minoritatea maghiară din România. În această chestiune etnicii maghiari au o atitudine echilibrată susținând deopotrivă acțiuni ale statului român în favoarea diasporei românești precum și acțiuni ale statului maghiar în favoarea minorității maghiare din România.

Tabelul 18

români general			
atribute de identificare in-group	ě	ETNO_r	Total
1 – să se fi născut în România	53,2%	55,6%	53,9%
2 – să aibă cetățenie româna	4,9%	9,0%	7,6%
3 – limba sa maternă să fie limba româna	9,5%	5,4%	7,6%
atribute de identificare out-group	ě	ETNO_r	Total
1 – să se fi născut în Ungaria	44,8%	50,7%	48,2%
2 – să aibă cetățenie maghiară	12,0%	12,3%	11,9%
3 – limba sa maternă să fie limba maghiară	17,8%	9,5%	13,0%

Tabelul 19

maghiari			
atribute de identificare in-group	ě	ETNO_r	Total
1 – să se fi născut în Ungaria	4,4%	4,6%	4,8%
2 – să aibă cetățenie maghiară	4,4%	6,5%	4,2%
3 – limba sa maternă să fie limba maghiară	53,2%	54,9%	54,4%
atribute de identificare out-group	ě	ETNO_r	Total
1 – să se fi născut în România	25,9%	26,0%	27,0%
2 – să aibă cetățenie româna	12,5%	7,1%	11,3%
3 – limba sa maternă să fie limba româna	26,5%	31,8%	28,6%

- dimensiunea națională
 dimensiunea etnică

Fără a avea pretenția de a epuiza subiectul putem spune că diferențele de opinie cele mai importante între români și maghiari apar pe subiecte legate: *drepturile minorităților, autonomie locală, acțiunea sau non-acțiunea statului ungar, acțiunea sau non-acțiunea statului român*, adică tocmai pe temele care implică în mai mare sau mai mică măsură o poziționare în raport cu *naționalismul* și toleranța interetnică[22]. (Figura 6)

Dintre toate aceste teme, *chestiunea autonomiei* județelor în care maghiarii sunt majoritari este cea pe care există *cel mai mare dezacord în opinii*, maghiarii fiind de acord cu o autonomie mai mare în proporție de 85%, în timp ce românii sunt împotriva în proporție de 77%.

Subiectul pe care constatăm însă *cea mai mare apropiere* de opinii între români și maghiari este cel al așa ziselor *pretenții teritoriale pe care Ungaria le are față de Transilvania*: 49% dintre maghiari și 47% dintre români sunt de părere că Ungaria își va menține întotdeauna pretențiile teritoriale asupra acestui pământ. (Figura 7 și 8)

Diferențele dintre grupurile etnocentrice și cele echilibrate pot fi sesizate atât în raport cu temele enunțate până acum, cât și în raport cu temele care

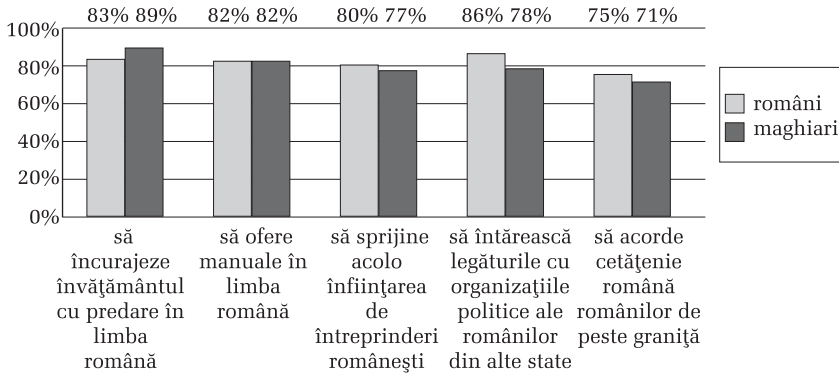

Figura 5. După cum știți, există comunități importante de români ce trăiesc în statele vecine. Credeți că statul român ar trebui...

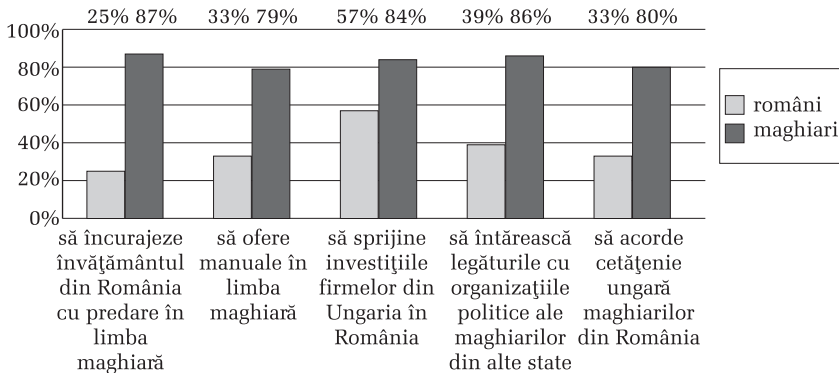

Figura 6. Credeți că statul maghiar ar trebui...

privesc relația cu out-grupul. În multe dintre situații, grupurile etnocentrice accentuează comparativ cu grupurile echilibrate pozițiile intolerante sau non-permisiive. (Figura 9)

După cum se poate observa în grupurile de etnocentrice români există un număr mai mare de persoane care resping cu tărie ideea unor drepturi acordate maghiarilor comparativ cu grupurile echilibrate ale aceleiași etnii. (Figura 10)

În cazul etnocentricilor maghiari sunt accentuate, comparativ cu grupul echilibrat, dimensiuni tradiționaliste non-permisiive. (Figura 11 și 12)

O altă coordonată pe care pot fi identificate diferențe între grupurile echilibrate și grupurile etnocentrice este cea a nivelului de acceptare a limbii/culturii grupului de non-apartenență. Și în cazul grupurilor etnocentrice de români și în cazul grupurilor etnocentrice de maghiari există, comparativ

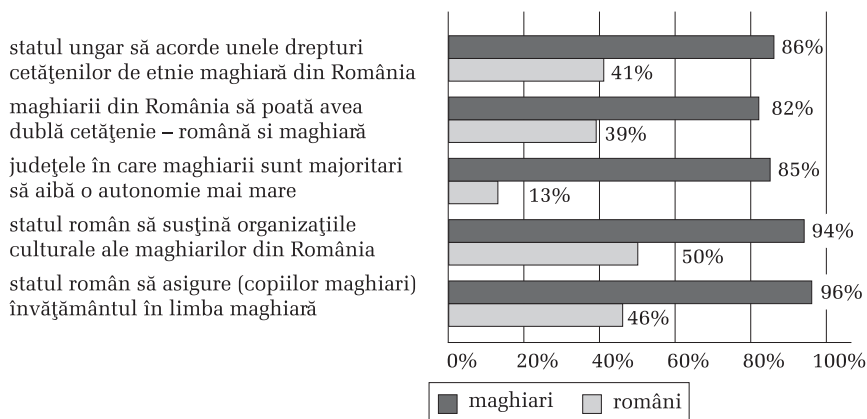

Figura 7. În ce măsură sunteți de acord că...

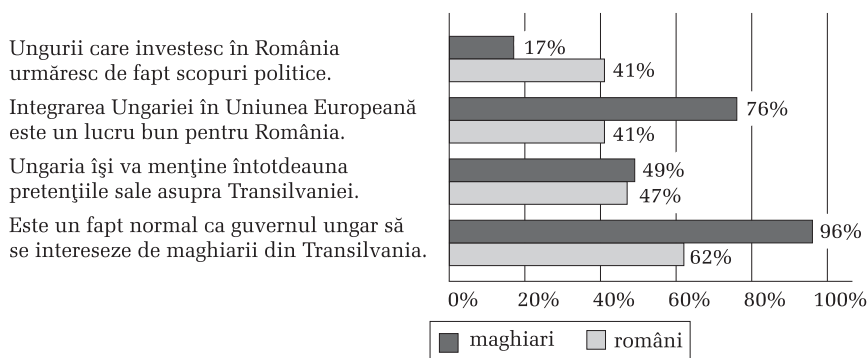

Figura 8. Dumneavoastră în ce măsură împărtășiți următoarele afirmații referitoare la Ungaria?

cu grupurile echilibrate, reacții mai puternice de respingere a out-group-ului, tocmai pe această coordonată. (Figura 13 și 14)

Și în cazul etnocentricilor români, și în cazul etnocentricilor maghiari relațiile dintre români și maghiari sunt în mai mare măsură privite drept conflictuale, deși în nici unul dintre grupuri nu sunt semnalate de către respondenți conflicte zonale. (Figura 15)

5. Grupuri de referință pertinente

Am văzut până acum că românii și maghiarii își percep identitățile in-group și out-group diferit, după cum se poziționează față de cele două coordonate luate în discuție: națională și etnică. Există cu siguranță și alte diferențe,

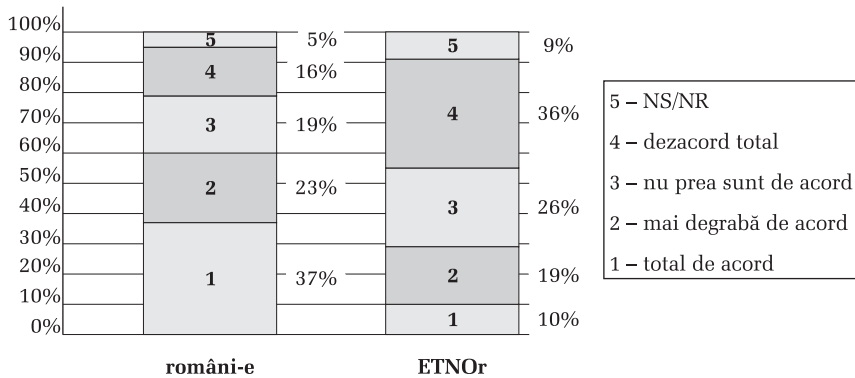

Figura 9. În ce măsură sunteți de acord ca statul român să asigure (copiilor maghiari) învățământul în limba maghiară?

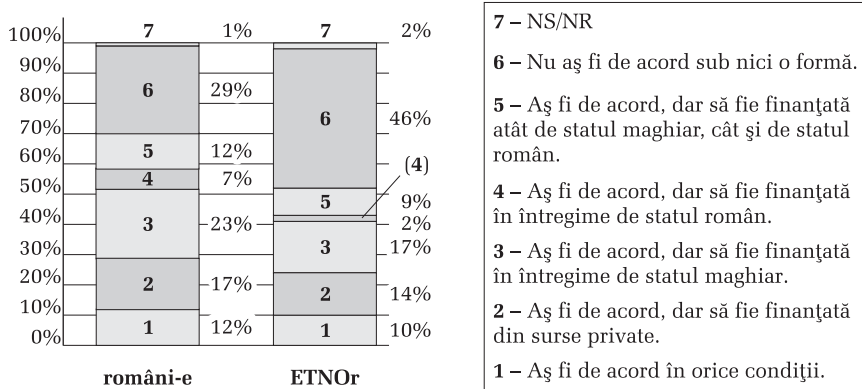

Figura 10. În ce condiții ați fi de acord cu înființarea în România a unei universități de stat cu predare în limba maghiară?

pe care nu le-am luat în discuție în acest studiu – ar fi de menționat cel puțin cele legate de o a treia dimensiune importantă – raportul minoritate/majoritate.

Am mai văzut că există teme față de care românii și maghiarii au atitudini diferite și că ele sunt legate în principal de drepturile pozitive ale minorităților, de acțiunile sau non-acțiunile dezirabile ale statului ungar sau statului român.

Am observat de asemenea că în rândul fiecărei etnii există grupuri etnocentrice care, pe de o parte accentuează pozițiile față de subiectele cu potențial conflictual și care, pe de altă parte pot promova stereotipuri negative față de grupul de non apartenență.

Rămâne să vedem care sunt actorii pe care cele două etnii le percep ca importanți pentru relațiile inter-etnice. Iată răspunsurile din 2002 la întrebările deschise care vizau această chestiune. (Tabelul 20 și 21)

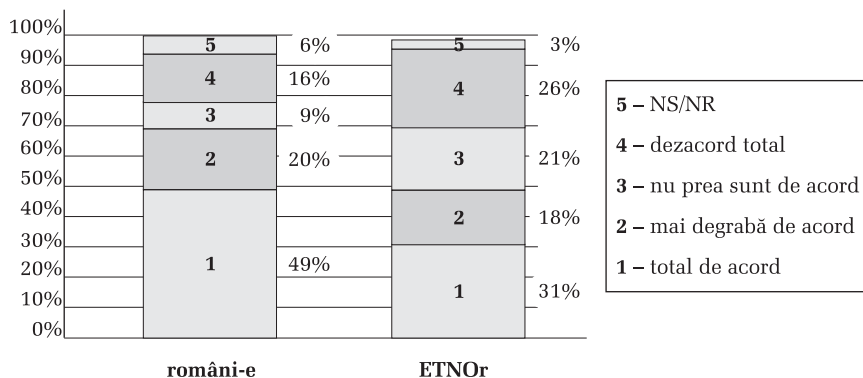

Figura 11. În ce măsură sunteți de acord că următoarele lucruri ar duce la îmbunătățirea relațiilor interetnice... Copiii de alte naționalități să învețe împreună cu copiii români

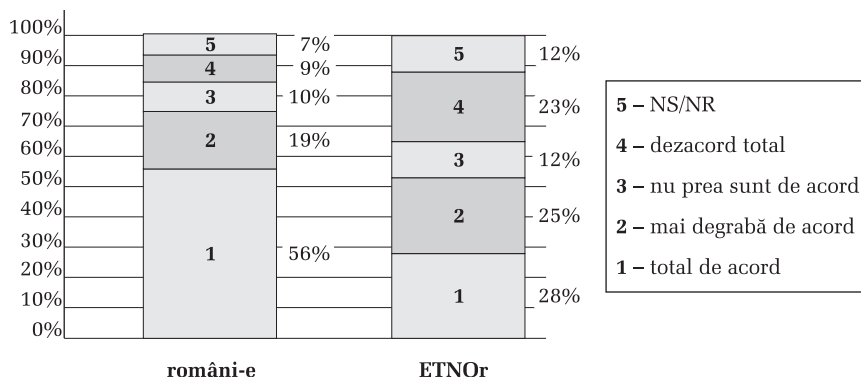

Figura 12. În ce măsură sunteți de acord că următoarele lucruri ar duce la îmbunătățirea relațiilor interetnice... Încurajarea căsătoriilor între persoane de etnii diferite

Se poate observa că în marea lor majoritate cei numiți sunt *personalități* (în cea mai mare pondere) sau *partide politice*. Marii absenți din imaginea prin care publicul, indiferent de etnie, își reprezintă relațiile interetnice sunt societatea civilă, personalitățile sau instituțiile culturale ori economice, organizațiile internaționale. Personalitățile sau partidele politice vizibile sunt valorizate diferit: atitudinea față de o anumită personalitate sau anumit partid poate fi într-un grup pozitivă, în altul negativă. Mai mult decât atât, după cum remarcasem mai înainte, PRM și UDMR au capacitatea de a segmenta grupurile etnice după dimensiunea echilibrată/etnocentrici.

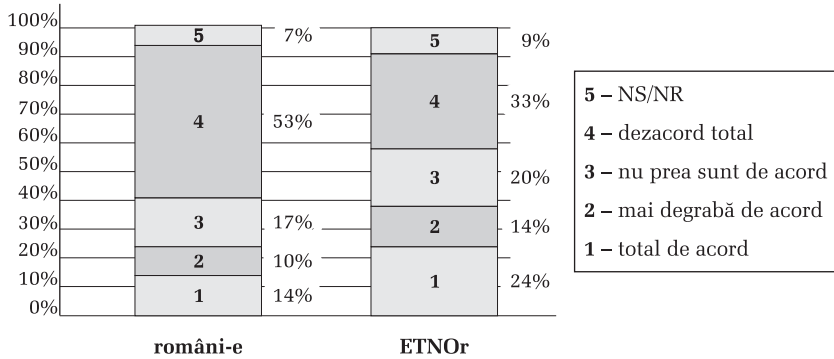

Figura 13. În ce măsură sunteți de acord cu afirmația: "Mă deranjează să aud vorbindu-se în jur limba maghiară"?

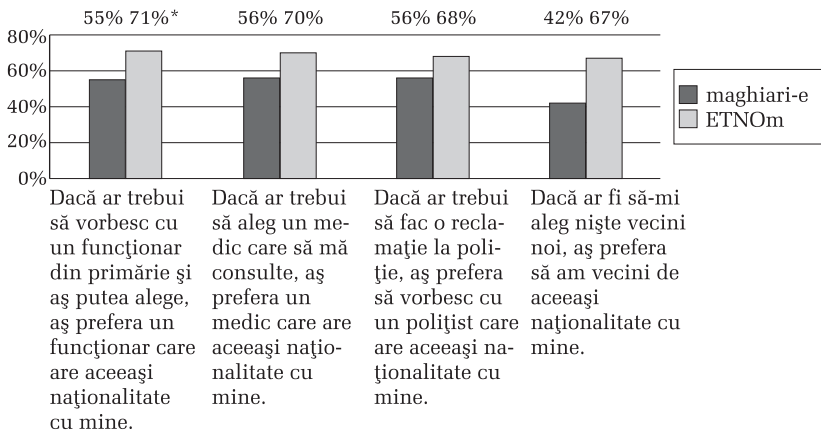

Figura 14. % pentru „total de acord” și „mai degrabă de acord”

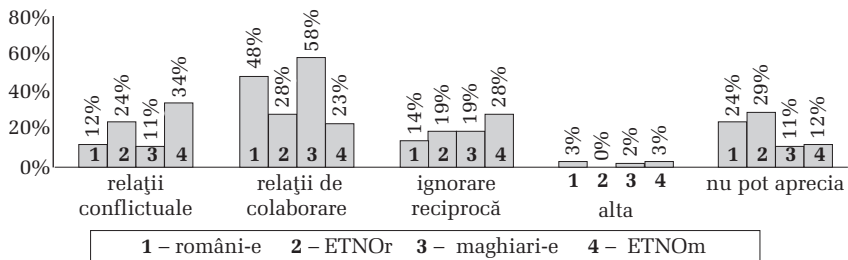

Figura 15. Dintre următoarele expresii care descriu relațiile dintre românii și maghiarii din România, care vi se pare că exprimă realitatea mai exact?

Tablelul 20. Vă rugăm să numiți trei personalități, organizații, instituții etc. care contribuie la îmbunătățirea relațiilor dintre etnii.

români		maghiari	
NS/NR	56%	NS/NR	50%
Ion Iliescu	14%	UDMR	28%
Adrian Năstase	12%	Markó Béla	16%
PSD	11%	László Tókes	8%
Mădălin Voicu	7%	Gheorghe Frunda	7%
UDMR	4%	PSD	3%
Guvernul, ministerele	4%	Adrian Năstase	3%
Corneliu Vadim Tudor	3%		
Biserica, Patriarhul	3%		

Tablelul 21. Vă rugăm să numiți trei personalități, organizații, instituții etc. care contribuie la înrăutățirea relațiilor dintre etnii.

români		maghiari	
NS/NR	58%	NS/NR	43%
Corneliu Vadim Tudor	24%	Corneliu Vadim Tudor	43%
PRM	15%	Gheorghe Funar	40%
UDMR	10%	PRM	25%
Gheorghe Funar	8%	PUNR	2%
Markó Béla	4%	George Pruteanu	2%
László Tókes	3%	László Tókes	2%

Există, pe de altă parte un mare număr de oameni care nu dau răspunsuri la aceste întrebări.

În aceste condiții trebuie făcute următoarele observații:

Câtă vreme există un „loc gol” acolo unde ar trebui să existe grupuri, personalități, sau instituții valorizate comun de către cele două etnii, acest „loc gol” poate fi ocupat de aproape oricine, de aproape orice simboluri.

Câtă vreme politicienii și partidele politice sunt priviți ca singurele grupuri pertinente de referință pentru relațiile inter-etnice, simbolurile sau situațiile cu potențial de conflict pot fi create cu destul de mare ușurință. Cu atât mai mult cu cât în această privință, „locul nu e gol”.

6. Concluzii

1. Există atât în rândul etnicilor români cât și în rândul etnicilor maghiari grupuri etnocentrice tentate să favorizeze propriul grup de apartenență și să discrimineze grupul etnic de non-apartenență. În cazul românilor din afara Transilvaniei acest grup este îngrijorător de numeros egalând ca pondere grupul etnicilor echilibrați (aproximativ o treime din total eșantion pentru fiecare tip).

2. Și în cazul românilor și în cazul maghiarilor tendințele etnocentrice se creează prin amplificarea imaginii pozitive auto-percepute, precum și prin amplificarea imaginii negative a out-group-ului; atributele de autoidentificare mai intens valorizate în cazul etnocentricilor maghiari sunt: *harnici, demni de încredere, cinstiți*, etnocentricii români valorizând mai intens atributele de autoidentificare *primitori și harnici*; maghiarii etnocentrici îi văd pe români ca fiind *ipocriți, ostili, egoiști, orgolioși, leneși, și religioși*, în timp ce românii etnocentrici îi văd pe maghiari ca fiind *egoști, orgolioși, ipocriți, ostili și uniți*.

– intensitatea etnocentrismului este ceva mai mare la grupul de români din afara Transilvaniei și la grupul de maghiari din afara secuimii;

– pentru maghiarii echilibrați în special pentru cei din afara secuimii imaginea pozitivă a out-group-ului este mai intensă decât cea care se formează la nivelul românilor echilibrați;

– românii, fie ei etnocentrici sau echilibrați se auto-percep mai intens pozitiv decât maghiarii.

3. Etnocentricii maghiari sunt ceva mai educați, mai tineri și mai puțin săraci decât etnocentricii români.

Maghiarii sunt, în general, mai activi din punct de vedere civic decât românii.

Puținele puncte de intersecție între cele două grupuri etnice– elemente de loisir, accentul pus pe relațiile de familie, acceptarea etatismului și autoritarismului – nu sunt elemente care să poată constitui baza unui dialog interetnic consistent.

PRM și UDMR sunt actori politici care pot segmenta electoratul pe dimensiunile etnocentrice/echilibrați.

4. Românii se auto-identifică și îi identifică pe maghiari preponderent pe dimensiunea națională. Pentru maghiari cea mai importantă dimensiune de auto-identificare este cea etnică. În același timp aceștia din urmă îi percep pe români după două dimensiuni intersanjabile – națională și etnică.

5. Diferențele de opinie cele mai importante între români și maghiari apar pe subiecte legate de *drepturile minorităților, autonomie locală, acțiunea sau non-acțiunea statului ungar, acțiunea sau non-acțiunea statului român*, adică tocmai pe temele care implică în mai mare sau mai mică măsură o poziționare în raport cu *naționalismul* și toleranța interetnică. De cele mai multe ori grupurile etnocentrice amplifică pozițiile intolerante.

6. Marii absenți din imaginea prin care publicul, indiferent de etnie, își reprezintă relațiile interetnice sunt societatea civilă, personalitățile sau insti-

tuțiile culturale ori economice, organizațiile internaționale. Acest loc este ocupat în prezent doar de personalități sau partide politice.

7. În urma tuturor acestor observații se poate spune că există un serios potențial de conflict între cele două grupuri etnice. Acest potențial ar putea fi activat de diverși actori politici. Temele cele mai sensibile sunt legate de drepturile minorităților, autonomia pe criterii etnice și acțiuni ale statului Ungar.

- [1] În cadrul acestui studiu au fost utilizate datele furnizate de Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală – sondajele de opinie *Barometrul Relațiilor Etnice* din 2001 și 2002. Analizele au utilizat cu precădere cele trei eșantioane pe care s-au aplicat chestionarele BARE: etnici români (eșantion general) – E1, români din Transilvania – E2 și etnici maghiari – E3, dar și alte trei eșantioane construite de noi pe baza celor existente.

În analiza datelor am avut în vedere următoarele categorii de respondenți:

- *români general* (respondenți din eșantionul E1 care s-au declarat de naționalitate română – 733 de persoane);
 - *români din Transilvania* (respondenți care s-au declarat de naționalitate română din eșantionul E1 și E2 care locuiesc în Transilvania- 571 de persoane);
 - *români non-transilvăneni* (respondenți care s-au declarat de naționalitate română din eșantionul E1 și care nu locuiesc în Transilvania – 526 de persoane);
 - *maghiari* (respondenți din eșantioanele E1, E2 și E3 care s-au declarat de naționalitate maghiară – 733 de persoane);
 - *maghiari din afara secuimii* (respondenți din eșantioanele E1, E2 și E3, care s-au declarat de naționalitate maghiară și care **nu** locuiesc în Harghita, Covasna sau Mureș – 395 de persoane);
 - *maghiari din secuime* (respondenți din eșantioanele E1, E2 și E3, care s-au declarat de naționalitate maghiară și care locuiesc în Harghita, Covasna sau Mureș – 338 de persoane);
- [2] Pentru o detaliere a cadrului teoretic general vezi și Bourhis Richard Y., Jacques-Philippe Leyens (coord.): *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Polirom, Iași, 1997, cap I și XI. După cum se știe, există trei mari grupuri de teorii psihosociale care încearcă să explice dinamica relațiilor dintre grupuri : teoria conflictelor reale (TCR), teoria jocurilor (TJ) și teoria identității sociale. Primele două explică aceste fenomene din perspectiva motivațiilor raționale, cea din urmă, din perspectiva motivațiilor simbolice și afective.
- [3] Tajfel, H., Turner, J.C., *The social psychology of intergroup relations*, Monterey, Brooks/Cole, 1979.
- [4] Această observație va fi foarte importantă pentru dezvoltările concepțiilor asupra relațiilor individ-grup și relațiilor inter-grupuri în termenii psihologiei sociale și nu din perspective individualiste.
- [5] Alte procese implicate de pildă în conservarea unei anumite identități sociale în relația majoritate-minoritate sunt descrise de Moscoviici et. al. atunci când vorbește despre rezistența în fața influenței minoritare:
- „printr-un mecanism de categorizare, ținta influenței definește minoritatea (și pe sine însuși) ca aparținând la unul sau mai multe grupuri sau categorii făcute saliente din punct de vedere psihologic. *Adesea minoritatea este discriminată ca out-group.*
 - printr-un mecanism de indexare ținta influenței elaborează, în funcție de situație, atributele pe care ea le va considera ca fiind caracteristice și definitorii pentru minoritate și pentru alte entități percepute în situația de influență. Adesea aceste atribute conotate negativ contracarează influența minoritară manifestă, exprimată în mod public sau imediat.

– aceste rezistențe la influența manifestă declanșează procesele de categorizare de sine: slaba influență directă decurge din faptul că, în general, gradul de acord explicit cu pozițiile apărute de minoritate angajează identificarea socială cu minoritatea, identificare definită din punct de vedere psihologic prin autoatribuirea ansamblului caracteristicilor considerate ca definitorii pentru categoria de apartenență în care a fost inclusă minoritatea.”

Moscovici Serge, Mugny Gabriel, Perez Juan Antonio: *Influența minorităților în Minoritari, marginali, excluși*, coordonatori Neculau, A., Ferreol, G., Polirom, Iași, 1996.

Un proces implicat în influența (manifestă sau latentă) exercitată de minoritate este validarea (reevaluarea pozițiilor in-group în urma punerii lor în discuție de către out-group).

- [6] „Efectul discriminatoriu a fost observat la femei și bărbați de vârste diferite, aparținând unor culturi diferite.” Capozza Dora, Volpato Chiara: *Relații intergrupuri* Bourhis Richard Y., Jacques-Philippe Leyens (coord.), op.cit., p.24.
- [7] vezi Sanchez-Mazas Margarita: *O abordare psihosociologică a xenofobiei*, în Neculau, A., Ferreol, op.cit., p.97.
- [8] După Sherif, (TCR) conflictul dintre grupuri apare atunci când interesele grupurilor sunt incompatibile (în același timp, indivizii sunt percepuți ca agenți raționali care își urmăresc propriile interese). Diminuarea conflictului se poate face situând cele două grupuri de aceeași parte prin crearea unor sarcini sau scopuri supraordonate. Teoria venea în continuarea ideii lui Allport conform căreia stereotipurile apar atunci când membrii grupurilor cunosc prea puțin unii despre alții. Multiplicarea contactelor dintre ei ar fi dus la diminuarea percepțiilor negative. Sherif argumentează că în situații de competiție între grupuri, simplul contact nu este suficient; vezi și Azzi, Assaad *Dinamica conflictelor intergrupuri și modurile de rezolvare a conflictelor*, în Neculau, A., Ferreol, op.cit., pp. 223-243.
- [9] Vezi Sanchez-Mazas Margarita, op.cit., pp. 97-98.
- [10] „Astfel, plecând de la normele dezvoltate în grupurile lor de referință, indivizii ar infera idei și așteptări privind modul de a trata in-group-ul și out-group-ul și, deci, de a se comporta într-un context intergrupuri. Unul dintre motivele pentru care atitudinile ostile sunt greu de schimbat este faptul că poziția discriminatorie sau prejudecățile indivizilor se bucură de suportul social al grupurilor pertinente de referință.” *Idem*, p.99.
- [11] „Anumite date demonstrează că subiecții se conformează în mod alternativ unor norme opuse, când acestea sunt prezentate ca prototipice pentru grup.” *Idem*, p.99.
- [12] Din perspectiva lui Sumner, cel care a conceptualizat pentru prima oară „bias”-ul etnocentric, etnocentrismul este o perspectivă de a vedea lumea din care propriul grup este centrul lucrurilor, iar toți ceilalți sunt judecați pornind de aici. Pentru a putea operaționaliza acest concept l-am luat în considerare dintr-o perspectivă foarte largă. Astfel, tendința de a favoriza propriul grup poate fi considerată ca o primă treaptă a etnocentrismului.
- [13] Reprezentări sociale: construcții mentale care au ca obiect realitatea socială; reprezintă o modalitate practică de cunoaștere care implică noțiuni referitoare la obiectele sociale, dar și valori, convingeri, ideologii, împărtășite și recunoscute de membrii unui grup social; orientează și organizează conduita individuală; au la bază comunicarea între indivizi; au următoarele funcții: de cunoaștere, praxiologică și de orientare, justificativă, identitară, axiologică-normativă, simbolică.
- [14] Procesul de atribuire „ne permite să producem plus-valoare la nivelul sensului” și poate juca un rol important în formarea stereotipurilor discriminatorii. Pentru mai multe detalii vezi Deschamps J.C., Beauvois J.L. 1997, pp.74-96. Lista de atribute citite subiecților a fost următoarea: (Tabelul 22)

Tablelul 22. Q9) Lista din fața dvs. enumeră câteva însușiri. Vă rugăm să alegeți trei dintre acestea care i-ar putea caracteriza cel mai bine pe:

	Cod Atribut I	Cod Atribut II	Cod Atribut III
1. Români			
2. Maghiarii din România			
3. Romii din România			
4. Germanii din România			
5. Evreii din România			

A1. Cumsecade	A2. Egoiști	G1. Modești	G2. Orgolioși
B1. Primitori	B2. Ostili	H1. Cinstiți	H2. Hoți
C1. Inteligenți	C2. Proști	I2. Uniți	I2. Dezbinați
D1. Harnici	D2. Leneși	J1. Religioși	J2. Superstițioși
E1. Întreprinzători	E2. Delăsători	K1. Civilizați	K2. Înapoiți
F1. Demni de încredere	F2. Ipocriți (cu două fețe)	L1. Curați	L2. Murdari

Operator, înmânează lista numărul 0! Întreabă separat pentru fiecare etnie, și notează în căsuțele corespunzătoare codurile atributelor alese de subiect!

- [15] Ceea ce am reprezentat se citește: 34% dintre românii etnocentrice consideră că maghiarii sunt egoiști, în timp ce 43% dintre respondenții aceleiași grup consideră că românii sunt cumsecade.
- [16] Deși nivelul declarat al veniturilor este comparabil pentru toate grupurile investigate (echilibrați și etnocentrice), se observă diferențe atunci când sărăcia se măsoară prin alți indicatori : *Vi s-a întâmplat în ultimele 12 luni să nu vă ajungă banii pentru mâncare/pentru plata cheltuielilor de întreținere a locuinței?*
- [17] Distanța socială a fost calculată acordând, la întrebarea Q20 scoruri de la 5 (*să facă parte din familia mea*) la 1 (*să locuiască în România*), în ordine descrescătoare pentru fiecare afirmație. S-a făcut apoi media sumelor scorurilor individuale, rezultând valori de la 0 (cea mai mare distanță socială/cea mai mică apropiere interetică) la maxim 15 (cea mai mică distanță socială/cea mai mare apropiere interetică). (Tablelul 23)

Tablelul 23. Q20) Vă rugăm să ne indicați cum vi s-ar părea ca persoane aparținând următoarelor grupuri etnice/naționale din România:

	Maghiari	Germani	Romi	Evrei
a. să facă parte din familia mea				
b. să îmi fie prieteni				
c. să îi am ca vecini				
d. să locuiască în localitatea mea				
e. să locuiască în România				

Operator, dacă subiectul spune că este de acord cu o afirmație marcezi cu 1 în căsuța corespunzătoare.

- [18] Întrebarea din chestionar nu diferențiază între organizații cu caracter etnic de alte tipuri, astfel încât nu putem identifica orientarea etnocentrică (sau lipsa acesteia) la nivelul activismului cu caracter civic.
- [19] Acest lucru este totuși dificil de măsurat cu exactitate. Instrumentele de măsurare pot influența decisiv obținerea unui rezultat sau al altuia

Ex: un studiu care avea la bază o cercetare cantitativă din 1997 ajungea la concluzia că cea mai importantă proprietate pentru definirea identității naționale a maghiarilor care trăiesc în România este autoidentificarea națională. Alături de aceasta erau numite alte două proprietăți importante: descendența și afilierea religioasă. Pentru români, cel mai important atribut era cetățenia, autoidentificarea națională fiind și ea importantă; vezi Csepeli, G., Örkény, A., Székely M., „Reprezentări ale coexistenței etnice în Transilvania”, în *Relații interetnice în România Postcomunistă*, editat de Nastasă Lucian, Salat Levente, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj 2000;

– pe de altă parte un studiu care utiliza date cantitative din 2000 ajungea la concluzia că auto-identificarea locală este mult mai puternică decât cea regională sau națională în România; vezi Mungiu-Pippidi, A. „De la identitate națională la naționalism. Lungul drum spre Europa”, în *Politica după comunism*, Humanitas, București, 2002;

– în aceste condiții (ținând seama și de rezultatele BARE, pe care le utilizăm noi) se pot spune două lucruri: fie toate aceste studii măsoară lucruri diferite, deși par să se refere la același subiect –versiunea probabilă, fie, modul de auto-identificare al românilor este foarte fluctuant.

Considerăm că instrumentele și conceptele utilizate de cercetători în această problemă nu sunt suficient rafinate sau testate.

[20] Iată cele trei liste de atribute: (Tabelul 24)

Tabelul 24. Din expresiile următoare, care sunt acelea care vă descriu cel mai bine identitatea? Puteți avea mai multe alegeri.

1. mă consider în primul rând...	
2. în al doilea rând...	
3. în al treilea rând...	

2001 români și maghiari

1. român	2. balcanic	3. est european	4. ardelean
5. oltean	6. moldovean	7. regățean	8. muntean
9. bucovinean	10. dobrogean	11. bihorean	12. bucureștean
13. bănațean	14. maramureșan	15. european	16. altul, anume: ...

2002 români

1. român	2. balcanic	3. est european	4. ardelean
5. oltean	6. moldovean	7. regățean	8. muntean
9. bucovinean	10. dobrogean	11. bucureștean	12. bănațean
13. maramureșan	14. european	15. altul, anume:...	

2002 maghiari

17 maghiar	18. maghiar din România	19. maghiar din Transilvania	20. cetățean român de naționalitate maghiară
21. secuî	22. altceva		
1. român	2. balcanic	3. est european	4. ardelean
5. oltean	6. moldovean	7. regățean	8. muntean
9. bucovinean	10. dobrogean	11. bucureștean	12. bănațean
13. maramureșan	14. european	15. altul, anume:...	

Operator, înmânează subiectului lista Q4!

Notează codurile corespunzătoare răspunsurilor!

- [21] Vezi Kivu, M., *Comentarii pe marginea Barometrului Relațiilor Interetnice*, în *Interculturalitate, cercetări și perspective românești*, Poledna R., Ruegg F., Rus C. coord., Presa Universitară Clujeană, Cluj 2002, pp.75-84.
- [22] *Perspectiva care susține compatibilitatea perfectă între etnie și unitatea politică* (vezi Gellner, E., citat de Mungiu-Pippidi, A., op.cit., p.186).

Bibliografie

- Barometrul Relațiilor Etnice*, Noiembrie 2001, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, <http://www.edrc.ro>
- Barometrul Relațiilor Etnice*, Noiembrie 2002, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, <http://www.edrc.ro>
- Bourhis Richard Y., Leyens Jacques-Philippe (coordonatori): *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Polirom, Iași 1997.
- Moscovici Serge, (coordonator): *Psihologia socială a relațiilor cu celălalt*, Polirom, Iași 1998.
- Mungiu-Pippidi Alina: *Politica după comunism*, Humanitas, București, 2002.
- Neculau Adrian, Ferreol Gilles (coordonatori): *Minoritari, marginali, excluși*, Polirom, Iași 1996.
- Nastasă Lucian, Salat Levente (editori): *Relații interetnice în România Postcomunistă*, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj, 2000.
- Poledna R., Ruegg F., Rus C. (coordonatori): *Interculturalitate, cercetări și perspective românești*, Presa Universitară Clujeană, Cluj, 2002.

Adrian NETEDU
Cristina DRĂGUȘ

O REALITATE SOCIALĂ MULTIETNICĂ.
CAZUL COMUNEI MIHAIL KOGĂLNICEANU –
CONSTANȚA

1. Cadrul cercetării

Această cercetare a fost întreprinsă în perioada 1-7 iulie 2003 de un grup de 10 studenți¹ ai secției de Sociologie din cadrul Facultății de Filosofie a Universității din Iași în cadrul practicii de vară. Am ales comuna Kogălniceanu din mai multe motive, unele conjuncturale altele suscitade de criteriile cunoașterii sociologice. Pe de o parte au contat invitația și facilitățile acordate prin amabilitatea familiei preot E. Draguș, iar pe de altă parte datorită caracterului inedit al acestei localități generat de coexistența a șase etnii. Nu în ultimul rând, să reamintim că această localitate a intrat brusc în atenția opiniei publice printr-un conflict interetnic care a avut loc în toamna anului 1990.

2. Prezentarea localității

Comuna Mihail Kogălniceanu este situată în centrul Podișului Dobrogei la 27 km spre est de orașul Constanța. Localitatea este una de dimensiuni mari cu o suprafață de peste 18 km². Calitatea vieții și nivelul de trai sunt în general ridicate. Datele raportate la recensământul din 2002 arătau că aici trăiesc 10114 locuitori, dintre care 8155 români, 1214 macedoneni, 107 turci, 337 tătari, 283 țigani, 18 germani. La recensământul din 1992 datele erau ușor diferite: 9585 de locuitori din care 80% români, 10% macedoneni, 369 turci și tătari, 255 romi, 23 germani și 7 maghiari!²

Locul în care se află comuna a fost ocupat inițial de triburile tătare emigrate din Crimeea, stabilite aici în urmă cu 500-550 de ani, perioadă în care localitatea a purtat numele de *Caramurat (Murat cel Negru)* – după numele conducătorului turc.

1 Echipa de cercetare a mai cuprins pe prof univ.dr. Vasile Miftode și studenții: Scînteie Ioana, Rotaru Diana, Fabian Erika, Lazăr Claudiu, Lupu Adrian, Marcu Ciprian, Asiminei Romeo, Trenchea Diana, Tărăboanță Elena.

2 Datele au fost luate din vol. *Țigani între ignorare și îngrijorare* (coord. Elena și Cătălin Zamfir), Ed. Alternative, București, 1993, p. 176.

Teritoriul a fost stăpânit de tătari până în 1877, 1878 – perioadă în care mocanii veneau aici cu turmele la iernat deoarece găseau climat favorabil și pământuri prielnice agriculturii. După cucerirea războiului de independență, când Dobrogea intră în componența României, apar primii locuitori români permanenți veniți din Săcele, Săliște, Valea Tilișca, Galiștea, Rășinari, Poenari, Rădeni. Un rol deosebit de important în stabilirea mocanilor în Dobrogea l-a avut Mihail Kogălniceanu care, alături de Alexandru Ioan Cuza a încurajat luarea în stăpânire a pământurilor de către români.

În intervalul de timp care corespunde ocupării acestor locuri de către mocani, au venit din Crasna familii de nemți, născuți în regiuni germane precum Landau sau Pădurea Neagră, care pribegeau prin Polonia. Venirea acestora era încurajată chiar de regalitate, dominată pe atunci de o casă germană. În 1940, în urma modificărilor de granițe dictate de Hitler foarte mulți germani s-au reîntors în țara de origine, rămânând în localitate doar 10-15 familii. Plecarea germanilor, în fapt strămutarea acestora s-a făcut sub promisiunea că bunurile lăsate aici vor fi echivalent returnate la sosirea în Germania. A existat o înțelegere privind despăgubirile plătite de către statul român, în principal în ce privește aprovizionarea armatei germane; această înțelegere a anulat de drept viitoarele cereri de reîmproprietărire³.

Ca urmare a războiului greco-turc (1919-1922), foarte mulți greci s-au refugiat din Turcia în Grecia, iar populația musulmană din Macedonia și Creta în Turcia. Liga Națiunilor a intermediat locurile de muncă agricole sau industriale ale refugiaților greci în Grecia. Acest lucru a determinat perturbații demografice și desproprietărea aromânilor din Veria, Vedena, Meglenia și Caterina, în cea mai mare parte crescători de oi. Cu sprijinul autorităților române, aceștia au emigrat în Dobrogea și au ocupat tocmai locuințele părăsite de către germani.

Romii au venit în comună în 1951-1952 din Medgidia. Au fost aduși de un important activist de partid care vroia să desființeze o comunitate de hoți și a așezat câteva familii în fiecare comună din zonă. La început au fost 3 familii, iar în 1992 erau în comună 43 de familii.

Din cele spuse până acum se desprinde concluzia că o bună parte din locuitorii comunei, indiferent de etnie are un trecut comun în ce privește *strămutările*. Acest fenomen social își dovedește complexitatea atunci când se pune problema estimării costurilor sociale implicate, de la afectarea spiritului comunitar pînă la constituirea unui capital social *intra-etnic* specific. De aici și tema de cercetare a echipei noastre: care sunt formele prin care o multitudine de etnii conviețuiește și în ce măsură se produce o „conservare” a trăsăturilor proprii fiecărei etnii pentru confirmarea în spațiu și timp a identității culturale proprii. Sociologul român M. Cernea⁴ amintea că strămutările se produc de cele mai multe ori cu riscuri și costuri considerabile

3 Precizări făcute de către președintele *Forumului Democrat German*, Constanța.

4 Interviu acordat în *Formula AS*, nr. 582, 2003.

care nu pot fi niciodată surmontate: de la costurile economice până la cele sociale, pot rămâne urme importante în memoria colectivă. Chiar dacă un astfel de fapt nu mai este vizibil astăzi se pune totuși problema în ce măsură o moștenire socio-culturală specifică, conștientizată sau nu, duce la neintegrare socio-economică sau, dimpotrivă, la succes social și dominare.

3. Aspecte metodologice

Tema de cercetare este specifică unei analize combinate calitative și cantitative cu specificarea că timpul foarte scurt de lucru a îngăduit doar o anchetă de explorare care necesită cu siguranță reveniri în spațiul social amintit. Tehnicile de cercetare utilizate au fost specific exploratorii: anchetă prin chestionar pe un eșantion teoretic, documentarea, interviuri directe și nondirective, studii de caz.

Obiectivele-probleme ale cercetării s-au conturat plecând de la tema principală, precum și pe parcursul anchetei:

- ce mai reprezintă astăzi fostul conflict interetnic din 1990 pentru memoria colectivă?
- cum se raportează etniile la problemele comunității?
- cum se percep reciproc aceste etnii și în ce măsură mai există focare de tensiune?
- ce anume generează echilibru în relațiile inter-etnice?
- care este auto-percepția „regională” a etniilor?
- care este distanța socială dintre etnii și în ce măsură aceasta este generată de stereotipuri?
- care este aportul diverselor forme de *capital* în înțelegerea inter-etnică?
- cum este apreciată siguranța vieții de zi cu zi?

Cercetarea a surprins și alte caracteristici importante din viața comunității care nu pot fi redată în întregime. Vom detalia doar câteva din aceste rezultate care ni se par semnificative.

Pentru a surprinde dinamica relațiilor interetnice, au fost aplicate 194 de chestionare (formularul se poate vedea în anexă) în gospodăriile indivizilor aparținând tuturor grupurilor etnice. Au fost interogați 63 de români, 60 de macedoneni, 41 de turci și tătari, 22 de romi, 8 germani. Inițial ne-am propus ca eșantionul să conțină pe cât posibil straturi egale din cadrul etniilor iar desemnarea subiecților s-a făcut după două criterii: unul areolar (având în vedere că fiecare etnie este bine delimitată în spațiul comunei) și unul pe cote (fiecare operator urmând să aleagă din zona respectivă persoanele interogate cu vârste de peste 18 ani și repartizate după variabilele sex și vârstă). La final, după selectarea chestionarelor valide, s-a ajuns la structura enunțată mai înainte. Dificultățile apărute în teren au fost următoarele: numeroase persoane refractare la a răspunde, probleme pentru operatori în unele zone „nesigure”, diferențele dintre cifrele de la recensământ privind etnia și cele din teren (la ultimul recensământ etnia a fost auto-declarată: de exemplu am

întâlnit romi care se declarau fie turci, fie tătari etc.), etnia germană este singura dispersată în teritoriu (aici apar probleme privind pe cei ce se declară germani, dar sunt din a doua sau a treia generație) etc. Au fost luate interviuri primarului, liderilor religioși, asistentului social din primărie, factorilor de răspundere din poliție, cadrelor didactice, mai multor romi, s-au analizat situațiile particulare ale unor familii prin studii de caz.

4. Foste și actuale tensiuni

O primă constatare a cercetării a fost aceea că *relațiile dintre diferitele grupuri etnice sunt de colaborare, de toleranță și respect reciproc între români, macedoneni, turci, tătari, germani; anumiți romi reprezintă însă polul opus, întruchiparea tuturor stereotipurilor negative și a marginalizării, o problemă socială reală*. Încă de la primele interviuri am observat distanța pe care interlocutorii o iau față de etnia romilor (autoidentificați în marea majoritate ca „țigani româniizați” și/sau „țigani turci”). Fără îndoială că intervievații s-au referit la *anumiți* romi, însă discursul public se referă la romi ca *totalitate*. Trimiterile sunt clare: „singurele probleme le-am avut din partea romilor” (profesor de istorie), „sunt câteva familii care muncesc dar sunt prea puține” (etnic german), „etnicii romi se dedau în continuare la fapte de înșelăciune, de furt, nu s-au obișnuit încă într-adevăr cu faptul de a munci și de a se gospodări” (preot ortodox), „nu le mai dați bani, sunt buni de muncă” (etnic român), „când fură sunt foarte uniți, în gașcă” (etnic român) etc. Toate aceste constatări vin să întărească o anumită *ruptură* între romi și restul populației fie ea economică, socială sau chiar spațială. Astfel se constată la această etnie o serie de caracteristici negative, dar și de premise ale marginalizării: nivel inferior de educație, condiții de viață sub pragul de sărăcie, nivel ridicat al dezorganizării familiale și al infracționalității etc. Această imagine negativă este de multe ori asociată cu conflictul etnic care a avut loc în 1990. După cum se știe, la acea dată conflictul dintre un tânăr rom și un macedonean urmat de violentarea unui român de către romi, au generat devastarea de către o mulțime dezlănțuită a caselor din cartierul de sud, fiind excluse anumite locuințe ale romilor „integrați”. Nu au fost victime umane, ci doar importante pagube materiale și de „imagine”! Analizând acel conflict, echipa condusă de Elena și Cătălin Zamfir a atras atenția că respectivele evenimente nu au urmărit corijarea romilor ca etnie, ci mai degrabă sancționarea unui „mod de viață” al unor romi, pedepsirea și alungarea acestora, dar nu după criteriile etnice sau rasiale. Din interviurile realizate am constatat că vechiul conflict persistă încă în memoria colectivității, însă are acum parte de interpretări diverse: „a fost o răbufnire a întregii comunități împotriva infractorilor romi” (profesor), „trebuie să precizăm că nu a fost un conflict interetnic. Spun aceasta pentru faptul că aceiași oameni care s-au dus să dea foc la anumite case, au fost cei care i-au anunțat pe romi să părăsească locuințele. Deci dacă era un conflict premeditat, bine pus la punct, puteau să iasă discuții deosebite și evenimente deosebite. Acolo a fost mai repede o neîn-

țelegere între generații” (primarul comunei), „pentru treaba asta nu trebuia să dea casele foc. Acuma de exemplu mă bat cu cineva, vine ca să-mi dea casa foc? Nu trebuia să-mi dea casa foc. Hai discutăm noi, cu mine, mă bagi în pușcărie, mă bagi în belea, da nu să-mi dai casa foc să rămân vai de capu meu” (etnic rom), „pentru unii au fost și niște avantaje pentru că li s-au făcut case bune, noi, mult mai bune decât aveau înainte” (preot ortodox). Toate aceste declarații, dar și altele întăresc convingerea că respectivul conflict există încă în memoria colectivă, dar în versiuni nuanțate în funcție de etnie, de poziție socială și de gradul de implicare în acele evenimente. Interesul cercetării a fost însă altul: în ce măsură se pot întruni condițiile ca un astfel de incident să se repete? Din datele anchetei am înțeles că administrația locală face eforturi deosebite pentru a menține un climat de încredere, pentru a detensiona din început orice situație conflictuală. Din întrevederea avută cu conducerea Poliției din Kogalniceanu a rezultat că există continuu o amenințare ca diverse evenimente în care sunt implicați romii să degenereze. Tocmai de aceea s-a impus un control ferm al oamenilor legii în zonă uneori, probabil, și cu un exces de zel. Iată cum comentează un etnic rom ultima incursiune a Poliției, de fapt a *mascaților*: „A fost așa... mai mult... pe pâruială, pe nu știu ce, dar n-a arestat...pe nimeni. Domne, nu sunt împotriva cu poliția dar, să vină, care face problema să vină să-l ia p-ăla, nu ca să vină să ne sperie nouă copiii. Totuși dl. Primar a ținut și ședință... Cum i-am spus eu: păi bine domnu primar sau domnu comandant, de ce vii la mine dacă eu nu sunt de vină? Nu sunt hoț și ce mă iei pe mine la poliție să mă duci în mașină ca să mă vadă lumea, să mă faci de rușine? Care am 55 de ani...”. Starea cea mai tensionată este însă resimțită de vecinii direcți ai romilor. Luările de cuvânt ale acestora la adresa romilor sunt deosebit de violente, cu referire la furturi, parazitism, limbaj etc. „Nu a venit nimeni să întrebe cum trăim cu romii de aici” se plînge un sătean. „Mi-au furat păsările din curte, am reclamat la Poliție, cunoscându-i pe hoți. Nu s-a întâmplat nimic” declară o săteancă. Aceeași persoană recunoaște că ea personal și unii vecini au făcut cerere pentru a li se elibera permis de a folosi arme! Alte astfel de replici au fost consemnate de către echipele de cercetare, unele întrecând nivelul minim de civilitate. Fără a le generaliza putem spune că există o stare de tensiune destul de accentuată, deși am observat în mod clar tendința interlocutorilor de a identifica un țap ispășitor (tendință pusă în evidență de clasicii literaturii de specialitate). Și aceasta, cu atât mai mult cu cât, în ciuda unor condiții de trai net superioare față de alte zone rurale din România, numărul celor ocupați în agricultură precum și a celor săraci și foarte săraci este ridicat, de unde și o anumită îngrijorare privind viitorul imediat. Numai pentru ajutorul social sunt în derulare la Primăria Kogalniceanu peste 200 de dosare, dintre care 100 sunt rezerve familiilor de romi. Chiar și de aici apar nemulțumiri deoarece mulți intervievați consideră că unii preferă acest ajutor pentru că refuză să muncească. Se știe de altfel că sumele provenite din ajutorul social sunt maxime (740.000 lei de persoană) doar în condițiile în care beneficiarul nu posedă nici o altă sursă de venit sau diverse bunuri. De unde și tendința de a conserva sărăcia, de a întreține o anumită „cultură a sărăciei” (în sensul dat de O. Lewis) și simpla

observație sociologică a gospodăriilor de romi confirmă această verdict chiar și în cazul celor care au beneficiat de construcții noi. Un calcul simplu făcut de un rom este elocvent pentru a se explica propria demotivare: „un serviciu la un patron ar aduce cel mult 1 500 000 lei din care, dacă se scade transportul la navetă de 500 000 de lei nu mai rămâne mare lucru”. Este preferată cererea de ajutor social, chiar dacă uneori nici nu mai interesează că trebuie adusă adevărul care să ateste lipsa unui loc de muncă. În această analiză nu se dorește excluderea de la un minim ajutor a celor aflați în situații de marginalizare și defavorizare (există de exemplu în cadrul Primăriei un proiect al unei cantine sociale). Important este în ce măsură prevederi legale în vigoare pot naște la nedorite tensiuni sociale! Existența acestor tensiuni a fost de altfel confirmată de către cadrele de conducere ale Poliției locale, deci respectivele neînțelegeri trebuie avute în calcul în orice strategie pusă în aplicare la nivel comunitar!

5. Grupurile etnice și problemele comunității

După cum rezultă cel puțin din declarațiile oficialităților locale, dincolo de astfel de nemulțumiri exprimate față de unii locuitori romi, coabitarea tuturor etniilor, este totuși lipsită de probleme majore. Chiar dacă există o anumită repartizare spațială a etniilor aceasta nu trece în nici un caz într-o divizare pe considerente etnice. Buna înțelegere și cordialitatea sunt o tradiție. Iată ce consemnau în anul 1942 autorii unei interesante monografii construită după regulile lui D. Gusti⁵: „Comuna are un renume frumos: sat de oameni buni și cu deprinderi frumoase. Sunt foarte primitivi, mențin raporturi bune între ei, chiar cele trei naționalități (români, germani, tătari–n.n.) se au foarte bine între ele. Se ajută reciproc, sunt ospitalieri și darnici”. Această descriere, dincolo de naivitatea inevitabilă, poate da o imagine despre situația de astăzi cu toate diferențele care se impun. Vrem să sugerăm că *sentimentul* apartenenței la o comunitate încheagată l-am regăsit la majoritatea celor chestionați. De altfel, 84% dintre aceștia declarau că localitatea în care trăiesc este un model de înțelegere între etnii⁶. Întrebați de ce se întâmplă acest lucru, respondenții au arătat totuși o atitudine duală: una de atracție („oamenii s-au obișnuit unii cu alții”, „se respectă”, „nu există conflicte” etc.) și una de relativă respingere („fiecare cu ale lui”, „suntem indiferenți”, „unii nu respectă regulile și legile” etc.). Totuși, indiferent de etnie, majoritatea celor chestionați dovedesc o reală preocupare pentru problemele comunitare: 66% considerau că principala problemă a localității este aprovizionarea cu apă și/sau cu gaz metan, 10% s-au

5 P-va Gh. Pușcașu, Gh. M. Pușcașu, *Studiu monografic asupra comunei Ferdinand I (Caramurat), jud. Constanța*, Tip. „Lucrătorii asociați”, 1942, p. 132.

6 Pe etniile semnificative numeric procentele pentru acest răspuns au fost: 93% dintre români, 82% dintre turci și tătari apoi în scădere evidentă 78% dintre macedoneni și 72% dintre romi (ultimele două cifre amintesc de animozitățile care au existat de altfel și în 1990).

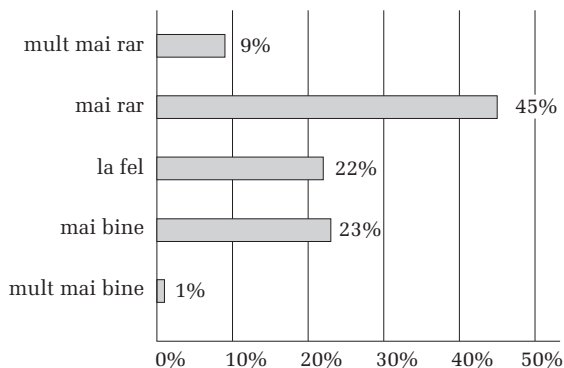

Figura 1. După cum se observă 54% dintre respondenți consideră că în prezent trăiesc mai rău sau mult mai rău decât acum 10 ani. 22% cred că viața lor nu s-a modificat semnificativ, 23% consideră că o duc mai bine, în timp ce doar 1% cred că o duc mult mai bine decât acum 10 ani. De altfel, s-au întâlnit destule cazuri în care perioada comunistă era regreată din diverse motive.

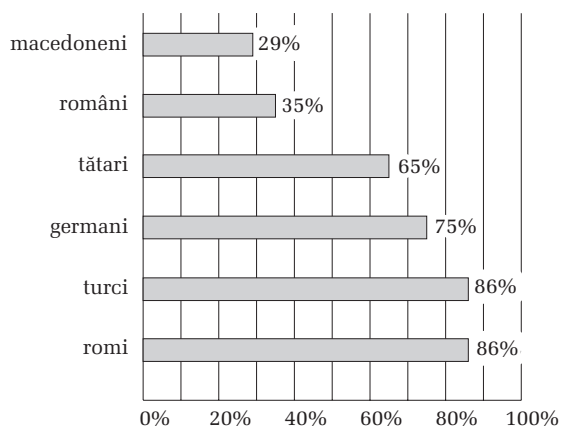

Figura 2

referit la canalizare, câte 5% au amintit de lipsa locurilor de muncă și lipsa banilor în general etc. Abia 1% au considerat că romii ar fi o problemă pentru localitate, dovadă că anumite probleme ale comunității trec în prim plan devansând pe cele interetnice. Întrebați despre problemele personale am observat că o bună parte din problemele comunității sunt resimțite de către intervievați ca și probleme personale. O altă întrebare foarte des folosită în sondajele de opinie s-a referit la gradul de satisfacție cu viața în general: „cum trăiești în prezent față de acum 10 ani?” (vezi figura 1).

Aceeași întrebare am repartizat-o pe etnii, reținând proporțiile celor ce declară că o duc în prezent mai rău sau mult mai rău decât acum 10 ani (vezi figura 2).

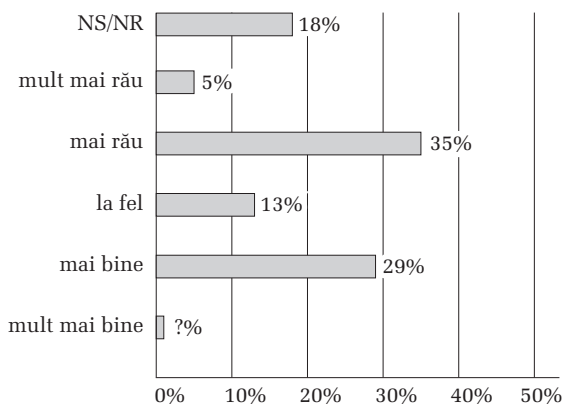

Figura 3. Estimarea optimismului prin întrebarea: „Cum credeți că veți trăi anul viitor?” a dus la rezultatele vizibile în graficul alăturat: se evidențiază un echilibru al răspunsurilor: 41% consideră că vor trăi mai rău sau mult mai rău în timp ce 29% consideră că vor trăi mai bine! Un procent important nu au nici o estimare, de unde cifra ridicată a celor cu incertitudini privind viitorul imediat!

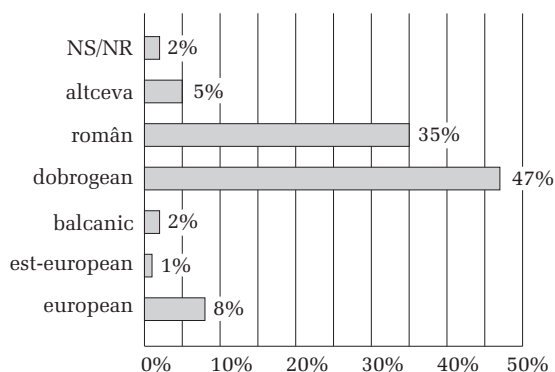

Figura 4

Se observă că cei mai puțin expuși la problemele specifice tranziției sunt românii și macedonenii, lucru care poate sugera dominarea acestora din punct de vedere economic (de altfel zonele locuite de cele două etnii se individualizează prin gospodăriile mai extinse și prin bunăstarea afișată). Se întrevede astfel o ruptură între aceștia și restul etniilor (vezi figura 3).

Am urmărit în cercetarea de față o serie de itemi inspirați de *Etnobarometrul* realizat de Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală (www.edrc.ro). Mai întâi am urmărit tipologia autoidentificării în funcție de dimensiunile regionale, naționale sau locale (vezi figura 4).

Se observă că un procent de 47% se identifică cu tipul regional (dobrogean) și doar 35% declară că sunt în primul rând români. Un astfel de rezultat

este comentat de către autorii *Etnobarometrului* ca o consecință a unor probleme de autoidentificare. Astfel se consideră că, pe provincii istorice, cei din Muntenia au avut mai puține probleme cu identificarea ca români decât cei din celelalte regiuni. Dobrogea nu este tratată în mod distinct în *Etnobarometru*, lucru datorat modului de construcție a eșantionului respectiv și al cercetării în ansamblu. Totuși, era de așteptat să se obțină un astfel de rezultat considerând devenirea istorică a acestei regiuni. Să amintim de exemplu că în localitatea Kogălniceanu în perioada interbelică germanii erau majoritari!

O altă idee continuată din *Etnobarometru* a fost aceea de a găsi acele stereotipuri prin care se percep reciproc etniile din localitate. Interpretarea acestor stereotipuri trebuie strâns legată de definiția lor operațională, ca fiind „mijloace cognitive utilizate de către subiecții cunoscători, membrii ai proceselor de interacțiune socială pentru a opera procese adaptative în raport cu propria identitate”⁷. Stereotipurile, spune autorul citat anterior, pot induce anumite efecte asupra comportamentelor deschise ale oamenilor reali, asupra modului în care ei își justifică acțiunile, a manierei în care susțin diferite valori în grupurile din care fac parte, asupra felului în care devin subiect al controlului prin „mentalitatea corectă”.

În comuna Kogălniceanu părerile despre majoritarii *români* sunt împărțite: unii consideră că sunt oameni buni, cumsecade, primitivi, gospodari, harnici, muncitori, prietenoși, comunicativi, sinceri, alții consideră că sunt hoți, fură, nu sunt uniți, sunt leneși, nu muncesc, sunt lași, ipocriți.

Turcii și *tătarii* sunt apreciați ca: buni, cumsecade, prietenoși, comunicativi, uniți, la fel ca românii, muncitori, respectuoși.

Macedonenii sunt: oameni buni, harnici, gospodari, prietenoși, uniți, bogați, au spirit de afaceriști, sunt mândri, orgolioși, îngâmfați, răi, arțăgoși, avari, individualiști, egoiști, vorbesc mult, sunt bârfitori și mincinoși.

Germanii sunt apreciați ca fiind civilizați, educați, corecți, serioși, gospodari, respectuoși.

În schimb, *țigarii (romii)* sunt caracterizați prin următoarele atribute negative: hoți, fură, leneși, nu muncesc, lipsă de educație și respect, mizerie, sunt răi, fac scandal.

Dincolo de aceste considerații, se pot exprima procentual caracterizările etniilor între ele, rezultate pe care le-am obținut în urma unor întrebări deschise. Spațiul restrâns al expunerii de față ne obligă să detaliem doar stereotipurile minoritarilor despre majoritari și reciproc al majoritarilor despre minoritari, relevând doar proporțiile semnificative. Procentele de până la 100% sunt fie non-răspunsuri fie alte variante de răspuns (atragem atenția că este vorba de un eșantion teoretic din care putem desprinde anumite tendințe fără a putea face inferențe). Am eliminat cazul germanilor datorită numărului mic de subiecți chestionați.

7 A. Popescu, „Stereotipuri interetnice și modele identitare”, în *Revista de cercetări sociale*, Nr. 1,2/1999.

Despre români stereotipurile minoritarilor sunt prezentate în tabelul 1.

Tabelul 1

Minoritate	Caracteristici pozitive: românii sunt...	Procent răspunsuri	Caracteristici negative: românii sunt...	Procent răspunsuri
Macedoneni	Muncitori, harnici	25,0%	Hoți	22,0%
	Oameni buni, prietenoși	11,0%	Leneși	9,0%
	Ospitalieri	10,0%	Mincinoși	5,0%
	Patrioți	5,0%	Corupți	5,0%
Romi	Oameni buni, prietenoși	45,0%	Zgârciți	9,0%
	Nu fac separatisme	4,5%	Hoți	4,5%
	Muncitori	4,5%	Fac discriminari	4,5%
Tătari	Buni, omenoși	17,5%	Nu sunt uniți	9,0%
	Prietenoși	17,5%	Sunt cu mai multe fețe	9,0%
Turci	Prietenoși	28,0%	Nu sunt uniți	14,0%
	Muncitori	14,0%	Nu știu ce vor	14,0%
	Sinceri	14,0%		

Vom vedea acum stereotipurile românilor ca grup majoritar față de celelalte etnii. (Tabelul 2)

Tabelul 2

Românii declară că:	Caracteristici pozitive:	Procent	Caracteristici negative:	Procent
Germanii sunt...	Oameni civilizați, corecți	13,7%	Duri	5,0%
	Curați, ordonați	11,2%	Individualiști	3,2%
	Exemple	5,0%		86,0%
Macedonenii sunt...	Uniți	27,0%	Îngâmfați, egoiști	22,0%
	Oameni harnici, gospodari	13,0%	Răi, arțăgoși	13,0%
	Oameni buni, prietenoși	11,0%	Lacomii, avari	10,0%
Romii sunt...	Uniți	7,0%	Hoți	45,0%
	Prietenoși	2,0%	Leneși	20,0%
Tătarii sunt...	Buni, omenoși	21,0%	Înceți, leneși	10,0%
	Uniți	14,0%	Mincinoși	3,0%
	Prietenoși, respectuoși	5,0%		
Turcii sunt...	Uniți	16,0%	Leneși	5,0%
	Buni, cumsecade	13,0%		
	Prietenoși	8,0%		

Analiza poate fi extinsă cu auto-aprecierile pe care fiecare etnie și le-a făcut. Aceste aprecieri sunt prezentate în tabelul 3.

Datele obținute în aceste tabele sunt sugestive și analize diverse pot fi ușor evidențiate (se observă o usoară tendință de estompa caracteristicile negative). De asemenea toate aceste date pot rafina eventuale instrumente de lucru folosite în cercetări viitoare. Unele rubrici conțin un număr ridicat de

Tabelul 3

Ce declară...	Caracteristici pozitive...	Procent	Caracteristici negative...	Procent
Românii despre români	Harnici, buni gospodari	20%	Hoți	14%
	Buni, cumsecade	14%	Leneși	11%
	Cinstiți, sinceri	5%	Mincinoși	8%
	Creativi	5%	Nu sunt uniți	6%
	Optimiști	5%	Dezinteresați, indiferenți	5%
	Altele	40%	Lași	5%
Turcii despre turci	Altele	40%	Altele	40%
	Prietenosi	14%	Libertini	14%
	Se înțeleg între ei	14%	Hoți	14%
Tătarii despre tătari	Uniți	14%		
	Credincioși	9%	Nu sunt uniți	3%
	Se înțeleg între ei	6%	Iuți la mânie	3%
	Prietenosi	6%		
Macedonenii despre macedonenii	Altele	40%		
	Harnici, gospodari	33%	Egoiști, încrezuți	33%
	Uniți	10%	Bârfitori	8%
	Buni, cumsecade	8%	Mincinoși	5%
Romii despre romii	Altele	25%	Altele	7%
	Buni, cumsecade	23%	Nu vor sa muncească	5%
	Uniți	14%	Hoți	5%
Germanii despre germanii	Altele	26%	Altele	19%
	Cinstiți, corecți	38%	Reci, distanți	50%
	Muncitori	13%	Individualiști	13%
	Respectuoși	13%	Mândri	13%

non-răspunsuri din diverse motive: fie la unele etnii nu se identifică mai multe trăsături pozitive, fie a existat o anumită auto-cenzură a respondenților sau chiar incapacitate de a caracteriza etnii întregi prin câteva cuvinte.

O problematică deosebit de interesantă este analiza diverselor forme de capital pe care le dețin etniile conlocuitoare mai precis, analiza reprezentărilor sociale privind aceste forme de capital. Pe marginea definițiilor lui J.-C. Abric⁸ și a teoriei despre formele de capital inițiată de către G. Bourdieu⁹ (1986) am introdus în cercetare anumite forme simplificate de analiză pe care le-am urmărit ca reprezentări sociale fără a intra în detaliile acestei teorii: la fiecare formă de capital am introdus un singur indicator, cel care ni s-a părut cel mai sugestiv (vezi tabelul 4).

Referirile la diversele forme de capital nu respectă strict indicațiile clasice în domeniu (de exemplu pentru R. Putnam¹⁰ capitalul social rezidă

8 A se vedea J.-C. Abric, „Les représentations sociales: aspects théoriques”, în vol. *Pratiques sociales et représentation*, (J.-C. Abric, ed.), PUF, Paris, 1994.

9 P. Bourdieu, „The Forms of Capital” în vol. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (ed. J.G. Richardson), N. York, Greenwood Press, 1986, pp.241-258; R.Putnam, *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press, 1993.

10 R. Putnam, *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press, 1993.

Tabelul 4

Reprezentări sociale ale...	Întrebări/Indicatori
Capitalului economic	Cine sunt cei mai bogați din localitate? Cine sunt cei mai săraci din localitate?
Capitalului politic	Care din grupurile etnice are cea mai mare influență politică?
Capitalului simbolic	Care dintre grupurile etnice se bucura de mai mult respect?
Capitalului cultural	Care dintre grupurile etnice își conservă și menține mai bine tradițiile culturale proprii?
Capitalului social	Care dintre grupurile etnice sunt mai solidare și se întrajuto-rează mai mult?

în obligații morale și norme, valori sociale precum încrederea și rețelele sociale dezvoltate mai ales în asocieri voluntare) și tocmai de aceea ar trebui anumite redefiniri ale termenilor. Cu toate acestea considerăm că întrebările/indicatori, dacă nu rezumă formele de capital, nici nu se îndepărtează de sensul sociologic dat acestora.

Rezultatele impunerii setului de întrebări/indicatori în cadrul chestionarului se pot vedea în tabelul de mai jos (caracterele cu bold reprezintă prima poziție, cele în italic cea de a doua poziție; de exemplu în cazul românilor se obțin două prime poziții și trei poziții secunde). Concluziile care se desprind din analiza tabelului sunt sugestive și sunt legate de rezultatele anterioare. Astfel *macedonenii* sunt percepuți ca fiind cei mai bogați, ca respectându-și cel mai bine tradițiile și ajutându-se cel mai mult între ei, *romii* sunt percepuți ca fiind cei mai săraci, dar recunoscuți în comunitate privind unitatea lor. *Românii* sunt percepuți ca având mai multă influență politică și bucurându-se de mai mult respect (însă au o parte însemnată de săraci, mai mare decât la macedonenii). Atributele fiecărei etnii apar clar conturate – fapt demonstrat de diferențele mari existente între diferitele scoruri – și oferă o imagine a modului cum diferitele surse de putere sunt distribuite în spațiul social la nivel local (vezi tabelul 5)

Într-o altă lectură, *macedonenii* domină prin capitalul economic cultural și social, *românii* dețin capitalul politic și simbolic, *turcii* și *tătarii* își mențin capitalul cultural, dar la o cotă inferioară macedonenilor și românilor, iar *romii* dețin polul negativ al capitalului economic. Dacă ar fi existat o dispută între diferitele grupuri etnice pentru deținerea diferitelor categorii de capital, cu siguranță că scorurile ar fi avut valori apropiate – lucru valabil doar pentru capitalul cultural, cel prin care orice etnie se identifică și se perpetuează. Diferențele destul de mari dintre scoruri relevă tocmai faptul că reprezentările sociale de care vorbeam însoțesc de fapt realități sociale impuse ca și certitudini (lucru văzut și în structurarea stereotipurilor), de unde și o anumită demotivare a actorilor sociali în competiția pentru succes social și prosperitate. Nivelul de toleranță și respectul reciproc par mai degrabă rezultatul unor realități sociale imuabile impuse prin tradiție și experiență comunitară și care sunt acceptate ca atare (taken-for-granted).

Tabelul 5

Dintre următoarele grupuri din localitatea dvs, în general vorbind, care...

	Sunt mai bogați (%)	Sunt cei mai săraci (%)	Au mai multă influență politică (%)	Se bucură de mai mult respect (%)	Își respectă cel mai bine tradițiile (%)	Se ajută cel mai mult între ei (%)
Românii	17,5	13,7	66,7	54,6	26,2	10,9
Turcii	2,7	2,7	1,1	1,6	12,6	6,6
Tătarii	1,1			2,2	11,5	1,6
Macedonenii	67,8	4,9	19,1	26,2	38,8	60,7
Romii	2,7	74,3	1,1	2,2	3,3	13,1
Germanii	1,1			2,2	1,6	
Ns/Nr	7,1	4,4	12,0	10,9	6,0	7,1

6. Distanța socială

După cum se amintește și în *Etnobarometru* distanța socială este un efect al modului cum acționează stereotipurile asupra comportamentului. Indivizi sau grupuri sociale se „distanțează” de alte grupuri prin luări de poziție, prin anumite comportamente, prin anumite atitudini etc. Plecând de la atitudinile subiecților și folosind scala distanței sociale a lui E. S. Bogardus se pot construi și calcula o serie de indici care să exprime matematic gradul de acceptare al alterității. În cazul cercetării de față am folosit scala respectivă cu cei șapte itemi consacrați¹¹ și le-am aplicat considerând următoarele etnii: români, turci, tătari, macedoneni, germani, maghiari, țigani (romi) și americani. Ideea a fost de a introduce o etnie din România relativ puțin cunoscută în zonă (maghiarii/ungurii) și una recent impusă în spațiul social al comunei Kogalniceanu (se știe că trupele americane au avut o prezență constantă în zilele războiului din Irak)¹².

În urma aplicării scalei Bogardus am calculat cei trei indici importanți luând în considerare doar răspunsurile etniilor din localitate:

1. ICS=indicele contactului social (denotă deschiderea spre alte etnii, minorități etc.). Se acordă note de la 5 (acceptare totală) până la 0 (respingere totală)

2. IDCS= indicele distanței contactului social (denotă tot deschiderea spre alte etnii prin numărul de contacte sociale admise, dar în sens invers: cu cât gradul de acceptare este mai mare, cu atât „distanța socială” este mai mică). Se acordă note de la 0 (acceptare totală) pînă la 5 (acceptarea de vizitatori în propria țară).

11 A se vedea pentru amănunte tehnice S. Chelcea, *Personalitate și societate în tranziție*, Ed. SC Știință și Tehnică SA, București, 1994, pp. 227 și urm.

12 Am introdus etniile maghiară și americană pentru a vedea distanța socială față de acestea ale etniilor din localitate; procedeul a fost utilizat de E. Bogardus care a introdus în analize chiar populații inexistente! El a tras concluzia că distanța socială crește odată cu gradul de necunoaștere a altor etnii!

Tabelul 6

Grup etnic	ICS	IDCS	ICCS
Români	4,76	0,24	23,5
Turci	4,20	0,81	19,7
Tătari	4,15	0,85	19,4
Macedoneni	4,37	0,63	21,1
Germani	4,20	0,82	19,8
Maghiari	3,51	1,51	16,6
Țigani (romi)	2,11	2,89	10,2
Americani	3,29	1,09	19,3

3. ICCS = indicele calității contactelor sociale (indicator calitativ obținut prin însumarea scorurilor aferente. Rezultă valori cuprinse între 25 (atitudine puternic pozitivă) și 1 (atitudine puternic negativă)¹³.

Făcând toate aceste calcule s-au obținut rezultatele din tabelul 6.

Din acest tabel deducem mai întâi scorurile ICS. O poziție bună în acest caz este dată de scorul cel mai mare. Ordinea este: *români* > *macedoneni* > *germani* și *turci*. Pe ultima poziție sunt *romii*. Se observă de asemenea o reacție mai slabă față de *maghiari* (mai rar întâlniți în Dobrogea, deci mai puțin cunoscuți direct) și chiar față de americani (într-o perioadă de deschidere politică majoră a României față de SUA).

IDCS este tot un indice cantitativ aflat în corelație inversă cu ICS: cu cât este mai mic cu atât este mai mare deschiderea, toleranța față de alte etnii. Scorurile sunt inverse cu cele ale ICS.

ICCS este considerat cel mai important indice și este cu atât mai sugestiv cu cât valoarea lui este mai aproape de 25. Nivelul cel mai ridicat este atribuit *românilor*; iar cel mai mic revine *romilor*. De data aceasta *americanii* îi depășesc pe *maghiari* și sunt alături de *tătari*. Dacă aceste scoruri le ordonăm pe o altă scală a atitudinilor față de grupurile etnice sugerată de către S. Chelcea (*op. cit.*) și anume: 3-7 puncte (atitudine slab pozitivă), 7-12 puncte (slab pozitivă), 12-18 puncte (puternic pozitivă) și 18-25 de puncte (foarte puternic pozitivă), atunci se observă că romii fac parte din cea de a doua categorie, iar maghiarii din cea de a treia. Aceste rezultate confirmă natura relațiilor interetnice din comuna Kogălniceanu: toleranță și bună înțelegere, grevate însă de o puternică respingere a etniei romilor. După cum am precizat, deși se pot găsi o serie de cazuri deviante și delincvente izolate, opinia generală riscă să

13 Pentru ICS și IDCS se ia în calcul o singură valoare pentru fiecare răspuns. De exemplu un scor de 5 pentru ICS reprezintă răspunsul unui subiect care este de acord „să fie în relații prin căsătorie” cu o persoană din altă etnie, iar un scor de 4 reprezintă faptul că acea persoană este „acceptată în cercul de prieteni” etc. În calcul se ia doar valoarea cea mai mare considerându-se că această valoare presupune și îndeplinirea condiției pentru scorul 4. La calculul IDCS valorile scorurilor sunt în ordine inversă. Cât privește indicele ICCS, acesta se obține prin adunarea tuturor scorurilor aferente dar numerotarea începe de la 7 și se termină la 3 deoarece ultimele două scoruri reprezintă respingerea altei etnii; suma maximă poate fi deci în acest caz 25.

Tabelul 7.

În localitatea dvs. cum puteți descrie relațiile dintre români și...

	...Turci	...Tătari	...Macedoneni	...Germani	...Romi
Relații de conflict	2,2%	2,7%	4,4%	1,1%	45,5%
Relații de indiferență	16,4%	16,4%	10,4%	15,8%	23,0%
Relații de colaborare	73,2%	73,2%	77,0%	58,5%	20,8%
Nu pot aprecia	7,7%	7,7%	8,2%	15,8%	8,2%
Ns/nr	5,0%			8,7%	5,0%

privească în bloc această etnie putînd să-i atribuie, la rigoare, fapte și evenimente pe care nu le-a generat sau de care nu răspunde în mod direct.

De altfel, dintr-o altă întrebare („Ce categorii de persoane le considerați a fi mai periculoase pentru siguranța dumneavoastră?”) țigani (romii) sunt considerați a fi categoria cea mai periculoasă pentru siguranța personală în procent de 56,3%. Alte categorii considerate periculoase sunt reprezentate de persoanele fără domiciliu fix, macedoneni, turcii și tătarii, toate însumând 15,8%; 6,6% dintre subiecți apreciază că nu există categorii periculoase, 8,2% au alte opțiuni, iar 19,7% sunt non răspunsuri. Cu toate acestea, 86,3% dintre subiecți declară că se simt în siguranță în zona în care locuiesc, în timp ce 13,7% declară că nu se simt în siguranță.

În directă legătură cu acest item am întreat pe cei chestionați cum văd relațiile între etnii. După cum am mai spus deja 82% dintre cei interogați consideră că în localitate există un model de înțelegere între etnii și numai 14,2% nu sunt de acord cu respectiva afirmație. Situația se datorează după opinia subiecților unei atitudini generale de toleranță, comunicare, respect reciproc și uneori chiar indiferență. Scorurile prezentate în tabelul 7. confirmă acest lucru: relațiile dintre români și turci, tătari, macedoneni, germani sunt de colaborare iar cele dintre români și romi conflictuale. (Tabelul 7)

Spiritul de toleranță etnică rezultă și din numeroase alte mărturii din interviuri. Iată una din intervenții: *„trebuie să vorbim și de raporturile dintre musulmani, respectiv turci și tătari, în raporturile cu românii, care se împacă foarte bine. Sunt raporturi de apropiere între musulmani și români, prietenii concrete, oameni deschiși care muncesc împreună, care se bucură împreună”* (preotul ortodox pledînd pentru cei de altă religie!). Interesante sunt scorurile adunate de relațiile de indiferență. Această atitudine exprimată prin răspunsuri de genul „fiecare își vede de treaba lui” este marcată și de spațiul fizic în limitele căruia se desfășoară contactele sociale și de frontiere simbolice care împart spațiul social. Distribuția locuitorilor a luat această formă de-a lungul timpului, nefiind impusă de cineva la un moment dat. Sunt clar delimitate cele două cartiere ale țiganilor – situate la marginea comunei, cartierul turcesc, și cartierul macedonenilor. Zona centrală situată pe strada principală este ocupată atât de români, cât și de macedoneni, iar germanii – puțini la număr – nu ocupă un anumit teritoriu ce poate fi clar delimitat. Reprezentanții diferitelor grupuri etnice se întîlnesc și comunică de regulă în centrul comunei, la locul de muncă sau la școală. Viața cotidiană a locuitorilor comunei, în mare parte agricultori și crescători

de animale, se desfășoară în limitele acestor granițe simbolice în perimetrul cărora există granițele determinate de locuința și curtea proprie.

7. În loc de concluzii

Cauza tuturor comportamentelor antisociale ale romilor reprezintă pe de o parte faptul că ei nu dețin resursele necesare care să le asigure un trai decent, iar pe de altă parte, au anumite trăsături de personalitate care la nivelul mentalului colectiv sunt reprezentate prin stereotipuri negative. Romii reprezintă o problemă socială, iar comuna Mihail Kogălniceanu este un exemplu. Soluțiile trebuie căutate găsite și aplicate. Cu toate că o intervenție care să elimine problema în totalitate ar fi imposibilă, pot fi propuse programe care să prevină anumite comportamente: în cazul copiilor se poate interveni în continuare în unitățile educaționale, în cazul tinerilor și adolescenților se pot încerca noi strategii de creare de locuri de muncă relativ apropiate de unele meșteșuguri sau îndemânări tradiționale. Se impun de asemenea programe pe termen mediu și lung și nu măsuri de moment care nu rezolvă de fapt gravele probleme sociale ale acestei etnii sau pe care ea le poate genera. Mulți romi au recunoscut că sunt ajutați deseori de autorități¹⁴ cu sume de bani sau bunuri, acestea fiind de fapt paleative de moment care nu rezolvă nimic pe termen mediu și lung și creează cel mult dependență și sărăcie. Măsurile sociale de anvergură și programele viabile se lasă în continuare așteptate.

14 Am intervievat un etnic rom care aștepta în fața primăriei: „Uite eu acum n-am pâine – să vă spun cinstit. Pă cuvânt dacă am pâine la copii și uite vin la dl primar ca să-i cer o sută sau două de mii ca să-mi iau de mâncare. Da totuși eu am fost ajutat”. Același etnic rom propune însă și o soluție: „Să ne dea și nouă o fabrică de ... cărămidă. O fabrică de asta de ceva pentru că noi n-avem de muncă absolut deloc”.

Anexă

Universitatea „Al. I. Cuza” Iași
Facultatea de Filosofie
Catedra de Sociologie
și Asistență Socială

Operator _____
Data _____
Cod operator _____

Chestionar

Bună ziua! Efectuăm o cercetare în localitatea dvs. privind problemele generale de interes cetățenesc și relațiile dintre oameni. Vă rugăm să ne răspundeți la următoarele întrebări și vă asigurăm de anonimatul răspunsurilor dvs.

Q1. Care considerați dvs. că este, în momentul de față, cea mai importantă problemă a localității?

..... 99.NS/NR

Q2. Care considerați dvs. că este, în momentul de față, cea mai importantă problemă a dvs.?

..... 99.NS/NR

Q3. Cum trăiți în prezent față de acum 10 ani?

1. Mult mai bine
2. Mai bine
3. La fel
4. Mai rău
5. Mult mai rău

99.NS/NR

Q4. Cum credeți că veți trăi anul viitor?

..... 99.NS/NR

Q5. Gândindu-vă la oamenii din localitate, în general...

	Ce apreciați mai mult la ...	ce nu apreciați la aceștia ...
1. Români		
2. Turci		
3. Tătari		
4. Macedoneni		
5. Romi		
6. Germani		

Q6. Dintre următoarele grupuri din localitatea dvs. (...), în general vorbind, care...?

	Românii	Turcii	Tătarii	Macedonenii	Germanii	Romii	NS/NR
Sunt mai bogați	1	2	3	4	5	6	9
Sunt cei mai săraci	1	2	3	4	5	6	9
Au mai multă influență politică	1	2	3	4	5	6	9
Se bucură de mai mult respect	1	2	3	4	5	6	9
Își respectă cel mai bine tradițiile	1	2	3	4	5	6	9
Se ajută cel mai mult între ei	1	2	3	4	5	6	9

Q7. Multe persoane declară că localitatea dvs. este un model de înțelegere între etnii. Credeți că este adevărat? De ce?

.....

Q8. Dvs. personal ce vă considerați a fi în primul rând? Mă consider în primul rând:

European	1
Est-european	2
Balcanic	3
Dobrogean	4
Român	5
Altceva. Ce anume?	6
NS/NR	9

Q9. În localitatea în care trăiți, cum puteți descrie relațiile dintre români și ...?

	Relații de conflict	Relații de indiferență	Relații de colaborare	Nu pot aprecia	Alta. Care anume?	NS/NR
1. Turci	1	2	3	4		9
2. Tătari	1	2	3	4		9
3. Macedonenii	1	2	3	4		9
4. Germanii	1	2	3	4		9
5. Romii	1	2	3	4		9

Q10. Gândindu-vă la grupurile etnice care trăiesc în localitate, ați fi de acord ca ...

	Să fie în relații de rudenie cu dvs. prin căsătorie	Să fie în cercul dvs. de prieteni intimi	Să îi aveți ca vecini pe stradă	Să îi aveți colegi de muncă	Să fie cetățeni ai României	Să fie doar vizitatori în România	I-as exclude din țara mea
Românii							
Turcii							
Tătarii							
Macedonenii							
Germanii							
Ungurii							
Țigani							
Americanii							

Q11. Atunci când dvs. personal trebuie să rezolvați o problemă, aveți pe cineva care să vă ajute la

	Da	Nu	NS/NR
1. Poliție	1	2	9
2. Bancă	1	2	9
3. Tribunal	1	2	9
4. Spital	1	2	9
5. Locul de muncă	1	2	9
6. Primărie	1	2	9

Q12. În general, când vă gândiți la locuitorii comunei, puteți spune că ...

	Total de acord	De acord	Dezacord	Total dezacord	NS/NR
... Majoritatea oamenilor este interesată doar de bogăția personală	1	2	3	4	9
... Majoritatea oamenilor este interesată de problemele comunei	1	2	3	4	9
... Majoritatea este cinstită și de încredere	1	2	3	4	9
... Toți se ajută între ei indiferent de etnie	1	2	3	4	9

Q13. Cum caracterizați activitatea actualului primar din ultimii trei ani?

1. Foarte bună	2. Bună
3. Proastă	4. Foarte proastă
9. NS/NR	

Q14. După părerea dvs., ce ar trebui să facă primăria, în primul rând, în perioada imediat următoare?

.....

Q15. Dacă duminica viitoare, ar avea loc alegeri pentru primărie, dvs. pe cine ați vota?

.....

96. Nu aș vota

97. Nu m-am decis

98. NS/NR

Q16. Dacă duminica viitoare, ar avea loc alegeri parlamentare, dvs. ce partid ați vota?

.....

96. Nu aș vota

97. Nu m-am decis

98. NS/NR

Q17. Dvs. personal, câtă încredere aveți în următoarele:

	Foarte multă	Multă	Puțină	Foarte puțină	Deloc	NS/NR
1. Președenție	5	4	3	2	1	9
2. Partide politice	5	4	3	2	1	9
3. Guvern	5	4	3	2	1	9
4. Justiție	5	4	3	2	1	9
5. Poliție	5	4	3	2	1	9
6. Armata	5	4	3	2	1	9
7. Biserică	5	4	3	2	1	9

Q18. În general, vă simțiți în siguranță în zona în care locuiți?

1. Da

2. Nu

9.NS/NR

Q19. Ce categorii de oameni le considerați a fi mai periculoase pentru siguranța dvs.?

..... 9. NS/NR

Q20. În ultimii ani ați fost victima unei:

	Agresiuni fizice (bătaie)	Furt	Înșelăciuni	Tălhării	Hărțuire sexuală	Cine a comis faptele respective?
Dvs. personal	1	2	3	4	5	
Vecini	1	2	3	4	5	
Rude ale dvs.	1	2	3	4	5	

Date personale

P1. Sexul: 1. Masculin 2. Feminin

P2. Anul nașterii:

P3. Ultima școală absolvită:

1. Fără școală	2. Ciclu primar (1-4 clase)
3. Ciclu gimnazial (5-8 clase)	4. Școală profesională
5. 10 clase	6. Liceu
7. Școală postliceală	8. Colegiu
9. Universitare	10. Post universitare

P4. Etnia dvs

.....

P5. Religia dvs

.....

P6. În prezent:

Lucrați 1. Da, Unde?

2. Nu. Dacă nu lucrați, sunteți:

1. Pensionar	2. Șomer
3. Casnic	4. Elev / Student
5. Altceva	9. NS/NR

P7. Care este aproximativ venitul din gospodăria dvs. în ultima lună?

..... 9. NS/NR

P8. Numărul de persoane din gospodărie

..... 9. NS/NR

P10. Sunteți membru în vreo asociație/partid/ONG? Care anume?

.....

P11. Situația matrimonială:

1. Necăsătorit	2. Căsătorit
3. Divorțat	4. Văduv
5. Concubinaj	

P12. Etnia soțului/soției

.....

Dragoș DRAGOMAN

**CAPITAL SOCIAL ȘI RELAȚII ETNICE.
TOLERANȚĂ, ÎNCREDERE ȘI COOPERARE
ÎN COMUNITĂȚI MULTIETNICE**

Introducere

Consolidarea și funcționarea democratică nu sunt dependente doar de design-ul instituțional, ci și de cultura politică participativă. Studiul asociațiilor voluntare, văzute ca factorul esențial al încrederii și cooperării, încearcă să determine condițiile sociale favorabile participării. Conceptul de capital social se leagă, în stadiul actualelor cercetări, de nivelul încrederii generalizate și de densitatea rețelelor asociațiilor voluntare. În cercetarea de față suntem interesați de legăturile care se stabilesc între elementele capitalului social și caracteristicile asociate toleranței și cooperării inter-etnice. Participarea la organizații secundare este legată, atât pentru români cât și pentru maghiari, de expresia unei încrederi sociale mai mari? Influențează capitalul social doar relațiile etnice cotidiene, sau are efect asupra atitudinilor față de problemele simbolice care apar în relațiile inter-comunitare? Este oare suficientă participarea la organizații și ce măsuri se pot lua pentru creșterea încrederii și cooperării? Răspunsul la aceste întrebări ar putea să ne explice mai bine stadiul în care se află relațiile etnice în Transilvania și să ne indice punctele mai vulnerabile ale raporturilor pe care le construim de peste un deceniu.

1. Rolul capitalului social și măsurarea sa

Putem defini capitalul social drept o resursă rară, care-i ajută pe indivizi să obțină beneficii mutuale, pe care altfel nu le-ar fi obținut. Capitalul social este, afirmă Dietlind Stolle, „un bun societal care-i unește pe oameni și [care] le permite să-și urmărească obiectivele comune mai eficient”.¹ Pentru Francis Fukuyama capitalul social este „un set de valori informale împărtășite de membrii unui grup și care le permite să colaboreze între ei. Dacă membrii

¹ Dietlind Stolle, “Social Capital – A New Research Agenda? Toward an Attitudinal Approach”, lucrare prezentată la European Consortium for Political Research Workshop, Copenhaga, 2000.

grupului ajung să se aștepte ca și comportamentul celorlalți să fie sigur și cinstit, vor ajunge să aibă încredere unul în altul”.²

Capitalul social este definit, în primul rând, în legătură cu încrederea generalizată, determinată de valori pozitive precum sinceritatea, îndeplinirea obligațiilor și reciprocitatea. În al doilea rând, el se leagă și de gradul de participare în organizații voluntare. În explicarea mecanismelor capitalului social, Robert Putnam crede că rețelele asociațiilor voluntare dezvoltă valori precum încredere, reciprocitate și creează condițiile pentru cooperare privată, dar și publică: ele produc atât bunuri private, cât și publice, deprinderile colaborării și încrederii fiind benefice întregii societăți, în activități precum strângeri de fonduri pentru acțiuni spitalicești sau caritabile, folosirea în comun a diverse resurse limitate, discuții de interes comunitar etc.³ Mai mult, Putnam investește capitalul social cu efecte puternice asupra funcționării democratice.⁴ Rețelele stabilite și normele dezvoltate în cadrul societății civile au efect asupra participării civice și buneii guvernări democratice. Capitalul social ar garanta un control mai mare asupra politicianilor aleși și o mai mare responsabilitate electorală, un nivel ridicat de participare civică și electorală. Continuându-l pe Tocqueville, Putnam crede profund în „legăturile care există între *moravurile* unei societăți și practicile sale politice. Asociațiile civice, de exemplu, consolidează *acele înclinații interioare* esențiale pentru niște instituții democratice stabile și eficiente”.⁵

Definirea capitalului social pune câteva probleme majore. Prima are legătură cu încadrarea lui; ține el, oare, strict de relațiile interpersonale sau poate fi extins pentru a caracteriza o societate în ansamblu? Generalizarea la care Putnam recurge este atât de extinsă încât ajunge să explice chiar performanța instituțională prin capitalul social: regiunile italiene caracterizate de neîncredere și atomizare socială prezintă și performanțe slabe ale instituțiilor regionale și locale. Tradițiile civice medievale sunt responsabile, la sfârșitul secolului trecut, de diferența majoră dintre sudul și nordul Italiei în raport cu nivelul angajamentului civic și al performanței instituționale.

Alți autori consideră capitalul social ca strict atașat relațiilor interpersonale, fără vreo extensie automată în societate. Pentru James Coleman „capitalul social este definit de funcția sa. El nu este o entitate distinctă, ci o varietate de entități având două caracteristici comune: toate consistă într-un aspect oarecare al structurii sociale și facilitează anumite acțiuni ale indivizilor în interiorul acestei structuri. Ca alte forme de capital, capitalul social este productiv, făcând posibilă atingerea anumitor scopuri care nu ar putea fi atinse în absența sa (...) ca alte

2 Francis Fukuyama, *Marea Ruptură. Natura umană și refacerea ordinii sociale*, București, Humanitas, 2003, p. 26.

3 Robert Putnam, “Bowling Alone. America’s Declining Social Capital”, în *Journal of Democracy*, No. 6, 1995, pp. 65-78.

4 Robert Putnam, *Cum funcționează democrația? Tradițiile civice ale Italiei moderne*, Iași, Polirom, 2002.

5 Robert Putnam, *Cum funcționează democrația? op. cit.*, p. 24.

forme de capital, capitalul social se înserează în structura relațiilor dintre persoane. Acesta nu este localizat nici în indivizi, nici în rezultatele fizice ale producției”.⁶ Acesta nu ar putea fi explicat, astfel, prin încrederea generalizată. Capitalul social, văzut ca relație de reciprocitate și încredere, nu poate fi extras din relația specifică (comercială, de exemplu) și generalizat societal, crede și Daniel Rubenson, capitalul social fiind generat de relațiile *dintre* persoane, și nu de persoanele însele.⁷ Exemplul folosit de Coleman se referă la încrederea și cooperarea între doi agenți pe piață, de exemplu, piața diamantelor din New York; normele de încredere și reciprocitate nu persistă însă în afara pieței, în relațiile celor doi agenți cu membrii din societate. Continuând abordarea lui Coleman, cercetători precum Edwards și Foley conchid că este nevoie de un studiu asupra diverselor societăți mult mai sensibil la diferențele politice și economice pentru a testa influența capitalului social asupra performanțelor democratice.⁸

A doua problemă pe care o ridică definiția capitalului social este legătura dintre încrederea generalizată și densitatea rețelelor de asociații voluntare. Putnam nu este foarte explicit în a exprima relația dintre încredere și participare, în sensul în care nu distinge prea clar variabilele dependente de cele independente. Într-un articol ulterior, Putnam exclude încrederea socială din definiția capitalului social și o prezintă „cu certitudine, o consecință directă” a sa.⁹ Dacă am disocia cele două componente – încrederea și participarea – încrederea generalizată ar fi mai puternic asociată cu diverși indicatori ai dezvoltării socio-economice și ai performanței democratice, afirmă Pippa Norris.¹⁰ Doar în acest mod cele două componente împreună fac din capitalul social o variabilă puternic corelată cu indicatorii performanței democratice, confirmând teoria lui Putnam.

Problema sensului cauzalității a fost pe larg dezbătută după apariția lucrărilor lui Putnam. În ipoteza socializării, rețelele dense de asociații secundare facilitează formarea condițiilor indispensabile încrederii interpersonale, toleranței și cooperării. Alți autori, precum Kenneth Newton, sunt sceptici în privința acestei cauzalități.¹¹ Corelația dintre participare și încredere ar putea

6 James S. Coleman, *Foundations of Social Theory*, Cambridge, Harvard University Press, 1990.

7 Daniel Rubenson, “Participation and Politics. Social Capital, Civic Voluntarism, and Institutional Context”, lucrare prezentată la European Consortium for Political Research Workshop, Copenhaga, 2000.

8 Bob Edwards, Michael W. Foley, “Civil society and social capital beyond Putnam”, în *American Behavioral Scientist*, nr. 42(1) / 1998, pp. 124-139.

9 Robert Putnam, “Measure and Consequences of Social Capital”, în *Isuma*, primăvara 2001 (pp. 47-59), p. 51.

10 Pippa Norris, “Making Democracies Work. Social Capital and Civic Engagement in 47 Societies”, lucrare prezentată la conferința European Science Foundation EURESCO, University of Exeter, septembrie 2000.

11 Kenneth Newton, “Social Capital and Democracy in Modern Europe”, în Jan van Deth (eds.) *Social Capital and European Democracy*, London, Routledge, 1999, pp. 3-24.

fi cauzată de o recrutare selectivă a celor care participă la organizații secundare: membrii acestor organizații sunt cei care manifestau deja un nivel ridicat de încredere socială, în timp ce indivizii cu un nivel scăzut de încredere generalizată nu fac parte din astfel de asociații voluntare. Astfel, încrederea este cea care-i predispune pe unii să participe și pe alții să nu participe la organizații secundare, bazate pe voluntariat. În testarea relației dintre cele două variabile, Marc Hooghe nu infirmă ipoteza recrutării selective, dar arată cum viața asociativă pare să aibă anumite efecte care sunt mai bine explicate de o logică a socializării.¹² La rezultate asemănătoare ajunge și Dietlind Stolle, care arată cum participarea la asociații voluntare conduce la deprinderea și cultivarea unor atitudini și valori civice.¹³ Cu toate acestea, ipoteza capitalului social este greu de susținut în întregime.

Altă critică adusă conceptului elaborat de Putnam este valoarea pe care acesta i-o atribuie, și care derivă din valoarea pozitivă a încrederii și reciprocității atașată indivizilor, și nu relațiilor dintre ei. Este o eroare, crede Rubenson, să-i atribui capitalului social o valoare pozitivă, așa cum face Putnam; ca orice formă de capital, valoarea sa este una neutră. Dintr-o perspectivă mai „psihologică”, Whiteley¹⁴ consideră capitalul social, măsurat la nivel individual, ca fiind dependent de personalitatea indivizilor, de credințele normative, codul lor moral și de apartenența lor la „comunități imaginare”.¹⁵

Această introducere este necesară atât pentru o cât mai mare claritate conceptuală, cât și pentru expunerea dificultăților de măsurare. Chiar dacă unii autori (Norris, Edwards și Foley) insistă asupra necesității unei analize comparate între regiuni și țări pentru a înregistra un nivel difuz de agregare al modelelor de cooperare, toleranță și civilitate în diferite contexte – sociale, politice și economice – măsurarea capitalului social are loc la nivel individual. În definiția capitalului social vom include atât elementul structural – participarea la organizații secundare –, cât și pe cel cultural – încrederea generalizată. În același timp, nu ne propunem să stabilim sensul cauzalității dintre cele două variabile, ci să determinăm relațiile dintre capitalul social și alte relații sociale.

12 Marc Hooghe, “Socialisation, Selective Recruitment and Value Congruence. Voluntary associations and the development of shared norms”, lucrare prezentată la ECPR Joint Sessions, Copenhaga, aprilie 2000.

13 Dietlind Stolle, “Clubs and Congregations. The Benefits of Joining an Association”, ECPR Joint Sessions, Copenhaga, aprilie 2000.

14 Paul Whiteley, “The Origins of Social Capital”, în Jan van Deth (edit.), *Social Capital and European Democracy*, London, Routledge, 1999, pp. 25-44.

15 “Comunitățile imaginare” sunt națiunile văzute ca niște comunități existente la nivel imaginar. Comunitățile naționale și limitele lor sunt “imaginare” în măsura în care indivizii care le compun nu au nevoie de contact direct pentru a le cunoaște; prin intermediul ideologiei naționale ei știu că formează, cu toții, o națiune care are o limită precisă. Vezi Benedict Anderson, *Imagined Communities*, London, Verso, 1983.

2. Capital social și relații interetnice

Studiile lui Putnam au arătat legătura stabilită între capitalul social și buna funcționare democratică: societățile caracterizate de rețele sociale vaste, numeroase și suprapuse sunt cele mai propice dezvoltării unor valori precum respectul reciproc, toleranța, cooperarea și angajamentul civic. Ceea ce ne interesează nu este cooperarea și toleranța generală, ci mai specific, normele de conviețuire sau conflict etno-cultural. După determinarea lor, vom cerceta rolul capitalului social ca factor favorabil dezvoltării unor valori ale comunităților multi-etnice, precum toleranța etnică, respectul și cooperarea interetnică.

Studiul nostru se oprește asupra societății transilvane în ansamblul său. Deși diversă din punctul de vedere al distribuției etnice regionale, Transilvania oferă un cadru mult mai bun de analiză a relațiilor româno-maghiare decât întreg teritoriul României. Aici contactul comunitar este mult mai important, dincolo de reprezentările sociale și istorice. În cercetare vom folosi datele unui barometru al relațiilor etnice (BARE) realizat prin finanțarea Fundației pentru o Societate Deschisă. Sondajul din 2002 a fost realizat de Metro Media Transilvania pe diferite eșantioane: un eșantion reprezentativ pentru Transilvania, Banat, Crișana-Maramureș, un eșantion reprezentativ pentru populația de etnie maghiară din Transilvania, un eșantion reprezentativ pentru populația de etnie română din Transilvania. Eșantioanele sunt probabiliste, stratificate, bi/tri-stadiale. Pentru urmărirea evoluției componentelor capitalului social și a caracteristicilor asociate este nevoie, fără îndoială, de o analiză ulterioară desfășurată pe baza datelor colectate până în prezent cu ajutorul Barometrului Relațiilor Etnice.

2.1. Participarea în organizații secundare

Densitatea rețelelor de cooperare este elementul care-i conferă capitalului social o definiție structurală. Nivelul participării în organizații secundare (caritabile, profesionale, de petrecere a timpului liber etc.) este indicatorul acestei prime caracteristici. Doar o treime dintre intervievați au afirmat că aparțin cel puțin uneia dintre cele 9 tipuri de asociații voluntare despre care au fost chestionați (*vă rugăm să ne spuneți dacă faceți sau ați făcut parte dintr-o asociație (alta decât asociația de locatari) sau o organizație de orice fel*). Doar o cincime dintre românii ardeleni, dar peste 40 % dintre maghiarii ardeleni au făcut sau fac parte din astfel de organizații. Dacă excludem partidele politice, doar 6,8 % dintre români aparțin unor organizații voluntare. (vezi tabelul 1)

În ceea ce privește nivelul activismului, peste o cincime dintre maghiari, dar mai mult de jumătate dintre români participă săptămânal sau cel mult lunar la întâlnirile respectivelor organizații (*de obicei, cât de des participați la întâlnirile cu ceilalți membri sau la alte activități ale organizației?*). (vezi tabelul 2)

Tabelul 1

	Români	Maghiari
Da, sunt membru	7,7 %	26,5 %
Nu, am fost membru	12,1 %	16,5 %
Nu sunt, nu am fost membru	80,2 %	57,5 %
N	363	593

Tabelul 2

	Români		Maghiari		
	Activ	57,5 %	12,8 %	Activ	22,1 %
Săptămânal	24,2 %	30,3 %	13,7 %	Parțial activ	28,7 %
Lunar	33,3 %		9,3 %		
De câteva ori/an	22,7 %	12,1 %	49,1 %	Inactiv	49,1 %
Anual	7,6 %		15,0 %		
Deloc	12,1 %				
N	66		226		

2.2. Încrederea generalizată

Gradul de încredere în ceilalți exprimat de subiecți este indicatorul caracteristicii capitalului social care ține de definiția culturală. Încrederea este, cum am văzut la Fukuyama, o componentă chiar mai importantă a capitalului social, ea punând în lumină valoarea normelor de reciprocitate și sinceritate. Nivelul încrederii generalizate este de 16,8 % pentru românii ardeleni (N = 364) și de 18,9 % pentru maghiarii ardeleni (N = 604).

Comparând frecvențele caracteristicilor, observăm că maghiarii aparțin în număr mult mai mare unor organizații secundare, dar că intensitatea apartenenței – dată de frecvența participării la adunările respectivelor organizații – este mai mică decât a românilor. Corelațiile dintre elementele capitalului social confirmă legătura descoperită de Putnam. Pentru maghiari corelația dintre încrederea socială și participarea voluntară este pozitivă (R = 0,116**, N = 604), precum pentru români corelația dintre încrederea generalizată și intensitatea participării (R = 0,317**, N = 66).¹⁶ Indiferent dacă încrederea face parte din definiția capitalului social sau nu, ea este legată de nivelul participării în organizații voluntare. Într-o analiză la nivel mondial, Pippa Norris descoperă o corelație puternică între cele două dimensiuni, cele 47 de state luate în calcul fiind distribuite în majoritate în două clase ale tipologiei, cele definite de valori mici ale încrederii și participării în organizații secundare, respectiv de valori mari ale celor două dimensiuni. Țările Europei de Est se încadrau, fără excepție, în prima clasă.¹⁷

16 * semnificativ la $p < 0,05$; ** semnificativ la $p < 0,01$.

17 Pippa Norris, *op. cit.*

2.3. Efectele capitalului social

În căutarea unor corelații, Putnam apreciază că elementele capitalului social ar fi legate de diverse aspecte ale vieții: performanța școlară, bunăstarea copiilor, vizionarea emisiunilor TV de către copii, fraudă fiscală, violența și omuciderea, inegalitățile civice și sociale etc., toate măsurate pe baza unor diverși indecși. Capitalul social ar dezvolta valori precum încrederea și cooperarea, ele reflectându-se în diverse aspecte ale relațiilor inter-personale, diminuând tendințele spre fraudă, violență, egoism și indiferență. Capitalul social pare a fi un bun public favorabil dezvoltării și democratizării societății. Norris descoperă la nivel global asocieri pozitive, puternice și semnificative cu indicatori ai dezvoltării socio-economice: produsul intern brut per capita, urbanizarea, școlarizarea, speranța de viață, incidența lecturii ziarelor și a utilizării internetului; indicatori ai performanței politice: democratizare, drepturi politice, libertăți civile, participare electorală. Cea mai interesantă corelație pentru noi este cea dintre capitalul social și toleranță. Cercetările lui Putnam și Norris au demonstrat amândouă efectul capitalului social asupra toleranței, în general, definită ca acceptare a egalității dintre sexe, rase și a libertăților civile. Corelația găsită de Norris este relativ puternică și pozitivă ($R = 0,350^{**}$).

Toleranța, văzută ca „acord de conviețuire sau acțiune împreună cu cei foarte diferiți de tine însuși, dar și înțelegere pentru cei care acționează altfel decât tine, în baza altor credințe sau stiluri de viață”,¹⁸ poate fi văzută ca integrată capitalului social, (Sandu), sau ca o caracteristică corelată. Această ultimă perspectivă va fi urmărită atunci când vom testa relația capitalului social cu indicatori ai toleranței și ai relațiilor interetnice. Vom avansa gradat în relațiile pe care le stabilesc etnicii românii și maghiarii în Transilvania, de la relații cotidiene, de vecinătate, colegialitate și rudenie, până la percepția grupului diferit etnic și la atitudinile față de statele română și maghiară, și vom observa importanța capitalului social. Vom indica valorile indicelui de asociere gama (γ) și ale indicelui de corelație (R) al lui Pearson, precum și numărul de cazuri valide (N).

2.3.1. Folosirea limbii materne

Pentru etnicii români participarea în organizații secundare și încrederea generalizată nu apar semnificativ legate de acceptarea utilizării limbii maghiare în public. Cei care indică valori mai mari ale celor două caracteristici nu sunt deranjați mai mult sau mai puțin de limba maghiară pe care o aud în jurul lor. Situația maghiarilor este, desigur, alta. Trăind într-un stat al cărui limbă oficială este și limba majorității etnice, maghiarii se simt mult

18 Dumitru Sandu, *Sociabilitatea în spațiul dezvoltării. Încredere, toleranță și rețele sociale*, Iași, Polirom, 2003, p. 22.

mai puțin deranjați de utilizarea acestei limbi în public. Acceptarea largă a acestei stări de fapt – doar 4 % se declară oarecum deranjați – face ca încrederea socială și participarea voluntară să fie nesemnificativ corelate de sentimentul trezit de utilizarea publică a limbii române.

2.3.2. Folosirea limbii celorlalți

Cum limba este un semn important al apartenenței naționale, acceptarea utilizării limbii altei comunități poate fi un indicator de toleranță. Participarea în organizații secundare și încrederea socială nu favorizează utilizarea limbii maghiare de către etnicii români din Transilvania. Aceste variabile nu par să fie nici semnificativ legate de acceptarea folosirii limbii celorlalți, dacă luăm în calcul câteva componente ale ei: *românii care au învățat limba maghiară pentru a vorbi cu cunoscuții lor maghiari au procedat corect; sunt mulți maghiari care, deși știu, evită să vorbească în limba română*. Caracterul oficial și folosirea limbii române de către mulți maghiari face, din nou, ca încrederea și participarea să nu fie legate de acceptarea folosirii limbii celorlalți. Cei mai mulți dintre maghiari (91,3 %) cred că cei care au învățat românește au procedat corect și foarte mulți (90,4 %) consideră că acei conaționali care trăiesc în zone locuite majoritar de români trebuie să cunoască și limba română. Elementele capitalului social nu influențează însă în nici un fel utilizarea limbii române de către etnicii maghiari, cum nu par să aibă efect semnificativ nici asupra disponibilității românilor în a utiliza limba maghiară.

2.3.3. Relațiile cotidiene

Intensitatea și disponibilitatea contactului cu ceilalți spun multe despre viața cotidiană în comunitățile multietnice. De la maghiarii pe care îi știu din vedere, la magazinul administrat de un etnic maghiar și până la sfatul pe care îl cer unui maghiar, românii își definesc raportarea la celălalt. Încrederea socială se asociază, cum ne așteptam, cu acest contact. Cei încrezători în ceilalți sunt mult mai disponibili în a cumpăra de la magazine deservite de alți etnici ($\gamma = 0,454$; $r = 0,162^{**}$; $N = 364$), ba chiar în a le cere ajutorul în diferite situații ($\gamma = 0,376$; $r = 0,145^{**}$; $N = 364$). Și participarea în organizații secundare influențează contactul inter-comunitar. Cu cât participă mai mult, cu atât sunt mai dispuși românii la astfel de relații cu etnicii maghiari, cel puțin la relații comerciale ($\gamma = 0,457$; $r = 0,113^{*}$; $N = 364$). Putem avansa astfel gradat în relațiile pe care le stabilesc etnicii români și maghiari în Transilvania și observa importanța încrederii sociale. Românii care exprimă mai multă încredere se declară, spre exemplu, mai disponibili în a cere sfatul unui maghiar în probleme personale ($\gamma = 0,370$; $r = 0,144^{**}$; $N = 364$).

Maghiarii nu formează majoritatea decât în două județe ardelenesti, dar și aici există numeroase comunități locale mixte și deseori echilibrate. Relațiile lor cotidiene sunt forțate la menținerea unui contact chiar de către realitatea etnică a zonelor mixte. În consecință, capitalul social nu pare să aibă

pentru etnicii maghiari o importanță prea mare în cultivarea relațiilor cu membrii de etnie română din comunitățile în care locuiesc. Indicii calculați pentru asocierea încrederii și participării cu disponibilitatea contactelor sociale au o valoare redusă. În cazul românilor, mai puțin constrânși de balanța etnică, încrederea generalizată pare să favorizeze unele contacte.

2.3.4. Relațiile de vecinătate, colegialitate și rudenie

Intensitatea contactului comunitar interetnic ține și de relațiile pe care membrii comunității le au în calitate de vecini, colegi de studiu sau de muncă și de rude. Comunitățile puternic segregate sunt caracterizate de rate mici de incidență ale vecinătății, colegialității și rudeniei. Existența familiilor mixte, a instituțiilor școlare și culturale natural mixte – adică în afara constrângerilor politico-administrative – pot fi indicatori eficienți. Putem măsura însă și influența capitalului social asupra acestor raporturi interetnice, chiar dacă aici intervine ambiguitatea relației cauză-efect. Nu putem afirma la fel de bine că valoarea pe care o dă încrederea generalizată capitalului social provine din existența unui mediu instituțional și familial multietnic? Oricum, elementele capitalului social sunt legate de aceste raporturi. Nu doar încrederea, ci și participarea ridicată la organizații voluntare condiționează raporturile de vecinătate (*am vecini maghiari cu care mă salut*), colegialitate (*am, am avut colegi maghiari*), convivialitate (*mă vizitez și cu maghiari*) și de rudenie (*am rude maghiari*). Încrederea se leagă semnificativ atât de vecinătate ($\gamma = 0,402$; $r = 0,148^{**}$; $N = 364$), cât și de colegialitate ($\gamma = 0,471$; $r = 0,151^{**}$; $N = 364$). Participarea la organizații se asociază cu relațiile de rudenie ($\gamma = 0,488$; $r = 0,146^{**}$; $N = 364$) și vecinătate ($\gamma = 0,517$; $r = 0,133^{**}$; $N = 364$), dar nu și cu alte raporturi sociale. Vecinătatea poate fi, în unele cazuri, una predeterminată; moștenirile, vânzările și cumpărările pot să determine această vecinătate. Acceptarea unei vecinătăți date și posibilitatea de a-ți alege vecinii indică mult mai bine toleranța față de cei de altă naționalitate. Încrederea generalizată se asociază, în cazul românilor, cu acceptarea unor vecini de naționalitate maghiară ($\gamma = 0,615$; $r = 0,133^{**}$; $N = 364$). Acceptarea unor maghiari în cadrul familiei se dovedește legată, în plus, atât de încrederea socială ($\gamma = 503$; $r = 151^{**}$; $N = 364$), cât și de participarea în organizații secundare ($\gamma = 0,559$; $r = 113^{*}$; $N = 364$). Mai mult, dacă ar exista posibilitatea alegerii vecinătății, încrederea socială predispune la alegerea unor vecini de etnie diferită ($\gamma = 0,544$; $r = 0,200^{**}$; $N = 364$).

Pentru maghiari asocierea încrederii sociale cu relațiile de vecinătate și rudenie nu apar ca semnificative. Nici participarea la diverse asociații nu este legată de vreunul din raporturile sociale amintite. O singură excepție, participarea mai ridicată pare să predisună în mai mică măsură la acceptarea unor etnici români în familie, dar intensitatea corelației este relativ slabă ($\gamma = -264$; $r = -0,113^{**}$; $N = 604$). Experiența unei activități în comun nu pare să ducă la creșterea încrederii sociale, așa cum remarcasem anterior. Ceea ce trebuie luat în calcul este, cred, natura acestei colegialități.

2.3.5. Atitudini față de autoritățile publice locale

Relația etnicilor maghiari cu autoritățile statului român este foarte importantă din perspectiva capitalului social, acesta fiind răspunzător, cum spunem, de împărțirea valorilor și practicilor democratice. Situația maghiarilor în Transilvania după 1918 este legată de raportul dintre un stat definit etnic și cetățenii săi de altă naționalitate decât majoritatea etnică.¹⁹ În același timp, românii care locuiesc în zonele preponderent maghiare ale Transilvaniei își definesc propria relație cu autoritățile locale reprezentate de etnici maghiari. Autonomia locală și drepturile minorităților naționale fac din raportul stat-cetățean în Transilvania o ecuație complicată. Discriminarea este invocată adesea de ambele părți, alături de problema suveranității statului român; autodeterminarea comunitară și controlul național-centralizat sunt condițiile contradictorii ale protejării comunităților naționale din zonă.

Un aspect demn de considerat în determinarea importanței capitalului social este raportul etnicilor maghiari și români cu funcționarii și alte persoane publice din zonele în care locuiesc. Transilvania fiind un mozaic etnic cu diverse compoziții, românii și maghiarii nu sunt feriți de contacte oficiale cu conotații etnice. Preferința pentru funcționari publici de altă etnie, de exemplu în cazul soluționării diverselor probleme, se asociază pentru români cu încrederea generalizată; cu cât încrederea socială este mai puternică, cu atât funcționarii de altă etnie sunt mai larg acceptați ($\gamma = 0,369$; $r = 0,137^{**}$; $N = 364$). Același lucru este valabil și în privința consultării unui medic de altă naționalitate ($\gamma = 0,443$; $r = 0,154^{**}$; $N = 364$). Acceptarea unor autorități de ordine publică de altă etnie se leagă, din nou, de nivelul încrederii sociale. Cu cât aceasta este mai răspândită, cu atât existența unor polițiști de altă etnie este mai larg acceptată și cooperarea mai facilă ($\gamma = 0,434$; $r = 0,156^{**}$; $N = 364$).

În cazul maghiarilor, autoritatea de menținere a ordinii publice a fost percepută, mai cu seamă în ultimii ani ai regimului comunist, drept o forță de control și supraveghere a statului român, membrii săi fiind într-o proporție covârșitoare români, proveniți de multe ori din alte zone ale României. Enunțata dizolvare a autorității statului în zonele locuite preponderent de maghiari nu face decât să confirme temerile și stereotipurile anumitor politicieni actuali. În acest climat, relația poliției locale cu cetățenii de etnie maghiară poate fi afectată. Unul din riscurile tensiunilor ar fi dezvoltarea unei societăți civile maghiare neîncrezătoare în autoritățile statului român, dar și în concetățenii români. Dacă încrederea nu se asociază semnificativ, în cazul maghiarilor, cu preferința pentru vecini, funcționari, medici sau polițiști de aceeași etnie, participarea în diverse organizații secundare joa-

19 "România este stat național" – Constituția României, articolul 1; "suveranitatea națională aparține poporului român" – articolul 2; "statul are ca fundament unitatea poporului român" – articolul 4.

că un rol în relația cu aceștia. Cei care participă la organizații voluntare exprimă o preferință mai redusă pentru polițiști de altă etnie ($\gamma = -0,326$; $r = -0,128^{**}$; $N = 604$), pentru medici de naționalitate diferită ($\gamma = -0,248$; $r = -0,099^{*}$; $N = 604$). La fel, ei par mai puțin încântați de ideea de a-și alege vecini de altă naționalitate ($\gamma = -0,277$; $r = -0,119^{**}$; $N = 604$). Valoarea indicilor nu este, însă, prea mare.

2.3.6. Atitudini față de statul român și statul maghiar. Percepția grupului diferit etnic

Statele român și maghiar joacă un rol important în relațiile etnice din România. Ele se manifestă constant preocupate de soarta comunităților etnice din statul vecin și se erijează frecvent în purtătorul de cuvânt al acestor comunități. Prin *Legea Statutului Maghiarilor din afara granițelor Ungariei*, statul ungar devine și sprijinul financiar și material al maghiarimii din Transilvania. Dorim să analizăm influența capitalului social asupra atitudinilor față de pozițiile și acțiunile celor două state în problema situației comunităților naționale din Transilvania.

Acceptarea cetățeniei române a devenit obligatorie pentru maghiarii transilvăneni după Congresul de pace de la Paris, încheiat după Primul Război mondial. Acomodarea cu acest statut nu a fost ușoară; mai recent, în perioada comunistă, marcată puternic și de un naționalism oficial, cetățenia română era mai mult o povară. Oarecum surprinzător, încrederea generalizată nu favorizează prețuirea cetățeniei române (*prefer să fiu cetățean român decât cetățean al oricărei altei țări*), indicii fiind negativi ($\gamma = -0,382$; $r = -0,151^{**}$; $N = 604$). Mai mult, încrederea și participarea se leagă de expresia mai puternică a unui disconfort cu această cetățenie. Maghiarilor care participă la organizații voluntare le este mai rușine decât celorlalți (*sunt multe lucruri pentru care să-mi fie rușine că sunt cetățean român*; $\gamma = 0,194$; $r = 0,085^{*}$), cum le este și celor care indică o încredere socială mai mare ($\gamma = 0,224$; $r = 0,089^{*}$; $N = 604$), dar valoarea indicilor este relativ mică. Acest lucru nu este valabil și pentru transilvănenii români, cetățenia și naționalitatea fiind pentru ei adeseori asimilate. Valorizarea cetățeniei și mândria etnică sunt puternic legate la români ($\gamma = 0,691$; $r = 0,454^{**}$; $N = 357$). Cum era de așteptat, nu există o corelație puternică și semnificativă între mândria etnică maghiară și prețuirea cetățeniei române ($r = -0,022$; sig. = 0,579; $N = 604$).

În ceea ce-i privește pe transilvănenii români, capitalul social nu pare să aibă vreun efect, calculând atât încrederea socială, cât și densitatea rețelelor de cooperare, asupra acceptării unor politici ale celor două state privind soarta comunităților naționale: statul român să susțină organizațiile culturale ale maghiarilor, județele locuite majoritar de maghiari să beneficieze de o autonomie mai mare, statul ungar să acorde anumite drepturi cetățenilor de etnie maghiară din Transilvania sau aceștia să se bucure de dubla cetățenie română și ungară. Singura influență apare în acceptarea învățământului în limba maghiară; participarea în organizații secundare crește gradul de acceptare a

faptului ca statul român să asigure educația în limba maghiară ($\gamma = 0,398$; $r = 108^*$; $N = 364$) și să sprijine organizațiile culturale maghiare ($\gamma = 0,508$; $r = 0,130^*$; $N = 364$). De altfel, învățământul în limba maghiară este larg acceptat, mai puțin forma publică a educației universitare. Posibilitatea înființării unei universități de stat în limba maghiară este respinsă categoric de peste 36 % dintre intervieuați și doar 32 % sunt de acord, în condițiile în care aceasta ar fi finanțată din surse private și fonduri publice ale statului ungar.

În relație cu diversele acțiuni întreprinse de statul ungar în sprijinul comunității maghiare din Transilvania, încrederea socială și participarea în organizații secundare au un rol moderat. Sprijinul învățământului în limba maghiară, strângerea legăturilor cu organizațiile politice ale maghiarilor din Transilvania sau acordarea cetățeniei ungare etnicilor maghiari nu sunt mai bine văzute de românii care exprimă un nivel mai ridicat de încredere socială decât ceilalți. Aceasta pare să influențeze doar acceptarea mai ridicată a manualelor școlare destinate elevilor de naționalitate maghiară ($\gamma = 0,387$; $r = 0,153^{**}$; $N = 364$) și sprijinul statului ungar pentru investițiile firmelor ungare ($\gamma = 0,538$; $r = 0,186^{**}$; $N = 364$).

Imaginea celorlalți ca grup este un indicator important al relațiilor etnice. Percepția maghiarilor ca fiind o amenințare – pentru familie, poporul român sau statul român – de către etnicii români din Transilvania este semnul unei potențiale temeri care poate duce la tensiuni. Pentru români capitalul social nu apare semnificativ legat de aceste percepții. În cazul maghiarilor participarea în organizații secundare pare să sporească percepția românilor drept o amenințare personală sau pentru familie ($\gamma = 0,334$, $r = 0,083^*$, $N = 604$) și pentru comunitatea maghiară ($\gamma = 0,272$, $r = 0,084^*$, $N = 604$), dar valoarea indicilor este una redusă. Dacă ne referim la posibilitatea unui conflict armat cu vecinii, elementele capitalului social nu au vreo influență asupra temerilor românilor și maghiarilor.

2.3.7. Rolul liderilor în relațiile etnice

Am observat cum elementele capitalului social sunt mai importante pentru relațiile interpersonale decât privitor la politicile statelor ungar și român sau la activitatea autorităților locale din Transilvania. Ar putea fi o problemă teoretică de care am amintit, legată de posibilitatea extinderii utilizării capitalului social dincolo de stricta relație interpersonală. James Coleman și Daniel Rubenson, doi critici ai generalizării acestui capital, sunt sceptici în privința extragerii încrederii, participării și reciprocității din relațiile personale. Ar mai putea fi vorba însă și de altceva. Și anume de supraordonarea unor nivele atitudinale, capitalul social fiind neputincios în modelarea unor atitudini legate de probleme simbolice și de influența liderilor. Ar putea exista o distincție netă între relațiile cotidiene și conflictele simbolice, purtate de liderii comunitari și politici, conflicte capabile de mobilizări semnificative. Avem nevoie de cercetarea importanței subiectelor simbolice în relațiile etnice din Transilvania și a rolului pe care îl joacă liderii maghiari și români

în aceste relații conflictuale, dar scopul acestei cercetări este să aprecieze relațiile capitalului social cu percepția liderilor și a relațiilor etnice.

Participarea în organizații voluntare și încrederea socială au efect asupra percepției unor partide ca având o influență semnificativă (pozitivă sau negativă) asupra relațiilor etnice. În cazul maghiarilor însă, cei care participă mai mult în organizații voluntare cred mai mult în influența negativă pe care o joacă PRM în desfășurarea relațiilor intercomunitare ($\gamma = 0,310$; $r = 0,134^{**}$; $N = 604$). În cazul românilor, încrederea socială se leagă de percepția unor partide ca având o influență negativă asupra relațiilor etnice. Cu cât exprimă o mai mare încredere socială, cu atât subiecții cred mai puternic în influența negativă a PSD ($\gamma = 0,516$; $r = 0,159^{**}$; $N = 364$), a PRM ($\gamma = 0,395$; $r = 0,152^{**}$; $N = 364$) și a UDMR ($\gamma = 0,334$; $r = 0,127^{**}$; $N = 364$). Mai mult, și participarea apare legată de percepția PRM ca acționând defavorabil relațiilor etnice ($\gamma = 0,481$; $r = 0,132^{*}$; $N = 364$). Elementele capitalului social nu au efect – nici pentru români și nici pentru maghiari – asupra percepției evoluției relațiilor româno-maghiare după 1989 sau asupra estimării tipului relațiilor actuale, de conflict sau de cooperare.

3. Concluzii și perspective

Cercetarea implicațiilor capitalului social în derularea relațiilor etnice în Transilvania ridică unele probleme. După cum am observat, încrederea socială și participarea la organizații secundare par să fie mai legate de disponibilitatea pentru relații cotidiene decât de evaluarea politicilor statelor ungar și român față de etnicii maghiari sau de reprezentarea simbolică a maghiarilor. Irelevanța legăturii dintre participare și încredere socială, pe de o parte, și o scală a simbolismului – maghiarii pot deveni o amenințare pentru români; dintre diversele grupuri etnice, maghiarii sunt cei mai influenți politic; ungurii care investesc în România urmăresc de fapt scopuri politice; Ungaria își va menține întotdeauna pretențiile sale asupra Transilvaniei – este în contrast cu efectele benefice ale capitalului social asupra majorității relațiilor cotidiene: ajutorul și sfaturile pe care românii le cer maghiarilor, obișnuința de a cumpăra din magazine deservite de etnici maghiari, de a-și saluta vecinii de altă naționalitate, disponibilitatea de-a avea vecinii și rude dintre etnicii maghiari.

Diferența dintre cele două situații ridică întrebări asupra importanței subiectelor simbolice din disputa elitelor celor două comunități și a rolului acestora în modelarea relațiilor etnice. Dacă elementele simbolice – culturale și politice – ale relației etnice se dovedesc mai importante decât cele interpersonale, acesta ar fi un semnal pentru rezolvarea mult mai rapidă a contradicțiilor, sau, cel puțin, pentru transformarea disputelor în unele strict practice, și deci, negociabile. Menținerea lor la nivel simbolic și atunci când nu este cazul (retrocedarea unor imobile naționalizate cu destinația actuală declarată de interes public, amplasarea și inscripționarea unor grupuri sta-

tuare, organizarea unor instituții în limba maghiară)²⁰ nu face decât să submineze un posibil transfer al încrederii și cooperării de la nivel interpersonal la nivel intercomunitar și interstatal. Iar cei care transformă și cultivă capitalul simbolic sunt, fără îndoială, liderii naționaliști. Din perspectiva capitalului social, rolul lor este unul puternic eroziv pentru încredere și cooperare. Cred că voința comună de a nu genera capital electoral din teme simbolice, voința de a repara injustițiile ce mai pot fi reparate și voința de a discreditat public autoritatea liderilor naționaliști pot continua unele măsuri de compromis. Din această perspectivă, colaborarea politică *negociată tehnic* dintre UDMR și PSD înseamnă trecerea de la simbolic la practic, de la intransigență la compromis, o speranță pentru încredere și cooperare.

O altă problemă este legată de importanța participării în organizații secundare. Relația sa privilegiată cu dezvoltarea reciprocității, a toleranței, încrederii, cu valorizarea egalității, a drepturilor civile și politice, nu este pe deplin demonstrată. Îndoiala efectului participării asupra valorilor amintite – exprimată de adepții teoriei recrutării selective – subsistă. Simpla participare în organizații voluntare nu pare suficientă pentru dezvoltarea încrederii. Chiar dacă, în general, participarea și încrederea socială sunt corelate în cazul etnicilor maghiari, în anumite situații participarea apare legată de alte caracteristici. Astfel, maghiarii care declară o rată mai mare de participare acceptă în mai mică măsură etnici români în familie, preferă să se adreseze mai curând unor polițiști și medici de aceeași etnie în zonele unde locuiesc, declară un disconfort legat de cetățenia lor română mai ridicat. Trebuie să ținem cont, în același timp, de valoarea relativ redusă a indicilor și de faptul că, pentru etnicii maghiari, situația de naționalitate minoritară produce efecte diferite asupra relațiilor etnice.

Pentru a determina structura participării în organizații voluntare avem nevoie de un studiu al componenței etnice în diverse organizații secundare. S-ar putea ca participarea să aibă loc preponderent în organizații profesionale, de tineret, religioase sau culturale ale etnicilor maghiari (Asociația Pedagogilor Maghiari, Organizația Bisericii Reformate, Uniunea Democrată a Tineretului Maghiar ș.a.m.d.) și mai puțin în organizații non-guvernamentale regionale și naționale deschise tuturor. Din perspectiva cooperării, cel mai nefast ar fi dezvoltarea unei societăți civile maghiare în Transilvania aflată în opoziție cu autoritățile publice române și neîncrezătoare în organizațiile și partidele românești. Acest lucru ar face ca încrederea socială corelată cu participarea voluntară să privească doar societatea civilă maghiară, nu societatea civilă din Transilvania și, mai larg, din România. Opoziția își află rădăcinile, cred, în raportul statului român național-comunist cu întreaga comunitate maghiară. Atunci când școlile mixte, repartițiile profesionale administrative, preconizata sistematizare

20 Câteva cazuri ar fi, printre altele, unele licee clujene și brașovene și Biblioteca de la Alba Iulia, monumentul celor 13 generali maghiari antihabsburgici din Arad și cel al principelui Gábor Bethlen, facultățile în limba maghiară de la Universitatea "Babeș-Bolyai" și liceul "Bolyai Farkas" din Târgu-Mureș.

rurală au devenit elementele unui control și au fost percepute drept o amenințare de către comunitatea maghiară,²¹ ne putem explica asocierea neîncrederii și a vecinătății. Colegialitatea forțată administrativ, la rândul ei, nu duce automat la sporirea încrederii. Încrederea este un bun testabil, ea provine din practică. Menținerea discreționară a școlilor mixte nu rezolvă deloc problema.

Soluțiile ar putea veni, pe de-o parte, din caracterul tot mai neutru al statului în divergențele inter-comunitare. Statul nu va deveni un arbitru demn de încredere decât atunci când va fi expresia suveranității cetățenilor săi, indiferent de naționalitate, și când va legifera, administra și judeca ghidat exclusiv de echitate și de respectul drepturilor cetățenești. Pe de altă parte, societatea civilă ar putea realiza o dezvoltare mai intensă și mai cuprinzătoare a rețelei de cooperare. Ea ar putea stimula cu precădere proiectele de cunoaștere reciprocă, precum și pe cele desfășurate în parteneriat etnic în orice alte scopuri. Bariera lingvistică nu pare mai permeabilă în relație cu elementele capitalului social, așa cum am văzut. Cunoașterea reciprocă înseamnă și cunoașterea valorilor culturale ale celorlalți. Dacă etnicii maghiari sunt forțați de concurența de pe piața muncii și de programele școlare la utilizarea limbii române și la un minim contact cultural, etnicii români găsesc puține stimulente în cunoașterea culturii maghiare, inaccesibilă din cauza necunoașterii limbii maghiare și a nepromovării ei publice. Acțiunile întreprinse deja de unele ONG-uri și cele câteva măsuri de reformă instituțională – administrativă și judiciară – pot fi considerate drept câțiva pași înspre creșterea încrederii intercomunitare.

Cercetarea trebuie extinsă pentru determinarea evoluției elementelor capitalului social prin utilizarea tuturor bazelor de date înregistrate de Barometrul Relațiilor Etnice. De asemenea, trebuie insistat asupra bunei definiri a capitalului social, în special a problemei cauzalității și generalizării sale la nivel societal. Cu toate acestea, participarea la organizații secundare și încrederea socială se dovedesc importante în discuția despre viitorul relațiilor româno-maghiare în Transilvania. Legăturile lor cu caracteristici asociate, precum toleranța, reciprocitatea, buna conviețuire și cooperarea pun în lumină problemele complexe cu care se confruntă cele două comunități naționale. De buna lor gestionare depinde viitorul nostru comun.

Bibliografie

- Almond, Gabriel, Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*, București, Du Style, 1996.
- Coleman, James S., „Social Capital in the Creation of Human Capital,” în *American Journal of Sociology*, 1988.

21 Pierre Kende, Aleksander Smolar, *La grande secousse. Europe de l'Est, 1989-1990*, Paris, Presses du CNRS, 1990.

- Coleman, James S., *Foundations of Social Theory*, Cambridge, Harvard University Press, 1990.
- Deth, Jan van (ed.), *Social Capital and European Democracy*, London, Routledge, 1999.
- Edwards, Bob, Michael W. Foley, „Civil society and social capital beyond Putnam”, în *American Behavioral Scientist*, 1998, nr. 42(1).
- Fukuyama, Francis, *Trust: The Social Virtues and Creation of Prosperity*, London, Hamish Hamilton, 1995.
- Fukuyama, Francis, *Marea Ruptură. Natura umană și refacerea ordinii sociale*, București, Humanitas, 2003.
- Hooghe, Marc, Anton Derks, „Voluntary Associations and the Creation of Social Capital: The Involvement Effect of Participation”, ECPR Joint Sessions of Workshops, Berna, februarie – martie 1997.
- Hooghe, Marc, „Voluntary Associations and Social Capital”, Annual Meeting of the American Political Science Association, Atlanta, septembrie 1999.
- Hooghe, Marc, „Socialisation, Selective Recruitment and Value Congruence. Voluntary associations and the development of shared norms”, ECPR Joint Sessions of Workshops, Copenhaga, aprilie 2000.
- Norris, Pippa, „Making Democracies Work. Social Capital and Civic Engagement in 47 Societies”, EURESCO, University of Exeter, septembrie 2000.
- Portes, Alejandro, „Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology”, în *Annual Review of Sociology*, nr. 24, 1998.
- Putnam, Robert, „Bowling Alone. America's Declining Social Capital”, în *Journal of Democracy*, nr. 6, 1995.
- Putnam, Robert, „Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America,” în *PS: Political Science and Politics*, nr. 28, decembrie 1995.
- Putnam, Robert, „Measure and Consequences of Social Capital”, în *Isuma*, primăvara 2001, pp. 47-59.
- Putnam, Robert, *Cum funcționează democrația? Tradițiile civice ale Italiei moderne*, Iași, Polirom, 2002.
- Rubenson, Daniel, „Participation and Politics. Social Capital, Civic Voluntarism, and Institutional Context”, ECPR Joint Sessions of Workshops, Copenhaga, aprilie 2000.
- Sandu, Dumitru, *Sociabilitatea în spațiul dezvoltării. Încredere, toleranță și rețele sociale*, Iași, Polirom, 2003.
- Stolle, Dietlind, „Social Capital – A New Research Agenda? Toward an Attitudinal Approach”, ECPR Joint Sessions of Workshops, Copenhaga, aprilie 2000.
- Stolle, Dietlind, „Bowling Together, Bowling Alone: The Development of Generalized Trust in Voluntary Associations”, în *Political Psychology*, nr. 19, 1998.
- Uslaner, Eric M., „Trust, Democracy, and Governance”, ECPR Joint Sessions, Copenhaga, 2000.
- Warren, Mark (edit.), *Democracy and Trust*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

Levente SALAT

PERSPECTIVELE MINORITĂȚII MAGHIARE DIN ROMÂNIA ÎN LUMINA STUDIILOR ELABORATE PE BAZA REZULTATELOR BAROMETRULUI RELAȚIILOR ETNICE, EDIȚIILE 1994-1996 ȘI 2000-2002

Definirea punctului de vedere

Problematika relațiilor interetnice din România a devenit, în decursul celor cincisprezece ani ce s-au scurs de la prăbușirea comunismului, un subiect de cercetare care a trezit interesul unui număr impresionant de analiști, nu numai în țară, dar și în străinătate. Cele mai variate abordări, atât sub aspectul scopului urmărit, cât și al metodologiei utilizate, au vizat aspecte precum evaluarea potențialului de conflict interetnic (Zellner 1999, Kostecki 2002); aprecierea modului în care diferitele aspecte ale reformei – modificări ale Constituției, legea electorală, restituirea proprietăților, reforma în învățământ și în administrația locală etc. – au influențat relațiile interetnice din România (Alionescu 2004, Chiribucă și Magyari 2003, Horváth și Scacco 2001, Kettley 2003); evaluarea impactului pe care diferitele organizații, regimuri și tratate internaționale l-au avut asupra evoluției acestor relații (Horváth 2002, Dobre 2004); stabilirea unei legături cauzale între nivelul de democratizare, ca variabilă dependentă, și principalii indicatori ai evoluției relațiilor interetnice, ca variabile independente (Petrescu 2001, Mungiu 1999); sau numeroasele analize dedicate evoluției relațiilor bilaterale, înainte de toate celor româno-maghiare (Lantschner și Medda-Windischer 2003, Gál 1999, Iordachi 1998).

Barometrul Relațiilor Etnice ocupă un loc aparte în seria acestor cercetări, fiind probabil singura inițiativă în care s-a utilizat metodologia cantitativă, sub forma anchetelor sociologice realizate pe eșantioane reprezentative la nivel național¹. Motivația primei serii de anchete, realizată în perioada 1994-

1 Deși nu privesc în mod direct subiectul abordat în prezentul volum, se cuvin amintite aici următoarele cercetări care au relevanță și la anumite aspecte ale relațiilor etnice din România: *Intoleranță, discriminare, autoritarism în opinia publică*, septembrie 2003, sondaj realizat de Gallup România la comanda Institutului pentru Politici Publice, București, http://www.ipp.ro/altmateriale/IPP-Gallup_Caiet%20Sondaj_Extremism-2003.pdf; *Intoleranță, discriminare, extremism*, decembrie 2003, studiu realizat de Institutul pentru Politici Publice, București, <http://www.ipp.ro/altmateriale/Intoleranta%20Discriminare%20Extremism%20Romania%202003.pdf>; respectiv *Barometrul de opinie privind discriminarea în România*, octombrie 2004, sondaj realizat de Metro Media Transilvania la comanda Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării.

1996, a fost aceea de a oferi repere obiective, capabile să influențeze disputa româno-maghiară într-o perioadă în care aceasta s-a caracterizat printr-un grad înalt de voluntarism, actorii de o parte și alta putând exploata conform intereselor proprii lipsa unor date fundamentate științific². Cea de a doua serie a anchetelor, cele realizate în perioada 2000-2002, s-a înscris în aceeași direcție a motivației, urmărind totodată fundamentarea, prin date riguroase, a unor politici publice sectoriale care își propun ameliorarea situației diferitelor categorii de minorități și, implicit, a relațiilor interetnice din România.

Anchetele sociologice realizate în cadrul Barometrului Relațiilor Etnice au vizat în mod preponderent relațiile româno-maghiare și, într-o mai mică măsură, relațiile membrilor comunităților de romi cu românii și maghiarii. Deși aceste aspecte ale relațiilor interetnice din România reprezintă doar o parte din întreg³, atât miza politică a acestor componente, cât și încorsetările de ordin tehnic ale instrumentelor utilizate în cazul comunităților cu număr mai mic de membri au impus această limitare în conceperea obiectului cercetării. Astfel se explică și faptul că studiile incluse în prezentul volum se concentrează și ele, cu puține excepții, asupra diferitelor aspecte ale relațiilor româno-maghiare, iar aceasta va fi și punctul de vedere al concluziilor care vor fi formulate în cele ce urmează.

Plecând de la tipologia invocată de Monica Robotin în studiul inclus în volumul de față⁴, se cuvine precizat însă că este de așteptat ca rolul ocupat în prezent de „problema maghiară” pe agenda dezbaterilor publice să fie preluat treptat, într-un viitor nu foarte îndepărtat, de disputele legate de relațiile instituțiilor statului român cu comunitățile de romi.

În prezent, atenția acaparată de situația minorității maghiare din România se datorează în mare măsură interesului cu care un număr considerabil de specialiști urmăresc evoluția disputei etnopolitice dintre cele două părți: nivelul relativ ridicat de mobilizare politică a minorității maghiare din România și opoziția fermă a autorităților statului român față de principalele revendicări ale maghiarilor îi determină pe unii analiști să evalueze potențialul destabilizator al acestor relații, atât în contextul intern al procesului de democratizare a României, cât și în privința raporturilor interstatale din regiune.

Situația comunităților de romi reprezintă și ea o preocupare pentru o vastă categorie de actori, atât interni, cât și externi. Interesul acestora vizează însă pe moment capacitatea de absorbție a fondurilor europene, eficiența cu care acestea sunt dirijate spre comunitățile vizate, sau măsura în care ele produc schimbări durabile în sânul acestora, precum și în relațiile cu

2 Vezi Gabriel Andreescu: *Ruleta. Românii și maghiarii, 1990-2000*, Iași: Polirom, 2001, și István Horváth: *Facilitating Conflict Transformation. Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1993-2001*, Hamburg: CORE Working Paper 8, 2002.

3 A se vedea în acest sens Anexa.

4 Studiul intitulat „Stat și identitate etnică în România. O incursiune în percepțiile majorității și minorităților asupra acestei relații”, prezentul volum, pp. 14-16.

majoritatea. Pe scurt: modul în care instituțiile statului se dovedesc capabile să amelioreze situația comunităților de romi, utilizând resurse proprii și cele ale Uniunii Europene. Din această perspectivă, problema ce își așteaptă rezolvarea este de natură preponderent *socială*, scopul urmărit fiind, înainte de toate, combaterea situației de marginalizare și de inegalitate a șanselor în care se află în prezent o parte însemnată a comunităților de romi. Până și eforturile autorităților prin care acestea urmăresc prevenirea și combaterea diferitelor forme de discriminare au – în cazul romilor – consecințe de emancipare socială, înainte de toate, și doar colateral aspecte de emancipare etnică.

Există însă câteva evoluții, aflate în plină desfășurare, care pot facilita schimbarea de priorități pe agenda politicilor statului român față de minorități, sugerată mai înainte. Trendurile demografice caracteristice celor două comunități, de exemplu, vor contribui cu siguranță la scăderea importanței pe care minoritatea maghiară o are în viața politică din România și vor spori, treptat, ponderea pe care participarea reprezentanților romilor o are în acest context. Această evoluție va fi amplificată și de trendurile de emigrare caracteristice în prezent pentru comunitatea maghiară din România. Dacă presupunem, de exemplu, că nu vor avea loc alegeri anticipate în cursul anului 2005, și excludem alternativa coborârii pragului electoral la 3%, actualul mandat ar putea fi ultimul pe care Uniunea Democrată Maghiară din România (UDMR) îl are în regim de reprezentare proporțională în Parlamentul României.

În ceea ce privește comunitățile de romi, se poate urmări deja, ca efect colateral al atenției care le este acordată în cadrul programelor de ameliorare a situației lor, o treptată, dar pronunțată *eticizare* a problemei, pe măsură ce așteptările de sporire a eficienței intervențiilor și a randamentului cu care fondurile destinate acestui scop sunt utilizate impun apariția unei elite proprii, care își asumă rolul de mediator și de facilitator al schimbării în interiorul comunităților vizate. Chiar dacă gradul de mobilizare politică ce îi caracterizează pe maghiari nu va fi atins în curând de comunitatea romilor, este de așteptat că o parte a obiectivelor politice care figurează în prezent în programele UDMR să apară în curând și ca revendicări ale reprezentanților elitei roma, aflată în plină ascensiune.

Dincolo de miza politică pe care situația minorității maghiare din România o are în contextul actual, soluțiile care se vor identifica în raporturile acestei minorități cu statul român în ansamblu, cu instituțiile acestuia în câteva domenii de importanță cheie pentru șansele de supraviețuire a comunității, precum și cu comunitatea dominantă în stat, pot deveni deci de importanță paradigmatică pentru relația statului român și a populației majoritare cu comunități minoritare, oricare să fie acestea.

În ceea ce privește a treia categorie de minorități naționale din tipologia invocată de Monica Robotin, grupurile etnice ale căror număr de membri nu depășește 65 000, obiectivele politicii statului român vor rămâne, probabil, aceleași: susținerea acestora din respect pentru diversitate, pe de o parte, și

urmărirea, pe de altă parte, a unor scopuri propagandistice și de contrabalansare a pretențiilor formulate de minoritățile cu un număr însemnat de membri, în cazul cărora soluțiile acceptabile pentru toate părțile implicate se pot identifica mai anevoios.

Minoritatea maghiară – în capcana logicii statului-națiune

Așa cum reiese din toate studiile incluse în prezentul volum – cu excepția celui semnat de Adrian Netedu și Cristina Drăguș, care abordează, cu eleganță și în profunzime, un alt aspect al relațiilor interetnice din România – situația minorității maghiare din România, în pofida numeroaselor progrese din ultimii ani, ridică încă probleme atât în privința relației cu majoritatea, cât și sub aspectul raportării la statul român. Mai mult, având în vedere structurile identitare dominante în sânul comunității, am putea afirma că sunt problematice până și relațiile comunității cu ea însăși și, în strânsă legătură cu acest aspect, nici relațiile cu națiunea maghiară (în sensul cultural al termenului), și nici cele cu statul ungar nu sunt fără probleme.

Conform concluziilor ce se desprind din studiile semnate de Aurora Liiceanu, Raluca Soreanu și grupul de autori Ioana Paul, Mirela Tudoran și Luiza Chilariu, relațiile cu comunitatea majoritară sunt încărcate cu stereotipuri și prejudecăți de ambele părți, iar relațiile dintre minoritatea maghiară și autoritățile statului român se caracterizează prin neîncredere reciprocă și o incompatibilitate accentuată între obiectivele prioritare cu caracter etnopolitic urmărite de o parte și alta, după cum se poate deduce din interpretările formulate de Alexandru F. Voicu, Monica Robotin și Dragoș Dragoman. Concluziile privind unele particularități ale modului de autopercepție a maghiarilor care fac dificilă integrarea acestei minorități în comunitatea politică a națiunii civice române se desprind din lucrările semnate de Raluca Soreanu și grupul de autori Ioana Paul, Mirela Tudoran și Luiza Chilariu.

Problemele cu care se confruntă minoritatea maghiară din Transilvania sunt adesea puse pe seama consecințelor logicii statului-națiune, care i-a pecetluit soarta atât în perioada dualismului austro-ungar, cât și în contextul României Mari, după unirea din 1918. Mai mult, nu numai în relațiile cu statul român de după schimbările din 1989, dar și în grija pe care Ungaria, ca țară-mamă, îi poartă în noul context se regăsesc numeroase reflexe ale statului-națiune, și – poate cel mai paradoxal element al imaginii de ansamblu – până și în privința proiectelor politice prin care comunitatea maghiară din România urmărește consolidarea situației proprii este evidentă dominarea acestei logici și refuzul categoric al modurilor de gândire alternative.

Pentru a putea verifica valabilitatea afirmațiilor de mai sus, pare necesar să efectuăm o scurtă incursiune în istoria conceptului de stat-națiune.

Statul-națiune – istoria unui succes

Istoria statului-națiune⁵, în plină desfășurare încă, în pofida ipotezelor unor analiști ai globalizării, reprezintă un capitol de succes răsunător în istoria formațiunilor statale, performanțele acestuia – în materie de fundamentare și de reproducere periodică a legitimității politice, în exercitarea suveranității, în susținerea cadrului egalității formale și al solidarității, în capacitatea de mobilizare politică sau militară în situațiile în care evoluția relațiilor cu alte state o cere – fiind inegalabile cu performanțele formațiunilor statale premergătoare.

Din perspectiva istoriei ideilor, acest mod de organizare politică a comunităților umane a apărut ca o consecință firească a unei evoluții care a înlocuit treptat, în perioada care a urmat după încheierea rolului pe care Napoleon I l-a jucat în istoria modernă a Europei, o viziune preponderent imperială asupra naturii comunității politice cu una bazată pe încrederea în loialitățile specifice comunităților naționale.

La baza acestei viziuni noi, ce caracterizează gândirea politică începând cu secolul 19, regăsim convingerea că lumea în care trăim este un mozaic al națiunilor, acestea fiind unități firești, naturale și organice ale societății umane. Caracteristica principală a națiunilor este o omogenitate culturală și lingvistică care își are originea în istoria comună, iar din perspectiva individului, care aparține unei și numai unei națiuni, națiunea este cadrul firesc în care libertatea are sens și poate fi exercitată. Din acest motiv, membrii comunităților naționale au obligația morală să fie loiali națiunilor din care fac parte, iar armonia și stabilitatea lumii presupune protejarea prin mijloace potrivite a națiunilor: fiecare națiune are dreptul la un stat propriu pe care îl administrează în mod suveran, conform intereselor proprii.

Aceste convingeri slab conceptualizate și de regulă nesupuse unor analize mai riguroase s-au generalizat rapid, au contribuit la redesenarea, în mai multe valuri, a hărții politice a lumii, iar în interiorul formațiunilor statale au facilitat contopirea *statului* cu *națiunea* prin amalgamarea practicilor de administrare a instituțiilor statului cu mituri naționale, ceea ce a conferit aparatului de stat o legitimitate nemaîntâlnită în istoria premergătoare a formațiunilor statale.

5 Deși termenii de *stat național* și *stat-națiune* sunt folosiți adesea ca sinonime, există o importanță deosebită de nuanță între semnificația pe care o are fiecare, acestea reflectând totodată și afilierea la curente distincte în istoria ideilor politice. Termenul de *stat-națiune* s-a încetățenit în contextul tradiției intelectuale a republicanismului francez, purtând semnificația de suport instituțional pentru o comunitate politică, purtătoare a unui proiect politic. Conceptul de *stat național* este specific istoricismului juridic german, având semnificația unui produs al unui grup etnic, acest produs fiind conceput totodată drept garant al perenității și al integrității grupului respectiv. Vezi Alexandra Ionescu: „Stat-națiune, stat național și democrație în România”. În: *Dilema Veche*, Anul II, nr. 64, 8-14 aprilie 2005.

Succesul ideii naționale în sporirea eficienței instituțiilor statului s-a reflectat rapid și în teoriile despre politica internațională. În pofida apartenenței la paradigme rivale, teoreticienii împărtășesc aceeași viziune preponderent statistică care are la bază câteva principii simple, de data aceasta conceptualizate în detaliu și amplu dezbătute în istoria recentă a disciplinei: politica internațională se bazează pe interacțiunea dintre statele-națiune, acestea fiind în egală măsură actorii și scopul principal al activității politice internaționale; statele naționale sunt membri suverani și egali între ei ai comunității internaționale; ele se identifică prin teritorii și populații bine definite, asupra cărora exercită control exclusiv; prin aceste atribute, statele-națiune pot fi clar delimitate, nu sunt subordonate unul altuia și nu sunt supuse unei autorități superioare; sunt considerate sisteme politice omogene în interior, care constituie cadrul cel mai firesc al loialității umane.

Acest set de principii și-a găsit prima formulare oficială în 1648, prin tratatul de pace de la Westfalia, document care a pus bazele a ceea ce numim astăzi sistemul de state westfalian, ordinea politică internațională care a dăinuit peste trei sute de ani, ultimele două secole – 19 și 20 – fiind caracterizate în mod pronunțat prin procesul deja amintit de contopire a statului cu națiunea. Deși un produs eminent european, sistemul de state westfalian a însemnat generalizarea la scară globală a convingerii că lumea este un compozit al unor parcele teritoriale distincte, administrate fiecare de câte un guvern care exercită un control cuprinzător, suprem, nelimitat și exclusiv asupra teritoriului și populației care îi aparține.

Globalizarea – o primă provocare

Procesul de amalgamare a instituțiilor statului cu miturile naționale nici nu a apucat încă să-și producă cele mai spectaculoase consecințe în redese-narea hărții politice a lumii, când au apărut primele semne ale unei evoluții alternative, cea de relativizare treptată a caracterului exclusiv și nelimitat al controlului pe care statele îl exercită asupra teritoriului propriu: în 1864 a fost adoptată Convenția de la Geneva privind tratamentul răniților și bolnavilor pe vreme de război (aceasta fiind considerată drept una din primele prevederi internaționale care au impus standarde de comportament statal, violând caracterul exclusiv și nelimitat al suveranității); în 1865 a fost creată prima agenție globală, Uniunea Internațională a Telegrafului; în 1884 s-a trecut la coordonarea globală a fusului orar; în 1891 s-au înregistrat cele dintâi convorbiri telefonice transfrontaliere (între Londra și Paris); în anul 1919 s-au organizat primele zboruri transfrontaliere regulate; în 1929 au fost efectuate cele dintâi operațiuni financiare off-shore; în 1930 au fost difuzate primele emisiuni globale de radio.

Aceste debuturi ale fenomenului numit azi globalizare au fost urmate de evoluții spectaculoase în a doua jumătate a secolului 20. Mai multe domenii ale vieții sociale au trecut printr-un puternic proces de internaționalizare,

unele instituții și comunități omenеști din anumite state stabilind legături mai strânse cu regiuni îndepărtate de pe glob decât au avut vreodată cu regiuni învecinate din propriul stat, iar calitatea vieții din unele zone ale unor state naționale ajungând să depindă în mai mare măsură de deciziile luate de guvernele statelor îndepărtate sau de organizații internaționale decât de instituțiile statului cărui aceste regiuni aparțin. Relațiile sociale au dobândit din ce în ce mai multe aspecte nonteritoriale, iar frontierele statelor naționale au fost expuse unor presiuni din partea tranzacțiilor financiare și economice, fluxuri informaționale pe canale variate, precum și constrângeri asupra comportamentului statal, impuse de numeroase acorduri, reglementări și regimuri internaționale.

Din aceste evoluții, care au avut de-a lungul deceniilor trecute, atât susținătorii fervenți, cât și criticii înverșunați s-au grăbit să tragă concluzia că povestea de succes a statului-națiune este pe terminate și procesele de neoprit ale globalizării vor eroda treptat autoritatea și suveranitatea statelor-națiune.

După numeroase excese într-o parte sau alta, disputele între specialiști – legate de acest subiect – par să fi ajuns în ultimii ani la concluzia că, deși nu se mai poate vorbi de suveranitate în termenii lui Bodin sau în spiritul sistemului de la Westfalia, nu este mai puțin adevărat că nici semnele coagulării unei guvernări globale, dar nici indiciile reîntoarceri la sistemul instituțional al feudalismului, sub forma anarhiei globale a guvernării comunităților locale, nu se întrevăd. Statele-națiune trec, fără îndoială, printr-un amplu proces de adaptare la condițiile globalizării, ceea ce presupune o graduală, dar totuși semnificativă internaționalizare, denaționalizare și destatalizare simultană a instituțiilor acestora (conform Barrow 2004), dar tocmai modul în care statele naționale reușesc să se adapteze la aceste provocări este dova cea mai grăitoare, în opinia mai multor autori, a viabilității acestei forme particulare de organizare a vieții sociale și a autorității politice.

Consecințele adaptării la aceste provocări pot fi însumate, pe scurt, în două tendințe majore. Prima dintre acestea privește redefinirea structurii de interese promovate de state. În timp ce statele-națiune din perioada suveranității clasice promovau interesele naționale și urmăreau scopuri protecționiste împotriva imixtiunii intereselor din afară, statele-națiune din epoca post-suverană promovează în mod simultan și combinat atât interese naționale, cât și globale. Ca să amintim, dincolo de participarea la numeroasele acorduri interguvernamentale, un singur și adesea controversat exemplu: instituțiile statului modern servesc în egală măsură interesele capitalului global, uneori chiar în detrimentul intereselor capitalului național.

A doua consecință a modului în care statele-națiune se adaptează la condițiile globalizării este reflectată în modificarea naturii conflictelor care pot apare. Conștientizarea faptului că globul pământesc este un loc unic – în sensul de unitar și fără alternativă din perspectiva sustenabilității condițiilor de viață –, reduc șansele unor conflicte armate majore între state. Deși amenințarea terorismului global a oferit recent un important contraexemplu,

iar interesele naționale legate de controlul asupra unor resurse critice (dar strategice), precum țițeiul sau apa potabilă, pot produce încă surprize în această privință, evoluțiile ultimelor decenii au demonstrat că cele mai multe conflicte armate s-au produs cu implicarea forțelor sub-statale, sub forma unor insurgențe împotriva guvernelor naționale sau între fracțiuni interne care rivalizează pentru dobândirea controlului exclusiv asupra instituțiilor statului (Marshall și Gurr 2003).

Consecințe ale diversității – o nouă provocare

Provocările diversității și consecințele acestora pentru viitorul statului națiune sunt legate în mod evident de acest ultim aspect. Din perspectiva evoluțiilor amintite mai înainte, pare evident că șansele de supraviețuire a statului-națiune depind într-o măsură semnificativă și de modul în care acesta se va dovedi capabil să gestioneze problemele interne, făcând față așteptărilor comunității internaționale privind eficiența exercitării prerogativelor statele, atât în ceea ce privește furnizarea de securitate internă și regională, cât și în susținerea unui climat atrăgător pentru fluxurile de capital și pentru celelalte aspecte ale internaționalizării în teritoriile pe care le au sub control.

Viziunea asupra lumii care a facilitat apariția statelor-națiune, ca și reflecțiile teoretice asupra specificului acestora au inclus, după cum am văzut, câteva ipoteze privind caracterul omogen al comunității politice, privind calitatea solidarității și formele de manifestare a loialității din interiorul statelor-națiune, precum și capacitatea instituțiilor acestora de a crea cadrul cel mai potrivit pentru libertatea individului, a tuturor membrilor comunității politice fără discriminare sau excludere.

Tot pe seama globalizării – precum și a unui aspect colateral al acesteia: răspândirea la scară globală a democrației ca singura formă legitimă a puterii politice – poate fi pus faptul că guvernării din diferite regiuni ale lumii sunt în ultima vreme forțați de împrejurări să admită că unele dintre aceste premise ale statelor-națiune nu se verifică în practică și, în pofida ipotezelor tacite pe care funcționarea instituțiilor acestora se bazează, există un important grad de diversitate culturală și lingvistică ce caracterizează majoritatea statelor naționale din zilele noastre.

Referitor la dimensiunea fenomenului, diferite surse au emis diverse ipoteze. Un raport UNESCO realizat în perioada 1993-1996 amintește de exemplu că în cele aproximativ 200 de state recunoscute de comunitatea internațională se regăsesc peste 10 000 de culturi distincte (UNESCO 1996), iar sursele referitoare la diversitatea lingvistică a lumii estimează că pe glob se vorbesc la ora actuală aproximativ 6 000 de limbi (Crystal 1997).

În cadrul unei evaluări mai amănunțite, efectuată în anul 1971, Walker Connor a constatat că din cele 132 de entități statale existente la vremea respectivă, doar 12 (9,1% din numărul total al acestora) puteau fi considerate în

mod justificat state-națiuni; 25 de state (18,9%) erau constituite dintr-o singură națiune majoritară reprezentând peste 90% din populație, dar pe teritoriul acestora trăia cel puțin o minoritate importantă; în alte 25 de state ponderea națiunii dominante era între 75-89%; în 31 de state (23,5%) membrii grupului etnic cel mai numeros reprezenta între 50-74% din populație; iar în 39 de state (29,5%) etnia cea mai numeroasă constituia mai puțin de 50% din populație (Connor 1994).

Deși era de așteptat – drept urmare a faptului că în perioada 1971-2000 numărul statelor a crescut cu peste 30% – ca situația să se îmbunătățească prin sporirea gradului de omogenitate al statelor nou create, conform unui raport recent al UNDP nu se poate vorbi despre o schimbare radicală a situației în ansamblu: există, în continuare, doar 30 de state în care ponderea minorităților naționale și religioase este sub 10%; în 42 de state acest procentaj se situează în intervalul 10-25%; iar în 110 state minoritățile reprezintă peste 25% din populația totală a țării; numărul țărilor care pot fi considerate omogene din punct de vedere etnic, cultural și lingvistic nu depășește nici azi 20 (UNDP 2004).

În Europa, situația se prezintă în felul următor: în cele 45 de state europene (dintre care 36 având peste 1 milion de locuitori) trăiesc 87 grupuri etnice, din care 26 în cel puțin 5 state; se cunosc 90 de limbi vorbite, din care numai 6 limbi sunt utilizate doar pe teritoriul unui singur stat, 53 nu sunt limbi oficiale în nici un stat (numărul total al celor pentru care aceste limbi sunt limbi materne constituind 5% din populația totală a Europei), iar 31 sunt vorbite în mai multe state (atât ca limbi oficiale, cât și limbi minoritare, ponderea persoanelor care folosesc aceste limbi în condiții de minoritate fiind 6% din populația Europei); din cele 87 de grupuri minoritare, 12 au între 1-2 milioane de membri, 23 grupuri minoritare între 1-0,5 milioane de membri și 11 grupuri minoritare numără între 400 000-500 000 de membri (Pan-Pfeil 2003).

Ignorarea diferitelor aspecte ale diversității în procesele de construcție statală și camuflarea acestora prin mituri naționale a condus la apariția formelor variate de deficite democratice sub forma unor fenomene de excluziune din diferitele aspecte ale vieții sociale și politice.

Raportul amintit al UNDP identifică de exemplu trei astfel de forme de excluziune la care sunt expuși membrii culturilor nondominante din cadrul unor state naționale: peste 518 milioane de persoane (reprezentând 129 comunități etnoculturale) sunt expuse formelor de *excluziune culturală*, suferind o discriminare cu caracter religios și/sau lingvistic, formele de manifestare ale particularităților acestora nefiind acceptate în sfera publică a statelor pe teritoriul cărora trăiesc aceste comunități; peste 750 milioane de persoane (189 de comunități) suferă din cauza *discriminării cu caracter economic*; peste 832 milioane de persoane (191 de comunități) trăiesc în condiții de *discriminare cu caracter politic*, participarea acestora la viața politică, exercitarea drepturilor și accesul la poziții oficiale în instituțiile statului fiind limitate prin legi sau politici ale statelor naționale.

În ceea ce privește discriminarea lingvistică, din raportul UNDP reiese că în regiuni întinse ale lumii segmente importante ale populației nu au acces la educație în limba maternă: în Africa sub-Sahariană, unde se vorbesc 2 632 limbi, numai 13% din populația totală a regiunii (641 de milioane de suflete) are acces la educație în limba maternă, în Asia de Est și Pacific, unde se vorbesc 2 815 limbi, 62% din populație (1 918 milioane), în Asia de Sud, cu 811 limbi vorbite, 66% din populație (1 480 milioane), în Europa Centrală și CIS, cu 625 limbi vorbite, 74% din populație (409 milioane), în țările OECD, cu 1 299 limbi vorbite, 87% din populație (912 milioane), iar în America Latină, cu 1 086 limbi, 91% din populație (530 milioane) se bucură de acest drept. Conform unei aprecieri recente dată publicității de către BBC, politicile lingvistice care favorizează culturile dominante și lipsa de preocupare pentru diversitatea lingvistică a lumii au ca efect dispariția a cel puțin două limbi în fiecare zi.

Reflexe ale statului național – răspunsuri la provocare

Formele variate de excludere și de favorizare a culturilor dominante în stat sunt rezultatul unor practici larg răspândite în statele naționale, având, în general, menirea să asigure coerența și stabilitatea funcționării acestora: centralizarea puterii politice în așa fel încât toate deciziile să fie luate de reprezentanții majorității dominante, conform intereselor acesteia, comunitățile minorităților naționale fiind private, de regulă, de posibilitatea de a influența politicile care au un impact asupra condiției lor de viață; politici lingvistice care interzic utilizarea limbilor vorbite în mod tradițional de membrii comunităților minoritare în instituțiile statului, precum administrația locală, sistemul judiciar, învățământ, armată, canale publice ale audiovizualului; interzicerea utilizării în spațiul public a simbolurilor naționale, altele decât cele ale națiunii dominante, și reflectarea prin sărbătorile oficial recunoscute doar a tradiției și istoriei grupului dominant din stat; standardizarea procesului educațional în așa fel încât conținutul acestuia să reflecte în mod exclusiv istoria, literatura și contribuția la valorile universale ale culturii dominante; adoptarea unor politici de omogenizare a populației, care încurajează stabilirea membrilor comunității dominante în teritoriile locuite în mod tradițional de minorități naționale; adoptarea unor politici de imigare, care favorizează stabilirea pe teritoriul țării a unor imigranți ce vorbesc limba grupului dominant din statul respectiv (UNDP 2004).

În mod paradoxal, nu doar logica statului-națiune, dar și principiile dominante din sfera politicii internaționale încurajează aceste forme de comportament statal. Se cunosc destule exemple în care eforturile unor state de a-și spori gradul de coeziune internă au fost tolerate sau chiar încurajate de comunitatea internațională sub pretextul asigurării stabilității sau al sporirii eficienței statului respectiv, chiar dacă acestea au îmbrăcat forme ale geno-

cidului cultural, de expulzare în masă sau de asimilare forțată a unor segmente de populație, provocând imense suferințe umane.

Se poate presupune că unele din aceste suferințe pot fi considerate prețul pe care anumite comunități politice l-au avut de plătit pentru succesul de mai târziu în procesele de modernizare, respectiv pentru performanțele cu care statul-națiune se poate mândri azi, și ca atare – ca în cazul Franței post-revoluționare sau al Turciei după reforma lingvistică din 1928 de exemplu – ele pot fi acceptate ca legitime. Într-adevăr, există numeroși teoreticieni care consideră că persistența unui grad ridicat de diversitate în anumite zone ale lumii este rezultatul unui eșec de modernizare.

Având însă în vedere faptul că procesul de globalizare a surprins lumea, din punct de vedere al diversității, în starea pe care am descris-o pe scurt în cele de mai înainte, nu este de mirare că aceste politici de favorizarea a culturilor dominante în stat, oricât de îndreptățite ar fi, produc consecințele de sporire, uneori alarmantă, a asertivității identităților naționale, politicile identitare și eforturile de emancipare specifice diferitelor comunități culturale marginalizate. Nu este întâmplător, deci, că întrebarea referitoare la capacitatea democrației de a identifica corectivele necesare în condițiile diversității se pune în ultima vreme cu acuitate.

Dacă istoria recentă a lumii a înregistrat numeroase exemple de suferințe umane cauzate de eforturile de făurire și de consolidare a statelor-națiune, nu este mai puțin adevărat că există o cazuistică bogată și variată a exemplorilor în care statele naționale găsesc soluții ingenioase la problemele generate de diversitate, reușind să restabilească coeziunea internă și să elimine surse potențiale de conflict intra-statal, chiar dacă prețul pe care îl au de plătit este egal uneori cu renunțarea la unii identificatori clasici ai statului-națiune, sau acceptarea unor consecințe care violează principiile clasice ale democrației reprezentative.

Exemple emblematică ale soluțiilor de acest fel sunt *democrația etnică* (pe care o putem întâlni în unele societăți adânc divizate din punct de vedere etnic sau cultural, context în care națiunea titulară în stat, care se simte amenințată de prezența minorităților naționale, administrează instituțiile statului într-o stare de mobilizare permanentă împotriva acestor amenințări); *democrația consociativă* (care se bazează pe existența unei coaliții mari între fracțiunile de populație structurate în jurul identităților etnice, culturale sau chiar religioase, respectiv pe principiul reprezentării proporționale, al autonomiilor sectoriale și al dreptului la veto reciproc); sau *democrațiile multi-naționale* (care se definesc ca asociații constituționale ce conțin două sau mai multe națiuni sau popoare, recunoscute ca entități ce se autoguvernează, cu trăsături federale sau confederative).

Nu este greu de înțeles că aceste soluții ce se regăsesc în practica multor state existente pe harta politică a lumii contemporane sunt aspru criticate pentru numeroasele concesii pe care le fac în dauna principiilor democrației clasice, cu scopul de a acomoda diversitatea. Nu este însă mai puțin adevărat că nici teoriile normative ale democrației nu pot oferi soluții cu mai puțin-

ne deficiențe. Este un fapt unanim recunoscut de specialiști că teoriile clasice ale democrației presupun și ele omogenitatea comunităților politice, relația practicilor democratice cu diversitatea fiind în continuare precară și puțin elucidată până la această dată.

Caracteristici comportamentale ale principalilor actori în cazul analizat

Pe baza celor de mai sus nu este greu de înțeles că toți actorii care influențează în mod direct soarta minorității maghiare din România – statul român, statul ungar și elita politică ce își asumă sarcina de reprezentare a intereselor comunității – rămân și ei tributari logicii statului-națiune.

Statul român, în relațiile sale cu minoritatea maghiară – o comunitate cu 1,4 milioane de membri, potențial formatoare de stat –, procedează conform celor impuse de logica statului-națiune: centralizează puterea în așa fel încât toate deciziile importante să fie luate de reprezentanții națiunii dominante, în conformitate cu interesele acesteia; promovează politici lingvistice și educaționale care favorizează limba și cultura majorității; încurajează, în strânsă colaborare cu Biserica Ortodoxă, stabilirea membrilor comunității dominante în teritoriile locuite în mod tradițional de minorități naționale. Deși aceste măsuri au consecințe dramatice asupra șanselor de supraviețuire pe termen lung a minorității maghiare din România, în afara membrilor acestei comunități (și, eventual, a Ungariei) nimeni nu poate reproșa nimic statului român, din moment ce acesta își urmărește interesele conform principiilor dominante în politica internațională. Interpretarea acestor principii în discursul public din România reproduce cu succes aparența că cedarea, în privința acestor politici, în fața pretențiilor minorității maghiare ar submina autoritatea statului român și ar leza eficiența cu care acesta asigură stabilitatea și coeziunea internă în teritoriile pe care le controlează, conform obligațiilor pe care le are față de comunitatea internațională.

În paralel cu aceste măsuri, statul român recurge abil la câteva corective în privința deficitelor democratice pe care existența minorităților pe teritoriul țării le generează. Recurgând la măsuri de discriminare pozitivă, asigură, de exemplu, reprezentare parlamentară minorităților naționale mici, care în regim de promovare proporțională nu ar avea șanse să acceadă în Parlament. Deși prețul pe care îl are de plătit nu este neglijabil – violarea unuia dintre principiile fundamentale ale democrației reprezentative, cel al egalității votului exprimat, sau unele efecte perverse, precum fenomenul de „etnobusiness” generat de oportunitățile financiare care decurg din reprezentarea în Parlament și, implicit, în Consiliul Național al Minorităților Naționale⁶ –, statul

6 A se vedea în acest sens Alionescu, Ciprian-Călin: “Parliamentary Representation of Minorities in Romania”. În: *Southeast European Politics*, Vol. V, No. 1 (June 2004).

român exploatează pe drept această măsură, ea fiind principalul temei al afirmății conform căreia măsurile de protecție a minorităților naționale din România depășesc standardele internaționale în materie.

În ceea ce privește minoritatea maghiară, aceasta a beneficiat în ultima vreme de măsuri de protecție lingvistică și a fost cooptată chiar – prin organizația politică ce își asumă rolul de reprezentare a intereselor comunității, UDMR – în aranjamente non-teritoriale de împărțire a puterii. Deși aceste măsuri sunt extrem de spectaculoase, ele nu periclitează în nici un fel caracterul de stat național, toate deciziile importante rămânând centralizate în mâinile reprezentanților populației majoritare: chiar dacă UDMR este la al treilea mandat în care participă direct sau indirect la putere, fiind, succesiv, partener al coalitiei guvernamentale, respectiv al coalitiei parlamentare a majorității, organizația nu a reușit să atingă obiective majore pe care le urmărește conform programelor sale politice (modificarea primului articol din constituție, cele două nivele de autonomie: culturală, respectiv teritorială în Secuime, și universitatea maghiară de stat), iar legile adoptate care conțin prevederi importante pentru minoritatea maghiară (legea administrației publice locale și cea a învățământului) rămân adesea inaplicabile în teritoriu, din cauza rezistenței reprezentanților locali ai majorității. Mai mult, aceste prevederi ale legilor în vigoare și încercările de aplicare ale acestora (precum cele referitoare la utilizarea limbilor minoritare în administrația locală și amplasarea, în conformitate cu acestea, a plăcuțelor bilingve) generează o stare de mobilizare în rândurile majorității care poate fi exploatată în fundamentarea rezistenței autorităților față de obiectivele politice mai ambițioase ale minorității maghiare. În ansamblu, statul român reușește cu abilitate să valorifice potențialul logicii statului-națiune, recurgând, pe de o parte, la corective democratice spectaculoase în favoarea minorităților, și menținând, pe de altă parte, o permanentă stare de mobilizare în rândul populației majoritare față de amenințarea pe care minoritățile (cu precădere cea maghiară în această fază) ar putea-o reprezenta pentru coeziunea comunității politice.

Tratamentul de care minoritatea maghiară din România beneficiază din partea statului ungar nu este lipsit nici el de reflexele caracteristice logicii de stat național. Deși statul maghiar s-a angajat prin constituție să-și asume responsabilitate pentru minoritățile maghiare care trăiesc în statele vecine Ungariei, încercând să le ofere asistență prin care acestea își pot consolida situația pe teritoriile natale, acest obiectiv fiind și una din prioritățile de vârf ale politice externe, efectul de cel mai mare impact pe care statul maghiar îl exercită asupra minorității maghiare din România în ultimii ani este acela de absorbție. Confruntându-se cu un serios deficit demografic, diferite instituții ale statului maghiar apelează din ce în ce mai deschis, în flagrantă contradicție cu constituția și cu principiile politicii externe, la forță de muncă calificată, vorbitoare de maghiară din Transilvania, în domeniile în care specialiștii maghiari care migrează către vest lasă goluri în urma lor. Nu sunt rare nici ocaziile în care se recrutează elevi pentru școlile medii și liceele din

Ungaria, iar existența numeroaselor unități ale universităților din Ungaria delocalizate în Transilvania, precum și substanțialul sprijin financiar oferit Universității Sapia (universitate particulară în România, finanțată în întregime de statul ungar, în care limba de predare este maghiara) nu pot fi considerate nici ele forme dezinteresate ale ajutorului, din moment ce absolenții acestora se orientează în mod preponderent după oportunitățile oferite de piața forței de muncă din Ungaria.

Nu este greu să descoperim în aceste practici acea componentă a logicii statului național prin care acesta favorizează stabilirea pe teritoriul țării a unor imigranți care vorbesc limba grupului dominant din statul respectiv, iar la baza deciziei tacite de reorientare a priorităților politicii statului maghiar – de la ajutorarea minorității maghiare din România pe pământul natal la încurajarea și facilitarea repatrierii – putem descoperi resemnarea autorităților maghiare în fața faptului că obiectivele politice ale comunității maghiare din România nu par realizabile într-un viitor previzibil. Consecințele acestei resemnări, precum și ale politicilor de imigrare ale guvernelor maghiare sunt cu atât mai dramatice pentru minoritatea maghiară din România cu cât interesele părții maghiare care fundamentează aceste politici par să coincidă, pentru prima dată în istoria recentă a celor două țări, cu interesele pe termen lung ale statului român: eliberarea de consecințele greu de administrat ale diversității și sporirea gradului de omogenitate a societății⁷.

În altă ordine de idei, cele două inițiative majore în materie de politică națională ale forțelor politice din Ungaria – Legea facilităților oferite membrilor minorităților maghiare din țările vecine Ungariei, de la care s-a așteptat revigorarea încrederii în șansele și viitorul culturii maghiare din teritoriile respective, și referendumul eșuat de la finele anului 2004 prin care ar fi urmat, în caz de succes, acordarea cetățeniei pentru toți membrii comunităților maghiare din țările vecine – au fost și ele exemple convingătoare ale rolului pe care logica statului-națiune îl are în gândirea politică maghiară, ambele inițiative transmițând în mod tacit același mesaj, conform căruia îmbunătățirea situației minorităților maghiare din regiune poate fi așteptată doar de la inițiativele statului maghiar, de la măsuri unilaterale ale acestuia, care au efect asupra cetățenilor de etnie maghiară ai statelor învecinate, chiar și fără acordul guvernelor țărilor respective.

Aflată în focul încrucișat al acestor două logici de stat-națiune, pe de o parte este firesc, pe de altă parte este greu de înțeles că minoritatea maghiară recurge și ea la aceleași reflexe atunci când își formulează proiectele de viitor, legând șansele sale de supraviețuire pe termen lung de dobândirea autonomiei.

7 Pentru detalii a se vedea Salat Levente: „Perspectivele evoluției relațiilor româno-maghiare și modelul reconcilierii franco-germane”, în: Salat Levente-Enache, Smaranda (ed.): *Relațiile româno-maghiare și modelul de reconciliere franco-german*. Cluj: CRDE, 2004, pp. 437-453.

Pe de o parte este firesc, pentru că acolo unde logica statului-națiune domină atât de evident gândirea publică, o comunitate are șanse de supraviețuire doar în măsura în care reușește să se impună și ea, pe un teritoriu oarecare, drept comunitate dominantă. Formele de autonomie pe care le putem întâlni în diferitele regiuni ale lumii au exact această menire, de a conferi, prin competențe delegate în limitele legii, unele prerogative ale statului-națiune unei comunități ce populează în mod tradițional un anumit teritoriu: asigurarea concentrării unor categorii de decizii politice – a celor care privesc în mod direct destinul comunității – în mâinile reprezentanților acesteia, inclusiv a celor care îi permit comunității să-și protejeze teritoriul împotriva acelor mecanisme ale pieței care ar putea submina, pe termen lung, caracterul dominant al comunității pe teritoriul respectiv.

Pe de altă parte însă, orientarea după aceeași logică a statului-națiune în rândul minorității maghiare și refuzul categoric față de orice alternativă este greu de înțeles, pentru că, într-un alt registru al intereselor, ar fi în avantajul minorității să se opună prin orice mijloace acestei logici și să exploreze modele alternative de conviețuire cu majoritatea. Deși nu este fără temeii că oferta unor instituții ale statului privitoare la soluții multiculturale, de exemplu, este privită cu suspiciune de reprezentanții elitei politice a maghiarilor din România, existând exemple în care declarațiile de intenție în acest sens nu au fost urmate de asumarea acelor consecințe pe care politicile multiculturale le produc în unele țări din Vest, este totuși alarmant că semnificația conceptului de multiculturalism este identică pentru cei mai influenți lideri ai minorității maghiare cu asimilarea, cu renunțarea benevolă la o importanță categorie de drepturi, tocmai acele drepturi care ar putea garanta supraviețuirea pe termen lung a comunității.

O posibilă explicație pentru această stare de fapt ne este oferită de studiile din prezentul volum, care conțin analizele despre stereotipurile și prejudecățile ce caracterizează percepția de sine și reciprocă a celor două comunități, românii și maghiarii. Urmărind aceste interpretări, nu este greu să descoperim că felul în care membrii celor două comunități se autopercep și îi apreciază pe cei din comunitatea adversă are funcții extrem de importante în cazul ambelor comunități: de partea românilor justifică și reproduce starea de mobilizare față de imaginara amenințare pe care prezența, modul de a fi și obiectivele minorității maghiare le reprezintă, iar de partea maghiară justifică și reproduce lipsa de încredere în români, ceea ce conduce în mod inevitabil la dezideratul autonomiei, în contextul căreia o bună parte a interacțiunilor poate fi economisită.

În lumina acestor structuri ale prejudecăților care se întrețin reciproc, nu este greu să înțelegem că, în pofida gradului relativ avansat al procesului de democratizare în România și a atenției deosebite pe care statul român, indiferent de orientarea guvernului, o acordă minorităților naționale după 1989, mai există sectoare întregi ale instituțiilor statului (precum diplomația, conducerea superioară a armatei, serviciile secrete și – într-o mai mică măsură – poliția) care să fie purificate etnic sau rezervate membrilor majorității din

cauza neîncrederii cu care minoritățile sunt privite⁸, iar de cealaltă parte, ca membrii minorității să refuze să vadă oportunități de carieră în aceste domenii, considerând că instituțiile respective au, în mod implicit, funcții orientate împotriva minorităților. În ceea ce privește corectivele de democrație pe care gradul de diversitate al societății românești le impune, în lumina aceluiași structuri de prejudecăți și stereotipuri, nu este greu de înțeles de ce maghiarii tind către o *democrație multinațională* și care este explicația faptului că soluția pe care statul român o consideră oportună este *democrația etnică*. Dacă luăm în calcul și structurile identitare specifice comunității maghiare, reflectate și ele în analizele incluse în prezentul volum, nu este poate exagerat să tragem concluzia că integrarea efectivă a minorității maghiare într-o națiunea civică a cetățenilor României este aproape imposibilă.

Rezultă de aici că înainte de a deschide orice dezbatere serioasă privind soluția care ar putea fi acceptabilă pentru ambele părți – care, pe de o parte, ar face inutilă reproducerea stării de mobilizare a populației majoritare față de pericolul imaginar pe care minoritatea maghiară o reprezintă și care justifică, în ultimă instanță, opoziția fermă a statului român față de proiectele politice ale minorității maghiare, și care ar oferi, pe de altă parte, garanția supraviețuirii pe termen lung a minorității maghiare, fără amenințarea asimilării sau a marginalizării economice și politice – este necesară atacarea acestor structuri ale prejudecăților și stereotipurilor reciproce. Dacă aceste structuri rămân intacte și se reproduc cu aceeași intensitate pe care o putem identifica în rezultatele Barometrului Relațiilor Etnice, atunci șansele comunității maghiare de a rămâne o componentă viabilă a societății românești, care se integrează armonios în comunitatea politică a cetățenilor României și urmărește obiective care nu sunt incompatibile cu strategiile etnopolitice ale statului român sunt minime. Forța

8 După 1945, în urma succesului parțial al revizionismului maghiar din perioada 1940-1944, comportamentul instituțiilor statului român s-a caracterizat printr-o permanentă suspiciune față de maghiari. Începând cu 1957, în urma Revoluției maghiare, și cu precădere după 1964, pe perioada construcției „național-comunismului” românesc impus de Ceaușescu, s-a trecut la instituționalizarea neîncrederii față de maghiari, existența unor forme de poliție politică care s-au succedat de-a lungul anilor fiind justificate prin pericolul pe care maghiarii l-au reprezentat, în opinia reprezentanților autorităților statului, pentru integritatea teritorială și stabilitatea României. Un ultim exemplu de utilizare a acestei logici s-a consumat în martie 1990, după evenimentele din Tg. Mureș, la înființarea Serviciului Român de Informații. Cercul vicios al acestei logici pare să se fi spart în 1996 când, în urma unei campanii electorale în care tema amenințării maghiare a fost utilizată din nou de candidatul la președinție Ion Iliescu, UDMR a fost cooptat la guvernare, importante poziții oficiale în stat fiind ocupate, pentru prima dată în istorie, de reprezentanții minorității maghiare. Pentru detalii a se vedea Salat Levente: „László Dezső kisebbségi bölcselétének időszerűsége” [Actualitatea teoriei lui László Dezső privind condiția de minoritar], în: Cseke Péter (ed.): *László Dezső Emlékezete 1904-2004* [Volum editat în memoria lui László Dezső 1904-2004], Cluj: Polis, 2004, pp. 123-137.

de atracție exercitată de Ungaria, pe de o parte, și rezistența pasivă, dar fermă, a autorităților românești față de obiectivele minorității, care descurajează din ce în ce mai mulți reprezentanți ai minorității, convingându-i să aleagă calea emigrării, pe de altă parte, fac ca timpul să curgă în continuare în favoarea tendurilor de eliberare a autorităților românești de sub povara pe care o minoritate numeroasă, mobilizată din punct de vedere politic, o reprezintă.

Concluzii

Dacă cercetările realizate în cadrul BARE și analizele elaborate de autorii prezentului volum vor reuși să trezească interesul factorilor de decizie, iar acest interes se va traduce în tentative de abordări alternative din partea vreunui dintre actori (statul român, statul maghiar sau reprezentanții minorității maghiare), atunci inițiativele care au stat la baza cercetărilor BARE, pe de parte, și a analizelor din prezentul volum, pe de altă parte, își vor atinge obiectivul.

În caz contrar, ele vor rămâne mărturia unora dintre cauzele care vor duce la dispariția treptată – după evrei și sași – a încă unei comunități din peisajul etnopolitic al României, sub forma reducerii acesteia la dimensiunile unei componente pur etnografice, fără miză politică. Deși această evoluție nu ar fi, după cum am văzut în cele de mai sus, contrară tendințelor dominante în lume, considerăm că ea va fi dovada unui eșec comun al tuturor actorilor care influențează în mod direct situația minorității maghiare din România.

Bibliografie

- Human Development Report 2004. Cultural liberty in today's diverse world*, New York: UNDP, 2004.
- Our Creative Diversity. Report of the World Commission on Culture and Development*, Paris: UNESCO, 1996.
- Alionescu, Ciprian-Călin: "Parliamentary Representation of Minorities in Romania". În: *Southeast European Politics*, Vol. V, No. 1 (June 2004).
- Barrow, Clyde W.: „The Return of the State: Globalization, State Theory, and the New Imperialism”. Paper presentation delivered at the Annual Convention of the American Political Science Association, Chicago, Illinois, September 1-5, 2004.
- Chiribuca, Dan-Magyari Tivadar: "Impact of Minority Participation in Romanian Government". În: Robotin, Monica– Salat Levente (eds): *A New Balance: Democracy and Minorities in Post-communist Europe*, Budapest: LGI/ OSI, 2003.
- Connor, Walker: *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994.
- Crystal, David: *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

- Dobre, Ana Maria: „The Europeanization of the Romanian Minority Rights Policy. Misfit, Change and Controversies”. În: *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, Vol. IV, No. 3, 2004, 631-666.
- Gál, Kinga: *Bilateral Agreements in Central and Eastern Europe: a New Inter-State Framework for Minority Protection?* ECMI Working Paper 4. Flensburg: European Centre for Minority Issues, 1999.
- Horváth, István–Scacco, Alexandra: „From the Unitary to the Pluralistic: Finetuning Minority Policy in Romania” În: Biro, Anna-Maria–Kovács, Petra (eds.) *Diversity in Action: Local Public Management of Multi-Ethnic Communities in Central and Eastern Europe*. Budapest: LGI/ OSI, 2001.
- Horváth, István: *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania, 1333-2001*. Hamburg: CORE Working Paper 8, 2002.
- Iordachi, Constantin: „The Romanian-Hungarian Historical Reconciliation Process. An Interpretation.” *Forum Euro-Atlantic*, August 1998.
- Kettley, Carmen: „Ethnicity, Language and Transition Politics in Romania: The Hungarian Minority in Context” în: Daftary, Farimah and Francois Grin (eds.) *Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries*. ECMI/LGI Series on Ethnopolitics and Minority Issues, 2. Budapest: LGI/OSI, 2003.
- Kostecki, Wojciech: *Prevention of Ethnic Conflict. Lessons from Romania*. Berghof Occasional Paper No. 19. Berlin: Berghof Research Center for Constructive Conflict Management, 2002.
- Lantschner, Emma–Medda-Windischer, Roberta: „Protection of National Minorities through Bilateral Agreements in South Eastern Europe” în: *European Yearbook of Minority Issues 1*, 2001/2. The Hague: Kluwer Law International, 2003.
- Marshall, Monty G.–Gurr, Ted Robert: *Peace and Conflict 2003. A Global Survey of Armed Conflicts, Self-Determination Movements, and Democracy*. College Park, MD: Center for International Development and Conflict Management, University of Maryland, 2003.
- Mungiu-Pippidi, Alina: *Transilvania subiectivă*. București: Humanitas, 1999.
- Pan, Christoph–Pfeil, Beate Sibylle: *National Minorities in Europe. Handbook*. Wien: Braumüller, 2003.
- Petrescu, Dragoș: "Can Democracy Work in Southeastern Europe? Ethnic Nationalism vs. Democratic Consolidation in Post-communist Romania". În: Balázs Trencsényi – Dragoș Petrescu et al (ed.): *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*, Budapest–Iași: Regio Books–Polirom, 2001.
- Salat Levente–Enache, Smaranda (ed.): *Relațiile româno-maghiare și modelul de reconciliere franco-german*. Cluj: CRDE, 2004.
- Zellner, Wolfgang: *On the Effectiveness of the OSCE Minority Regime. Comparative Case Studies on Implementation of the Recommendations of the High Commissioner on National Minorities of the OSCE*. Hamburg 1999.

Anexă

Naționalitate	Recensământ 2002	Formațiune reprezentând minoritatea în Parlamentul României (2004-2008)	Numărul de voturi obținute la alegerile din 28 noiembrie 2004
Maghiari	1 434 377	Uniunea Democrată a Maghiarilor din România	628 125
Romi	535 250	Partida Romilor Social Democrată din România	56 076
Ucraineni	61 353	Uniunea Ucrainenilor din România	10 888
Germani	60 088	Forumul Democrat al Germanilor din România	36 166
Ruși-lipoveni	36 397	Comunitatea Rușilor Lipoveni din România	10 562
Turci	32 596	Uniunea Democrată Turcă din România	7 715
Tătari	24 137	Uniunea Democrată a Tătarilor Turco-Musulmani din România	6 452
Sârbi	22 518	Uniunea Sârbilor din România	6 643
Slovaci	17 199	Uniunea Democratică a Slovacilor și Cehilor din România	5 950
Bulgari	8 025	Uniunea Bulgară din Banat – România	15 283
Croați	6 786	Uniunea Croaților din România	10 331
Greci	6 513	Uniunea Elenă din România	7 161
Evrei	5 870	Federația Comunităților Evreiești din România	8 449
Cehi	3 938	Uniunea Democratică a Slovacilor și Cehilor din România	5 950
Polonezi	3 671	Uniunea Polonezilor din România „Dom Polski”	5 473
Italieni	3 331	Asociația Italianilor din România RO.AS.IT	6 168
Chinezi	2 243	–	–
Armeni	1 780	Uniunea Armenilor din România	9 810
Ceangăi	1 266	–	–
Macedoneni slavi	695	Asociația Macedonenilor din România	9 750

Levente SALAT

Naționalitate	Recensământ 2002	Formațiune reprezentând minoritatea în Parlamentul României (2004-2008)	Numărul de voturi obținute la alegerile din 28 noiembrie 2004
Albanezi	477	Asociația Liga Albanezilor din România	5 011
Ruteni	257	Uniunea Culturală a Rutenilor din România	2 871
Sloveni	175	–	–

Surse: Recensământul populației 2002, www.recensamant.ro;

Camera Deputaților, www.cdep.ro

Biroul Electoral Central, http://www.bec2004.ro/documente/Tvot_CD.pdf

Publicat de

CENTRUL DE RESURSE PENTRU
DIVERSITATE ETNOCULTURALĂ

400305 Cluj, str. Țebeii 21, România

Telefon: +40 264 420 490, fax: +40 264 420 491

E-mail: info@edrc.osf.ro

www.edrc.ro

Tipărit de

Telefon/fax: +40 264 433 894

E-mail: office@ammdesign.ro

Care sunt percepțiile și preferințele membrilor majorității, precum și ale membrilor din grupurile etnice minoritare asupra drepturilor lingvistice, educaționale, de reprezentare politică, autonomie și simboluri naționale? În ce mod percepțiile asupra rolurilor și drepturile grupurilor etnice, cel majoritar și cele minoritare, sunt parte a unor mecanisme cauzale ce influențează politici publice? Exisă o relație între diversitatea etnică și ritmul de transformare al societății, în particular, capacitatea de acțiune colectivă, adică nivelul de „capital social”, folosind un termen de curând impus în științele sociale? Care a fost dinamica acestor procese pe parcursul ultimilor ani?

Nu este ușor de aflat care sunt răspunsurile la aceste întrebări. Există însă o sursă remarcabilă de informații, pentru cazul României, care oferă informații detaliate despre atitudinile, percepțiile, cunoștințele pe care etnia majoritară și două dintre etniile minoritare le au despre sine și față de ceilalți. La inițiativa **Asociației de prietenie Korunk** și ulterior a **Centrului de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală** au fost realizate studiile Barometrul Relațiilor Etnice (BARE), edițiile 1994–1996, respectiv 2000, 2001 și 2002, constând în sondaje reprezentative pentru populația adultă a României, corpul principal al chestionarelor fiind, în linii mari, păstrat în intenția unor posibile analize diacronice.

Contribuțiile din acest volum ilustrează potențialul pe care îl au datele BARE în a oferi răspunsuri privind relațiile complexe dintre atributele etnice dintr-o societate și procesele de democratizare.

BAROMETRUL RELAȚIILOR ETNICE

1994–2002